TARİH BOYUNCA

# TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

yaşar nuri öztürk



# TARİH BOYUNCA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE I
Yaşar Nuri Öztürk

Bana bir yol verin, ey bu canların
Eteğinden öpmek istedikleri!
Bana bir yol verin, ey insanların
Bağrını yırtarak «gel!» dedikleri!

S.Y.N.Ö.

Yaşar Nuri Öztürk

# Tarih boyunca tasavvufî düşünce

# I

İSTEME ADRESİ
P.K. 1240 — İSTANBUL

BİRİNCİ BASKI MAYIS 1974

«Tarih boyunca tasavvufi düşünce I» Sümer Matbaası tesislerinde dizilip, tertip edilerek basılmış, Ergun Cilt'evinde ciltlenmiştir.

## I

## KİTAP HAKKINDA

İslâm kültürünün gelişmesi, bir taraftan, nisbeten kısa süren felsefî düşünceden sonra Kur'ân'ın kendi zihniyetine uygun izahını yapan Kelâm yoliyle, öbür taraftan İslâm Hukuku demek olan Usul-ü fıkıh yoluyle olmuş ve bu çalışmaların her ikisi de Kur'ân ile hadislerin açıklanmasını ortaya koymuşlardır. Bu ilimler İslâm'ı anlamak gayesiyle aklı kullanmışlardır. Halbuki din aklın sınırlarını geçtiği için, bu teorik bilgiler birçoklarını doyurmamış, aklın açıklamalarını yetersiz bulanlar İslâm'ın hayatını bizzat nefislerinde yaşamak suretiyle O'nun özünü ele geçirmek istemişlerdir. Bunlar mutasavvıflardır. Tasavvuf başlangıçta ahlâkî temizlenme metodu iken zamanla derin psikolojik denemeler halini almıştır. Akılcıların dilinde bir yığın cansız teori halinde bulunan din ilmi, mutasavvıflarda nefiste yapılan içsel deneylerin doğurduğu derin bir hayat olmuştur. Kelâm'ın tanıttığı hakikatlar, onun gibi aklı kullanan tabiat ilimleri ile karşılaşmış, çatışmış ve yer yer görülen çelişmeler yüzünden yıpratılmıştır. Halbuki mutasavvıfın yaşadığı içsel deney, psikolojinin verileriyle hiçbir zaman çatışmamış, bilâkis ruhun en derin tabakaların-

daki yaşayışı aydınlatmıştır. Tabiat ilimleri, akla dayanan din ilmini çok kere yıprattığı halde psikoloji ilmi tasavvuf denemesini en derin ruhsal hakikatların araştırma yolu olarak tanımaktadır. Bu denemeyi yapmanın herkesce mümkün olmıyacağı ise aşikârdır. Ancak onun ruh varlığımızda yer yer yakaladığımız izlerini hayranlıkla takip ettiğimizi görüyoruz. Din aliminin birçok fikirlerini yadırgayabiliriz. Lâkin mutasavvıfın deneylerinin derinliği nisbetinde çıkardığı sesler, bizim de kalbimizde aynı derinliğe gömülmektedir. Ruh dünyasının en derin hakikâtlerini onda buluyoruz. Pascal'ın kullandığı gibi ilim kelimesini ruhsal hakikatların yakalanması anlamında kullanarak ona, insanın ilmi demek doğru olacaktır.

Bu kitapta İslâm mutasavvıflarının, ruhun bu en derin bölgesinde barınan denemeyi yaparken onun cilvelerini açığa vuran bir çok ifadelerini toplanmış buluyoruz. Dinin özünü anlamak isteyen duygulu gönüllere bu bir kaynak olacaktır. Onda herkes kendi kalbini, «Rabbini arayan bir dindi aşkım!» diyen çarpıntılarına cevaplar bulacaktır.

**NURETTİN TOPÇU**

# ÖNSÖZ

Bu eser, gönüldaşlarım tarafından bana tevdi edilen vazifenin ilk mahsulü ve 'Tasavvuf Serisi'nin birinci kitabıdır.

Tasavvufu, dağınık bazı ön çalışmalar olmadan, sistemli bir şekilde vermek, bizim gücümüzü aşar. Ayrıca, bu işin başkası tarafından yapılamamış olması bizi çok ürküttü. Anlaşılıyor ki, bu mevzuyla uğraşmak, hem kendini hem de okuyucu yetiştirmeyi gerektiriyor. Biz de bu yolu seçtik.

Tasavvuf Serisi iki kısımdan teşekkül edecek: Mutasavvıflar, yani «Tabakat» kısmı; sistem olarak tasavvuf, yani nazariye kısmı. Birinci kısımda, İslâm dünyasının ünlü bütün sûfileri hayatlarıyla ve - hatta bazıları - eserleriyle verilecektir. Bu kısım şu ünvanlar altında yayınlanacaktır:

1 — Tarih boyunca tasavvufî düşünce I. (Elinizdeki eser.)

2 — Tarih boyunca tasavvufî düşünce II. (Ashap ve Tabiîn devri)

3 — Tarih boyunca tasavvufî düşünce III. (Büyük sûfiler ve eserleri)

4 — Tarih boyunca tasavvufî düşünce IV (Türk mutasavvıfları)

Nazariye kısmında tasavvufun dinî, psikolojik, içtimaî, felsefî cepheleri üzerinde durulacaktır.

Elinizdeki kitabı okurken, hafızalarda yer etmiş belli başlı sufîlerin izlediğiniz sayfalara geçirilmediği dikkatinizi çekecektir. Mesela bir Cüneyd'le, mesela bir Sühreverdî ile ve mesela bir Gazalî ile karşılaşmayacaksınız. Ayrıca bu kitapta bir Türk ermişinin adı da yoktur. Bu - yukardan da anlaşıldığı üzre - izlediğimiz, daha doğrusu izlemek zorunda kaldığımız usulün ve çalışma şeklimizin bir gereği oldu.

Nazariye kısmı da ayrı bir kitabın mevzuu olduğu için, elinizdeki kitapta tasavvufî malumat noktasından da eksiklik göreceksiniz. Kısaca takdim ettiğimiz tarihî ve terminolojik malumat eserde yer alan söz ve şahısları anlamada kolaylık sağlansın diye eklendi.

Uğraşanlar bilirler ki bu saha bir ömür ister. En az bir ömür. Bu uzun mesaî esnasında yanılmalarımız, hatalarımız olacak; yeni yeni kaynakların, taze düşüncelerin ışığı altında her gün daha doyurucu sentezlere varacağız. Bazen ulaştığımız son terkip, bir öncekiyle çelişecek. İlim ve tefekkür yolcuları bu nevî sendelemelerin makul karşılanacağını bilirler. Saldırmaz; elden tutar, tekmelemez, kaldırır. Lambayı söndürmek yiğitlik değil. Er olan yeni yeni fitiller alevler ve yolu biraz daha aydınlatır.

Bu ömürlük gayretin mahsullerine istenen intizam ve şekli belki de bizden sonraki nesiller verecektir. Bize, o yolda olmak yeter.

Varlığın mânâsı insanda, insanın mânâsı dinde. Dinin kemali, nebilerin tebliğ ettikleri ilâhî esaslarda. Ve bütün semavî hakikatlerin tükenmez hazinesi olan Kur'an'ın kâmil izahı, tasavvufta. Hal böyleyken tasavvuf:

A — İslâma inananlar tarafından:

a) Ya, affedilmez bir gafletin eseri olarak, lüzumsuz, uydurma addedilip unutuldu,

b) Bir takım şekil, merasim, serpuş, şalvar âleti halinde katranlaştırılıp esas mânâsından uzaklaştırıldı, ticareti yapıldı.

B — İslâma inanmayanlar tarafından:

a) Ya, insan ruhu ve toplumları üzerinde inkar edilmez tesirleri olduğu halde, insafsızca bir köşeye itildi,

b) Sapıklıklara âlet edilmek üzre istismar edildi.

Millet olarak şuuraltımızı, seciyemizi, ahlâk ve irfanımızı damgalamış olan bu nâzik ve ulvî müesseseyi şu iki başlı tasalluttan kurtarmak heyecan ve vazifesi bir avuç bağrı yanık Anadolu çocuğuna düştü.

Tasavvuf öğrenilmeden İslâm anlaşılmaz, İslâm anlaşılmayınca da biz bilinemeyiz. Bunu kabul etmeyenler bu topraklarda tüten ruha ebediyyen «bigâne» kalacak ve Anadolu insanını daima aldatacaklardır.

Gönül bahçelerinin tahrip edildiği dünya, derdi çekilecek bir dünya değildir. Bütün aşk çiçeklerinin yolunduğu şu zamanlarda, bize kucak kucak edebîlik tomurcuğu sunanları derin bağlılıklarla selâmlarım.

Sonsuzluk dostları olmasa, hayat zindana döner. Bütün sonsuzluk dostlarımı, yürekten muhabbetlerimle, bir kere daha anıyorum.

Merhamet, şefkât ve fedekârlığın timsali, Anadolu azizesi, vefakâr annem Sâniye Hanım'a hürmetlerimle!

Yaşar Nûri Öztürk
Şubat 1974 Kocamustafapaşa

İçindekiler

# Tarih boyunca tasavvufî düşünce I

# TASAVVUF

## I

## GENEL ÇİZGİLERİYLE

Kur'an'ın tebliğcisi, kâmil insan örneği Muhammed Mustafa şu iki görevi yerine getiriyordu: Müslüman toplumun devlet reisliği, dinî liderlik. Dinî liderlik de iki kısımda mütalâa edilebilir: Dinin fıkıh kısmıyla ilgili liderlik, dinin mistik kısmıyla ilgili liderlik. Bugünkü terimlerle ifade edersek bunlara fıkhî liderlik, tasavvufî liderlik diyebiliriz.

*
* *

Dinin belirli emirlerini yerine getirip, yasakladığı şeylerden uzak durmak, elbette ki, inanılan dinden zevk ve ilham almanın ilk ve kaçınılmaz şartıdır. Ancak bununla yetinmek kitlenin ve sistemin selâmetine kâfi gelirse de, insanın ruhî derinliklerinden fışkıran ulvî arzuları doyurmaya yetmez. Kuralların umumî çehrelerinin ötesinde ruhun esas olarak temas edeceği bir alan vardır. Nihaî maksat o alana raptolabilmektir. Kur'an bu inceliğe sık sık dikkati çeker. Meselâ namazın belli bedenî kuralları yanında üzerinde titizlikle durulan bir ciheti daha vardır: Huşu'... Huşu' bir iç hâdisedir. Kalıbı, kıyafeti, tarifi yoktur; yaşanır. Buna benzer pek çok kelime var Kur'an'da. Tatahhur, tezkiye, ihsan, tezekki vs.

Bunlar, eğer elimizdeki kalıpların icrası ile kalırsak, lüzumsuz lâflar olmaya mahkûmdurlar. Allah'ın lüzumsüz lâf etmesi muhal olduğuna göre, bu ifadeler nasıl meyvalandırılacaktır? Bu noktada, alelâdeliği aşan ince bir terbiyenin lüzumu ortaya çıkıyor.

Kur'an ruhumuzun derinlerinde, benliğimizde Allah'ın sırlarının saklı olduğunu, bu sırları keşfe çalışmamızın önemini sık sık belirtir. Bu sırlar biyolojik ve fizyolojik sırlar değildir. Kur'an dış dünyaya ait sırların keşfine çağırırken bizi «taakkul»e davet eder ve akıl sahibi olarak adlandırır. Halbuki psikolojik - metapisişik sırları keşfe çağırırken bizi «lübb» sahibi olmaya davet eder ve bu sırların yabancısı olmayanları «ulu'lelbâb» diye tavsif eder. Lübb, akıl üstü bir bilgi aracıdır.

Demek oluyor ki, Kur'an bizi, hem dış dünya ile olan irtibatımızı düzenlemeye çağırır, hem de varlığın esasıyla «ben»imiz arasındaki düğümü çözmeye davet eder.

İmdi, nasıl ki, birinci kategoriye giren sırların keşfine ait kanunlar, vazife ve mükellefiyetler vardır; aynen öyle de, ikinci kategoriye dahil sırları çözmek için bir takım mecburiyetler bulunacaktır. Bu çözme işlemlerinden herbirinin gerektirdiği bir terbiye ve hayat şekli mevcut olacaktır. Bir filozofun, bir kimyagerin, bir çiftçinin bağlı olduğu kurallar, izlediği özel bir günlük hayat şekli olduğu gibi, kendisini ruhun esrarını kavramaya vakfetmiş bir mistiğin de uyduğu kurallar, izlediği bir yaşama tarzı olacaktır. Kimyager, mistiğin vecdini kavramakla mükellef değildir. Kavrayamadığı için de inkâr hakkı yoktur. Mistik de moleküller, kimyevî reaksiyonlar hakkında bilgi sahibi olmak zorunda değildir. Bilmediği için inkâr da edemez!

Kur'an'da bir Mirac olayı vardır. Bu, objektif ifadeyle, insan ruhunun bir faaliyetidir. Bedenî değildir. Bedeniliğine ait bir işaret de mevcut değildir. Mirac'ın be-

denî olduğunu, bir «burak» üstünde yol alınarak gerçekleştirildiğini söyleyenler, bu «burak»ı bize nallarına, yularına kadar tarif etmelidirler. Yoksa burağın «berk» kelimesinden geldiğini, onun da şimşek mânâsına olduğunu, bu ifadenin de sür'atten kinaye olduğunu kabule mecburdurlar.

Mirac'da ifade bulan bu ruhî faaliyet, en yüce mertebesinde Peygamber'e mahsus olsa da, öteki insanların bundan nasibi olamıyacağı iddia edilemez. Eğer böyle olsaydı, bu bize duyurulmaz, Allah'la, Peygamber arasında kalırdı. Kalmadığına göre, Kur'an bize «Mi'racî» bir faaliyet haberi veriyor, bizi bu faaliyete çağırıyor, demeye mecburuz. Bu faaliyetin şartları, özellikleri nelerdir? Tasavvuf işte bunu cevaplıyor. O halde tasavvufun gayesi, insanı Kur'an'ın bahsettiği mi'racî faaliyete iştirak ettirmektir. Bu faaliyetin, Allah'ın en güzel tecellîlerini bize sunacağı için Allah aşkını beraberinde getireceği muhakkaktır.

Biraz daha ilerliyelim:

Kur'an, insanın yaradılışından bahsederken iki ifade kullanır. «İnsanı topraktan yarattık» ve «insana ruhumuzdan üfürdük». Yani insan, ruh dediğimiz ilâhî cevherin, bütününe beden dediğimiz maddî unsurlar içinde tezahür etmiş şeklidir. O halde insanın özü, bedeniyle perdelenmiştir. Bu perdeleri aralamak ve özü işler hale getirmek gereklidir. Muhammed Mustafa «ölmeden evvel ölünüz» derken buna işaret ediyordu. Buna göre şöyle diyebiliriz: «Lâtif olan ruh kesif olan bedene girince, anâsırın ruh üzerinde yaptığı tesirler, ruhun aslî safvetine halel getirir. Ruhun cisim üzerine galibiyetini temin için alınan tedbirler tasavvufun gayesini teşkil eder.» (1)

---

(1) Mahir İz, Tasavvuf, s. 74

İnsan bu dünyada yapayalnız, bîçaredir. Günlerin, eşya ve hâdiselerin ağına tutulmuştur. İnsan öylesine tuhaf bir âlemdedir ki, en büyük başarısını mezara girmekle kutluyor. Yâni arzu ve emellerini gerçekleştirdikçe ölüme de biraz daha yaklaşmış oluyor. Ve ölüm son ve büyük zafer gibi insanın bütün heyecanlarını silip süpürüyor. Böyle bir dünyada yaşamak, eğer bu dünya hakkında söylenecek başka şeyimiz yoksa, azaptır, abestir. Ve «bu dünya, mümkün olan dünyaların en kötüsüdür!» Lâkin bunun böyle olmadığını, bu hayatın, bu dünyanın yaşamaya değer olduğunu, bu hayat yükünün taşınmasında mutluluk bulunduğunu bize gösteren örnekler var. Onlar, hayatı mânâlandırıyor ve bizim parça parça olmuş susuz dudaklarımıza yaklaşan pınarlar gibi, bizi atılmaya çağırıyorlar.

Şehvetlerin, ihtirasların, zulümlerin, kalbsizliklerin, doldurduğu bir dünya, derdi çekilecek dünya değildir. Böyle bir dünya tek yıldız dahi görülmeyen dehşetli bir geceye benzer. Bu dünyada, bu gecede kötülük bile olmaz; şehvet ve ihtirasın zevki de uçup gider. Değil ki, iyilik ve güzellik... Bu geceye yıldızlar, ay lâzım. Bu geceye sabah ümidi, güneş muştusu lâzımdır. Bu ümit ve muştular, ilâhî insanlardır. Bunlar eski dünyada peygamberlerdi. Ama artık onlar gelmiyecekler. Fakat bu hayat sürüp gidiyor, sürüp gidecek. O halde, muştular, yıldızlar, aylar yine doğacak, görünecektir. İşte bu yıldızlar ve aylar nebîlerin vârisleri bildiğimiz velîlerdir. Lâkin bu insanlar arpa tarlasında, fabrikada yetişmez. Bu insanlar insanı motor gibi işletmek isteyen reçetelerle ayakta duramaz. Onların ayrı tarlalara, ayrı programlara, ayrı ortamlara ihtiyaçları vardır. Dünyamız onlara bu imkânı, hiç değilse yalnızlıklarında, tanımalıdır. Yoksa yıldızları körelmiş gecede, çığlık koparmaktan öte bir şey yapamayız.

O halde diyebilir miyiz ki, tasavvufun gayesi peygamber vârisi insan yetiştirmektir?

Şimdi Peygamberin ruhî liderliğine dönelim. Peygamber, şahsında devlet, din ve ruh liderliğini toplamıştı, dedik. O, vahiyle besleniyor, varlığın yöneticisi ile temas halinde bulunuyordu. Bu yüzden onun için, üç görevi yüklenmiş olma zorluğu diye bir iddia söz konusu olamaz. Onun aramızdan çekilişiyle durum değişmiştir. Artık ortada vahyle müeyyed bir insan yoktur. O halde, onun, şahsında topladığı üç yetki, bölünecektir. Devlet reisliği yetkisini müslüman devlet reisi, fıkhî yetkiyi din bilginleri (ulema), ruhî ve mistik yetkiyi de bir başkası elinde tutacaktır. İşte bu üçüncü yetkiye, velî dediğimiz insan sahip olacaktır.

Demek oluyor ki, tasavvufun gayesi, Peygamberden boşalan ruhî liderlik makamına namzet yetiştirmek, şeklinde de ifade edilebilir.

***

Hasret ve ayrılık problemi, insan hayatında baş köşelerden birini işgal etmişe benziyor.

Psikolojik iptilâların birçoğunun, özellikle sıkıntının (anksiete) temelinde ayrılık (separation) hâdisesini buluyorlar.

Psikiyatr Karen Horney «insanın bu uğursuz dünyada, yalnızlığının farkına vardığı an, sıkıntı duyduğunu» söyler. Horney ayrılık ve yalnızlığa bağlı olan sıkıntıya «temel anksiete» demektedir.

«Otto Rank, daha doğum anında, anne vücudundan ayrılmakla başlıyan ve her ayrılışta şiddetini biraz daha arttıran «ayrılma anksietesi»ne dikkati çekmiştir.» (2)

Egzistansiyal felsefe, sıkıntı hâdisesini hemen hemen ayrılık ve yalnızlık üzerine oturtuyor.

---

(2) Ayhan Songar, Psikiyatri, s. 326

«Heidegger'e göre, insan kendi varlığından haberdar olan tek mahluktur. Aynı zamanda insan başka varlıkların da varoluşlarını idrak eder ve onlarla aynı dünya içinde yaşar. Fakat insan bu beraberliği kabul etmemekte, kendi özelliğini ortaya koyabilmek için diğer varlıklarla kendisi arasında bir mesafe koymaya çalışmaktadır. Nihayet insan, var olması mümkün bulunanların eksistansından dahi haberdar olmaktadır. Böylece insan, manasız varlığına bir sebep, bir sahip aramak gayretine düşer. İşte bu idrâk, bu yalnızlığının farkına varma ve bu arama gayretleri insanın sıkıntısına sebep teşkil eder.

Sıkıntı sebeplerinin başında izolâsyon (ayrılık) hâdisesi gelir. Kişinin, bağlı bulunduğu bir figürden uzun süre ayrı kalması sıkıntı reaksiyonunu doğurmakta, buna karşı, kaybedilen objenin telâfisi gayretleri ortaya çıkmaktadır. Bu suretle sıkıntı giderilmeye, bozulmuş olan psişik homeostatis (ruhi denge) yeniden kurulmaya çalışılır.

Freud da bir şekliyle separasyon hâdisesinden bahsetmiştir. Ona göre de, anksietenin tek sebebi sevilen objeden ayrılmış olmaktır. Hayvan ve insanlarda yapılan tecrübeler Freud'a hak verdirecek sonuçlara varmıştır.

Ayrılık anksietesinin beslenme, bir takım bedenî ihtiyaçların giderilmesi, seksüel doyum gibi somatik ve vejetatif hallerle de ilgisi olmadığı gösterilmiştir. Bowlby'ye göre separasiyon anksietesi sadece affektif (hissî, duygusal) ilginin kaybına bağlıdır. Affektif bağlantıların kaybı, hattâ «figür»le fizik beraberlik devam etse dahi, separasyona sebep olmaktadır.

Kaybedilen figürün tekrar bulunması ihtimali kalmazsa, anksiete gayesiz bir takım hareketlere, faaliyetlere sebep olacaktır.» (3)

---

(3) Ayhan Songar, a.g.e. s. 326-327

Modern psikiyatrinin bu verileri elbette ki, alkışlanacak şeylerdir. Lâkin dikkat edilirse sınırlar maddeyi aşamamakta, neticede karşımıza materyalist bir karakter dikilmektedir. Bunu böylece bildikten sonra gelelim tasavvufun tezine.

Karen Horney'in tabirini kullanacağız: Temel anksiete, temel separasyondan doğar. Bu temel separasyon tasavvuf tarafından, yaşadığımız dünyadan taşırılmış, bilmediğimiz bir zamana götürülmüştür. Bu zaman tasavvustaki Farsça tabiriyle «Bezm-i Elest», Arapça tabiriyle «mîsak»tır.

O halde Mîsak nedir?

Kur'an-ı Kerim'de birkaç yerde geçen bu ifade Cüneyd-i Bağdadî tarafından bir terim olarak kullanılmış ve bir nazariyenin adı olmuştur.

Mîsak nazariyesine göre insan (ruhu itibariyle) Allah'tan ayrılmıştır. Bu ayrılış bizim bilmediğimiz bir zamanda olmuştur.

Allah mutlak güzel, mutlak iyidir. Halbuki O'ndan ayrılmış olan biz, şu anda madde denen bir noksanlıkla kucak kucağayız. Hattâ maddenin kafesine tıkılmışız. İşte, dolaylı yollardan, maddî dünyadan hangi sebebe ircâ etmeye çalışırsak çalışalım, aslında bizim bütün sıkıntılarımız O'ndan ayrılmaktan doğmuştur.

Muhammed İkbal diyor ki:

«Huzur derdi, âlemde binlerce put ihdas etti!» Yani temel ayrılık bu noksanlıklar dünyasında objesini aradı ve O'nu bulmak arzusu içinde kıvranırken, farkına varmadan putları O'nun yerine koydu. Gerçekten de putçuluk Kur'an nazarında adî, beyinsizce bir ödünlemenin ürünüdür.

Madde, ruhumuzun pusulasını saptırmaktadır. Bunu nasıl önleyeceğiz? Cüneyd buna cevap olarak Fena nazariyesini takdim ediyor. Şu kadar izah edelim: Fena

nazariyesi ruhun, madde tarafından aldatılmadan, ma'şukunu bulabilmesini imkân dahiline sokmayı öğretir.

Kur'an'da müteaddid yerlerde «akibet bize döndürüleceksiniz», «dönüş mutlaka bizedir», «dönüşünüz yalnız Allah'adır» vs. denmektedir. Hz. Peygamber «İnsanlar uykudadırlar. Ölünce uyanacaklar» diyor. Lâkin ölümün kaldıracağı perdenin arkasını bu dünyada görmek arzusu çok güçlüdür. Bu nasıl olacaktır? Peygamberimizin ifadesi çok sarihtir: «Ölmeden evvel ölün!» (Bu hadîs tasavvufun bizzat peygamber tarafından başlatıldığına cerhedilmez bir delil olarak kabul edilebilir.)

O halde şöyle diyebiliriz: Tasavvufun gayesi, bizi, tümümüzün esas sevgilisi ile bu dünyada temasa getirmektir.

Tasavvufu, gaye noktasından, büyük Cüneyd'e tarif ettirelim:

«Tasavvuf; Hak'kın, seni senden gidermesi ve kendisiyle diri kılmasıdır.»

Yine O söylesin:

«Tasavvuf mâsivâ (4) ile alâkayı keserek, Allah ile beraber olmaktır.»

---

(4) Mâsiva, tasavvuf terminolojisinde, Allah'ın dışındaki her şey, anlamında kullanılır.

# TASAVVUF

## II

## İSLÂM DİNİNDEKİ YERİ

Tasavvufun İslâmiyetteki yerini belirtmeden önce onun kaynakları üzerinde durmak icap eder. Zira Doğu ve Batı müellifleri tarafından tasavvufun menşei üzerine çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu kitabın vermek istedikleri, bu noktayı derinliğine ele almamızı engeller. Şu kadarını söyleyerek geçeceğiz: Tasavvufun iki kaynağı vardır: Kur'ân, Hadis. Hadis yerine Sünnet veya Peygamberin hayatı da diyebiliriz. Tasavvuf, ıstılahlarından âdap ve erkânına kadar bütün mevcudiyetiyle Kur'ân ve Hadise istinad eder. Onun zuhurunu yabancı tesirlere bağlamak isteyenler, tasavvufun. İslâm toplumundaki «yabancılaşma»ya, Peygamberin yaşayışını örnek alanların bir reaksiyonu olduğunu görmezlikten gelirler.

Tarih, bir vesikalar ilmidir. Tasavvuf tarihi de öyle. Bu müessese başlangıçta «sırrî» çalışıyordu ve bu sırrın, mensupları dışına taşmaması için olanca gayret gösteriliyordu. Fakat gitgide çerçeve genişlemiş ve kalabalığa intikal başlamıştır. Artık tasavvuf vesika bırakıyor, yani sadırlardan satırlara geçiyordu. Tasavvuf bir gizli yaşayış halinden çıktıkça, çilesini çekmeyenler tarafından

da sözü ediliyor, hakkında her dili dönen konuşuyordu. İşin yaşayışıyla değil, söz tarafıyla ilgilenen «ulema ve hükema» da kendi anlayışlarına göre yazıyorlardı. Halbuki bu müellif ve mütefekkirler, tasavvufun gizliden gizliye ve gönülden gönüle iş gördüğü sıralarda yabancı fikirlerin özellikle Yunan tefekkürünün tesiri, hatta hegemonyası altına girmişlerdi. Bilhassa yeni Eflatunculukla temaslarında orada pekçok mistik fikirle karşılaştılar. Bu defa, «yerli» olan tasavvufu, kafalarını doldurmuş bulunan «yabancı» sistemlere göre ve onlara uydurarak, felsefî ifadelerle piyasaya sürdüler. Ayrıca belirtelim ki, Hicrî 4. asrın sonları i'tizal hareketinin komaya girdiği devirdir. Mu'tezilî fikir faaliyetinden boşalan sahayı, felsefî ifadelerle donatılmış «söz halinde tasavvuf» aldı. Tasavvufta yabancı koku, esas o zamandan sonra tüter. Bugün tasavvufu yabancı tesirlere bağlamak isteyenler, işte bu vesikalara bakarak konuşuyorlar. Gerçek şu ki: «Tasavvufta yabancı tesirler görenler, evvel emirde bu tefekkürün sistem halinde halkın elinde okunan kitaplarda görüldüğü zamanı esas alıyorlar.» (1) Aslında tasavvuf, bu vesikalarda kalem oynatanları besleyen «yabancılaşma» kıpırdanışlarına çok önceden karşı çıkmıştı. «Zahidlik veya sûfilik Emeviler devrindeki, dünyayı ön plana alanların aksine ancak ilk mü'minlerin fârik vasfı olabilir. Tarihçiler, ilk halifelerin ve ashabın perhizkarlıklarını överler, onların fakirlikten değil, kendilerini tebealarıyla bir tutmak için böyle yaptıklarını anlatırlar. Bu basitlik, gerçek müslümanın ayırıcı bir vasfı olarak görülür ve dünya nimetleri peşinde koşan Emevilerle aralarındaki farkı gösterir. Aynı misaller bugünün samimî müslümanları arasında da mevcuttur. Fakirâne yaşayış, ilk

---

(1) De lacy O'leary. İslâm düşüncesi ve tarihteki yeri.

müslümanlarca Peygamber ve ashabının hayatlarını taklid etmek şeklinde anlaşılıyor ve Emevilerin mal ve para gibi şeylere düşkünlüklerine bir aksülamel olarak görülüyordu.» (2)

Tasavvufun İslâm toplumundaki yeri ve fonksiyonu üzerinde duralım.

Tarihi seyri ve düşünce olarak özellikleri göz önüne alınırsa tasavvufun İslâm cemiyetinde şu üç görevi icra ettiği görülür:

1 — Bid'atlere, yani yabancılaşmalara karşı çıkış,

2 — Ruhî yükselişi temin,

3 — Tebşîr faaliyetlerinde bulunma.

Tasavvufun «yabancılaşmalara ve istikametinden saptırmalara» karşı çıkışı ta Mekke fethine kadar uzanır. Bu karşı çıkış, Peygamberin esas hüviyetini idrak etmeden inkılâbın çilesini çekmiş insanların olgunlaştırdığı meyvalara bambaşka niyyetlerle yaklaşanlara yöneliyordu. Meseleye bu noktadan derinliğine eğilmek için bütün hülefa-i raşidin devrini - en az o devri - ve hiç değilse birkaç şahsın etrafında cereyan eden hadiseleri ele almak lâzımdır. Ve meselâ -en azından- bir Ebû zerr el Gifarî'nin hayatını izlemek icap etmektedir. Ne varki bu, evvela elimizdeki kitabın maksadını aşar.

Bir kere daha söyleyelim ki, zühdî hayatın müesseseleşmesi, doğrudan doğruya bid'atlere, saptırmalara ve özellikle Peygamber'in en büyük düşmanı olan «dünyaperestliğe» bir karşı çıkıştır. Sufîler bunu, bu şuurla ve «Sünnet-i Muhammediyyeye tam uymak» gayesiyle yürütmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda tasavvuf, karşı çık-

(2) De lacy O'leary, a.g.e.

tığı bidatlerin doğurucusu, besleyicisi olarak suçlandırılmış; bu defa İslâmî tefekkürü durduran ve donduran düşünce ve çevrelerin karşısına geçmiştir. Bu devrede tasavvuf, dini tefekkürün öz mecrasını tıkayan katılığın önüne dialektik bir hüviyetle dikilmiştir.

# TASAVVUF

## III

### MİSTİK SİSTEMLER ARASINDAKİ YERİ

Alışıla gelmiş mistisizm tasniflerini ele alıp tasavvufu bunların birine bağlamak, meseleyi daha başlarken çıkmaza sokmak olur.

Gerek Hint ve Hıristiyan mistisizmi, gerekse Yeni - Eflatuncu mistisizm ilk bakışta, tasavvufta yer alan birçok hususları içermiş gibi görünürse de, bunların apayrı şeyler oldukları dikkatli tetkikle farkedilecek gerçeklerdendir. İnsan ruhu, Allah, tabiat hayat ve hadiselerin mistik bir gözle müşahede ve teemmülüne bağlı olmaları itibariyle bu nazariyelerin müşterek tarafları elbette mevcuttur. Fakat alabildiğine geniş bir doktirinin çok küçük bir parçasını yakalayıp bu küçük parçanın öteki doktrinle benzerliğine takılarak iki doktrinin aynı - hatta birbirinden kopya - şeyler olduğunu söylemek çok aldatıcıdır.

Tasavvuf evvel emirde dinî bir mistisizmdir. Bu münasebetle felsefî bir mistisizm olan Yeni - Eflatunculukla ilk anda ayrılır. Bu iki sistemin aynılığından söz edilirken ençok, İskenderiye mektebinin Sudur (Emanation)

ve İndimaç (İmmanence) nazariyesiyle tasavvuftaki Teşbih ve Tenzih kavramları üzerinde durulur. Tasavvufun Tevhid bahsindeki son sözü Teşbih ve Tenzih kelimelerinden ibaret olsa dahi bunlarla Sudur ve İndimac arasında farklar vardır. Halbuki tasavvufta Tevhid, vahdet-i vücutla nihayetlenir. Var olan yalnız Allahtır. Eşya, gerçek varlığın yanî vucûd-i hakikinin kokusundan bile habersizdir. (1)

Tasavvuftaki «Fena» mefhumu da yanlış tefsir edilerek Hind mistisizmindeki Nirvana'ya denk tutulmuştur. Bu da kısmî bir benzerliktir. Ferdiyyetin üniverselde yok edilmesi veya Nirvanada erimek Hint mistisizminin gayesidir. Sûfîzmdeki Fena ise çok başka bir mânâ taşır. Sûfi, fena fillah olmakla işini bitirmiş değil, en büyük görevinin eşiğine ayak basmış olur. Fena fillah'tan sonra «Varlığın, hadiselerin, hemcinslerinin içine dalmak» ve Allahın halifesi (2) ünvanını almış bir ruh olarak eşya ve hadiseleri, elde edilen aydınlığın yardımıyla, ilâhî istikametde yürütmek onun biricik meşgalesidir.

Hıristiyanlık semavî din olarak Kur'ân'ın takdis ettiği bir Peygamber tarafından tebliğ edilmiştir. Ancak Kur'an bu dinin tahrife uğradığını, aslî hüviyyetini yitirdiğini beyanla yer yer bazı düzeltmeler yapar. Bu tashihler arasında «rehbaniyet» de göze çarpar. (3) Yani, ruhbanlık (monastisizm), Ruhbaniyet, Hıristiyan mistisizmiyle Sufizmin ayrıldığı noktaların tek kelimeyle ifadesi gibidir. Ruhbaniyetin aslı, Allah'a gitmek için hayattan ve insanlardan kopmaktır. Tasavvuf, Allah'a gidişi bunun tam aksi bir yoldan temin cehdindedir. Sûfi-

---

(1) Cavit Sunar, Mistisizmin Ana hatları, s. 141-145

(2) Kur'an s. 2, A. 30

(3) Kur'ân Hadîd, S.A. 27

nin varışı, hayatın ve olayların dikenli yollarından geçer. Halvet ve uzlet - gerçek anlamından saptırılmış olanlar hariç - ruhbaniyetle en küçük bir alaka belirtmezler. Uzlet ve halvet, birkaç gün, birkaç saat gibi kısa süreli olup benliği kontrol altına alma egzersizi mahiyetindedir. Ve asla, hayatın bütününü işgal etmez. Cinsî perhiz, bekâr yaşama vs. Peygamberin Sünnetine muhalif olduğundan tasavvufta yerleri yoktur. Hint mistisizminde Nirvana, Hıristiyan mistisizminde ruhbaniyet gaye gibi görünüyor.

İşaret edilmesi gereken bir başka husus da İran'da gelişen «rindlik, kalenderlik» vs. nin tasavvuf adıyla anılmasının doğru olamayacağıdır. «İranî mistisizm» diyebileceğimiz bu şekil Kur'ânî mistisizmden ayrı tutulmak icap eder.

«Arap kılıcı karşısında iptida boyun eğdikten sonra, İranîlik, Hz. Hüseyin evlâdını Sâsânîlerin varis ve muakkıbı sayarak, «Ehl-i Beyt'in hukukunu müdafaa» perdesi altında Arap milliyetine ve İslâm dinine dehşetli darbeler vurdu ve eski bir medeniyetin kolayca yok edilemiyeceğini - Zerdüşt akidelerini İslâm kisvesi altına sokmak suretiyle - açıkça gösterdi.» (4) Tasavvufun hududsuz müsamaha ve hürriyetini ustaca istismar eden Sâsânî torunları rindlik, kalenderlik, meczubluk, divanelik vs. adları altında tasavvufun nazik bünyesine korkunç zararlar verdiler. Birkaç isim istisna edilirse İran'da tasavvuf dedikleri, bir nevî meyhane edebiyatı halindedir. Bu durum, müslümanlığın ilim ve sanat cephesini evvela İranlılardan alan Türklerin sanat ve edebiyatı üzerinde geniş tesirler icra etmiştir. Ve ne garipdir ki bugün yüksek seviyeli zevat tasavvuf denince divanlardaki birkaç

---

(4) Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 11

mazmunla, yazarlarının hayatlarını anlarlar. Tasavvuf İranın elinde psikoloji olmaktan çıkıp edebiyat haline gelmiştir. Bu da tamiri çok zor bir felâket olmuştur. Ömer Hayyam'la Hâfız'ı «Sünnet-i Muhammediyyeye tam uyma» müessesesi olan tasavvufa mal etmek için asırlarca ve ciltler dolusu yazılmış olduğunu görmek mevzuumuz namına ağır bir işkencedir.

Bu bahsi kapatmadan önce mistisizm tasniflerine bir göz atalım ve tasavvufun bunlardan hangisine yakın olduğunu görelim.

## MİSTİSİZMİN ÇEŞİTLERİ

### Extroversive (Dışa dönük) mistisizm

«Bu mistisizme göre fiziksel dünya, bizim bir sonucumuzdur ve böylelikle algılanır. Bu mistisizm, realiteyi, Bir'i duyu organları aracılığıyla dış âlemde algılar ve bulur. Bu görüşte eşya hep bir görünmekle birlikte aralarındaki ayrılıklar tamamiyle kaybolmuş değildir.

Kısaca Extroversive görüş bir taraftan fiziksel objeleri algıladığından duyumlara ait ve entellektueldir. Fakat diğer taraftan onları «hep bir» olarak algıladığından duyumlar ve entellektüel dışıdır. Extroversive mistisizm, İnteroversive mistisizme giden yarı yoldur.»

### İntroversive (İçe dönük) mistisizm

«Bu çeşit mistisizm realiteyi, Bir'i dışta değil içte, nefste insan şahsiyetinin esasında bulur. Bu görüş şuurun bütün ampirik muhtevasının toptan kaldırıldığını deyimler. Duyumlara ait olup kaldırılan bu entellekte ait şuurun yerini bütüne ait bir şuur olan mistik şuur alır.»

Başka bir tasnife göre mistisizm:

1 — Aşk ve birlik mistisizmi.

2 — Bilgi ve algı mistisizmi olarak düşünülmüştür.

### Aşk ve birlik mistisizmi

«Bu çeşit mistisizm, yalnız ve huzursuz kalan ruhun, sükûn ve huzurunun kaynağı olan aslına yani Allah'a tekrar dönmesi ve Ona iştirak etmesi yoludur. Bu mistisizm insan ile Allah arasında karşılıklı bir yoldur. Bir taraftan insan Allah'a müştak, diğer taraftan da Allah insana müştaktır.

### Bilgi ve algı mistisizmi

«Bu çeşit mistisizm, insanın, kainatın sırrını bulma ve bu sırrı da kâinatın parçalarında parça olarak değil de, kâinatın bütününde bütün olarak kavrama isteğinin deyimidir. Mistisizm, bu anlamda, Allah'ın tecrübî bilgisi diye tanımlanabilir.

Aşk ve birlik, bilgi ve algı mistisizmlerine bir de Aksiyon mistisizmi eklenmiştir.»

### Aksiyon (eylem, fiil) mistisizmi

«Aksiyon mistisizmi aşk ve birlik mistisizmi ile, bilgi ve algı mistisizmlerinden çıkan, fakat bu ikisinden daha üstün olan bir mistisizm şeklidir. Bu mistisizm, eşyanın görünüşte olan varlıkları üzre değil de gerçek varlıkları üzre aksiyonda bulunmağı, aksiyonları gerçek realiteye uydurmağı deyimler.

Hayatta, doğru ve etki yaratacak şekilde yaşamak için insanın kendi meknî kuvvetlerini tahakkuk ettirmesi gerekir. Böyle bir insanî aksiyon da, ancak, insanın kendisinin üstünde ve ötesinde olan bir ışık altında yapıldığında mana kazanabilir. Aksiyonda bulunmak için tekrar dünyaya dönmek lazımdır. Tekrar dünyaya dönebilmek için de önce dünyayı tamamiyle bırakmak ve özel bir ob-

jektif üzerinde şiddetle temerküzde bulunmak gerekir. Ancak bu sayededir ki insan aktif ve yaratıcı bir hayata yönelir ve ezelî hayata geçer.» (5)

Tasavvufu, mutlaka, yapılan tasniflerden birine sokmak icab ederse aksiyon mistisizmî ona en yakın olanıdır.

(5) Cavit Sunar. a.g.e. s. 122-126

# HİCRİ İKİNCİ ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

H. 2. asır, İslâm dünyasının büyük - belki de en büyük - siyasî, itikadî, fikrî, ilmî ve içtimaî hadiselerine sahnedir. Emeviler saltantının son bulması, Yunan tefekkürünün İslâm âlemine nüfuzu, İranlıların üstünlük iddiaları ve tahrip faaliyetlerine başlamaları, Mu'tezile mezhebenin kuruluşu, daha kestirme bir ifadeyle yabancılaşmaların, dört başlı bir ejder gibi müslüman dünyasına hücumu bu asrın olayları arasındadır. Tasavvufun bu yüz yılda, nâsiklik, zahidlik, sûfîlik adlarıyla, bu yabancılaşmalara karşı duran tek güç olduğuna işaret etmek, mevzuumuz namına zarûridir.

Gerek kanlı hadiseler, gerekse fikrî hercümerçler bu devrin samimî müslümanlarını büyük ıstırapların kucağına itmiştir. Bir yandan maddî varlıklarını selamette tutmaya çalışan müslümanlar, bir yandan da çeşitli rüzgarların allak bullak etmeye başladığı İslamî hakikatleri muhafaza ve müdafaa için gayret sarfetmişlerdir. İ'tikadî sarsıntıya mukavemet endişesi, İslamî gerçeklerin dinî esas ve hükümlerin birer ilim şubesi halinde tedvinini zarurî kılmıştır. Kur'ân daha çok önceden bir araya getirilmişti. Bunu megazî ve tefsirin tedvini takip etmiştir. Tefsirde ilk tedvin edici zat olarak H. 104 de ölen Mücahid b. Cübeyr kabul edilmektedir.

Sözünü ettiğimiz çağ, bu tedvin faaliyetlerinin tasnif çalışmalarını da içine alarak seri halinde devamını tablolar. Fıkıhta olduğu kadar, ilm-î Tevhidde de bir otorite olan İmam-ı A'zam H. 80 - 150 yılları arasında yaşadı. İlk hadis müdevvini ve bu alanda ilk eser veren Medineli İbn Şihab ez-Zührî-dir (ö. 124). İlk Musanniflerden olan ve eseri günümüze kadar kalan İman-ı Malik'in hayatı H. 95 - 179 yılları arasında geçmiştir. İmam-ı Şafiî, (150 - 204), Ahmed b. Hanbel (164 - 241) Buharî (194 - 256), Müslim (202 - 261), Neseî (215 - 303), Ebû Davûd, (202 - 275), Tirmizî (209 - 279), İbn Mâce (209 - 273) bu hareketin birbirini izleyen büyük simaları oldular.

132 Hicrî yılında Ebu'l Abbas es-Seffah'ın başa geçmesiyle Emevîlik son bulmuştu. Akademik bir karakter arzetmemekle beraber, tercüme faaliyetleri bu yıllarda başlar ve 198 tarihine kadar, - birinci devir tercüme hareketleri halinde - devam eder. Bu devirde tercüme hareketleri Yahudi, Hıristiyan ve yeni ihtida etmiş dönmelerce yürütülmüştür. İlk tercüme eser veren zat, eski bir Zerduşti olan meşhur İranlı İbn Mukaffa'dır. İbn Mukaffa o devirde zındık olarak tanınır. Bunun içindir ki Mes'udî: «bu adam ve benzerleri tarafından yapılan tercümeler yüzünden zındıklık alıp yürümüştür.» diyor. İbnu'l Mukaffa'ın hayatının büyük kısmı halife Mansur devrine rastlar. Bu sıralarda Aristonun muhtelif risalelerinin, Oklid'in tercümeleri de yapılıyordu.

Mansur devri (136 - 157) Ayrıca, İranlıların üstünlük iddialarının alıp yürüdüğü bir zamanı çerçeveler. İranlılar, çeşitli kisveler altında - ve zaman zaman sünnî görünerek - geniş tahriplerde bulunuyorlardı. Esasen, felsefe hareketleri, evvel emirde şiîlerin gayretleriyle yürüyor ve ençok onlar tarafından destekleniyordu. Bu meyanda İran dönmeleri, korkunç bir Arap aleyhtarlığı geliştiriyor, buldukları her fırsatta Araplara sövüp saymaktan

geri kalmıyorlardı. Nitekim İbn el-Mukaffa Araplara yönelttiği küfür ve istihzarlarla da meşhurdur. Ve İbn el-Mukaffa bu yüzden, Mansur'un emriyle, Basra Valisi Süfyan tarafından idam ettirilmiştir. (1)

Arap aleyhtarlığı giderek Şuubiyye denen fırkanın teşekkülüyle meyvalandı. İranlılardan oluşan bu fırka, Arapların - üstünlüklerini bıraktık - çok adî ve ilkel bir topluluk olduklarını, İranlıların ise her yönden üstün bulunduklarını yayıyordu.

İslâm dininin iman ve i'tikad esaslarının çeşitli fikir ve ekoller tarafından sarsılmaya başlaması, bu asrın bariz olayları arasındadır, demiştik. İ'tikadî zedelenmeyi önlemek ve mukaddes esasları yazılı olarak tesbit etmek ihtiyacı bu yüzden duyulmuştur. Bu ihtiyacın ilk ve en meşhur ürünü İmam-ı A'zam'ın Fıkh-ı Ekber adlı eseridir. O zaman fıkıh sözü hem bugünkü anlamında, hem de ilm-i tevhid anlamında kullanılıyordu. Bundan da anlaşılır ki o devirde fukaha dini bütün cephesiyle-Tevhîd, ahlak, ahkam-temsil etmekteydi. Ancak H. 130 yıllarından sonra, Tevhid'in ilm-i kelam olarak ayrılması fukahanın mümessillik alanını daraltıyordu. Zaten, daha bu asrın başından beri faaliyet gösteren Sufîlerin artması bu insanları moral yönden bir önderler kadrosu olmaktan çıkarmıştı. Fakîhlerin, geri kalan, İslamın hukuk ve ahkam cihetini temsil etmekte başarılı olduklarını söylemek de oldukça güçtür. Elimizdeki tarihî misaller, o devir fakîhlerinin - istisnalar bir yana - bir keşmekeş ve dünya muhabbeti içinde olduklarını gösteriyor. Gerçekten, bu devrin siyasî yolsuzluklarına, yabancılaşmalarına kaldırılan başlar arasında fakih adlarına rastlamak zordur. Fakîhlerin devlet ricaliyle oldukça iyi geçinmelerine karşılık, sûfîlerin bu yöneticilerle

(1) Geniş bilgi için bkz. De lacy O'leary, a.g.e. s. 57-65

bir nevi harp halinde olmaları çok ilginçtir. Fukahanın durumlarıyla ilgili birçok misal içinden bir ikisini verelim: Hicrî 150 yılında vefat eden Ebû Haşim es-Sûfî devrin kadısı Şüreyk'i eşraftan birinin evinden çıkarken görür ve yanındakilere şöyle der: «Faydasız ilimden Allah'a sığınırım.» Gerek bu söz, gerekse eser boyunca rastlıyacağınız benzerleri o devir fukahasının tutumunu ve Sufilerin bunlara cephe almalarının sebeplerini izah eder. Büyük sûfi Cüneyd dostlarının en önde gelenleriyle sırf kadılığı kabul ettikleri için, hayatı boyunca konuşmamıştır. Hatta arkadaşı Ruvaym kadılığı kabul edince Cüneyd Onu göstererek: «Ruhunda yirmi yıl dünya sevgisi gizlenen birini görmek isteyen şu adama baksın» demiştir. Şu olayı da kaydetmeden geçemiyeceğiz. «İkinci Abbasî Halifesi Mansur, Bizans imparatoruyla harp etmek üzre Harran'dan geçerken, uzun saçları ve dar elbiseleriyle kendisini karşılayan bazılarının görünüşü Onu hayrete düşürmüştü. Halife onlara, Hıristiyan, Yahudi veya Zerduştî olup olmadıklarını sorunca, hiç birisi olmadıkları, cevabını aldı. Halife bir Pagan kolonisiyle karşı karşıya olduğunu anlamıştı. Bunlara ehl-i kitap dinlerinden birine girmelerini, aksi halde ölüm cezasına çarptılılacaklarını bildirdi. Son derece kuşkulandılar. Bazıları müslüman, bazıları da hıristiyan veya Zerduştî oldu. Bazıları da ananevî inançlarını bırakmayı reddettiler. Endişe içindeydiler. Nihayet bir fakih, kendisine dolgun bir ücret ödedikleri takdirde onları bu müşkülden kurtarabileceğini söyledi. Ücret ödendi. O da onlara Sabiî olduklarını söylemelerini bildirdi. Çünkü Sabiîler Kur'anda ehl-i kitap olarak gösteriliyordu. Ancak Sabiîlerin kimler olduklarını bilen yoktu...» (2) İlâve edelim ki, fakihin para mukabili oynadığı bu düzen-

---

(2) De lacy O'leary, a.g.e. s. 64-65

bazlık, âyet-i kerîmenin indî bir tevili olduğu için de ayrı bir mana kazanır. Zira Sabiîlerin ehl-i kitapdan olduğu, İslâm âlimleri tarafından ittifakla kabul edilmiş değildir.

Bunları yazarken ,anlaşılmasını istediğimiz, fukaha zümresinin ihanet içinde olduğu şeklinde bir netice değildir. Fukaha da, çoğunluğu ile - devlet büyüklerinin temayülleri istikametinde olsa da - İslâmî hükümleri yazıp ilân etmekten geri kalmamışlardır. Fakat bu insanların, dünya ile din seçiminde - tasavvuftan nasib almışları bir yana - dini tercih ettiklerini söylemek fazla taraf tutmak olur. Fakih kadıdır, fakih vezirdir, fakih emirdir. Yabancılaşmayı temsil edenlerin babaları veya bizzat kendileri halifeler nezdinde büyük itibar görmüşlerdir. Fakihler de bu mutlu zümre arasındadır. Bir misal olarak meşhur filozof el-Kindi'yi verebiliriz. 260 da ölen bu filozof - ki asıl ihtisası Yunan dili üzerindedir ve bir mu'tezilidir. - Kûfe kadısının oğludur. Bağdad'da tahsil etmiş, halife Mu'tasımdan sonsuz iltifat görmüştür. İşin daha ilginç bir tarafı var - ki bu tasavvuf ehlinin devlet adamlarına itimadsızlıklarının bir sebebini daha izah eder - sarayın gayri müslim insanlara en kıymetli mevkilerini teslim etmiş olmasıdır.

Harunurreşid hilafeti zamanında (170 - 194) bir yandan, devrin fakihi Ebû Yûsuf'a Kitabu'l Harac'ı yazma emrini verirken, bir yandan da sarayının özel doktorunu hıristiyanlardan seçiyordu. T. Arnold'un verdiği bilgiye göre Cebrail adındaki bu saray özel doktoru meslekî hizmet karşılığı olan yıllık 280 bin dirhemi aldıktan başka şahsî mülklerinden de senede 800 bin dirhem kazanç elde ediyordu. «Ticarette de Hıristiyanlar muvaffak olur ve büyük kâr elde ederlerdi.» İngiliz müsteşriki devam ediyor. «Filvakî, bunların böyle servet yapmaları, «avam»ı

kızdırdığından bazı aşırı mutaassıplarca zulme uğrarlardı. Bununla beraber Hıristiyanlar âdetâ muhtar bir idareye maliktiler.» Netice olarak «Hıristiyanların halifelerin idaresinde nail oldukları emniyet, onları memleketleri dışında dinî misyonerlik yapma kudretine malik kılmıştı.» (3) Aynı devirde, İslam tarihinin büyük ilim ve irfan siması Süfyan-ı Sevrî, halifeyi tenkid ettiği için, bir canî gibi kovalattırılıyordu. Ve Süfyan-ı Sevrî'nin toprağa verilmesi, hükümet kuvvetlerinin eline geçmesin diye, gece icra ediliyordu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, şer'î ilimlerin tedvinine tekrar dönelim ve tasavvufun da tedvin edilen bu İslâmî ilimlerden biri olduğunu ilâve edelim. İbn-i Haldun'un dediği gibi «bu İlim de İslâm ümmeti içinde hâdis olan ilimlerdendir.» Şu var ki tasavvuf başlangıçta bir aksiyon hareketidir, bir nazariye ve kitap işi değildir. Buna bakarak bir çoğu, tasavvufun sistem olarak eserlerde okunduğu zamanı, onun İslâm Cemiyetinde zuhuru mânâsında değerlendirdiler. Halbuki o sistem, bir hayat tarzı olarak çok daha önceden yaşanmıştır. Evvela tasavvuf «Doğmatik doktrinlere ve Spekülatif kelam ve felsefeye cephe alan bir tipi inşa ediyordu.» (4) Hatta bu cephe alışı ödev bilen bir tipi. Şu bir gerçek ki, dört asra yakın bir zaman sonra Gazalî tarafından - ki o da bir sûfidir - keşfedilip ta'lim edilecek ve Ülema ve Hükema tarafından kabul edilecek şu hakikatı sufîler daha o sırada farketmiş ve yaşamışlardır:

Felsefî nazariyeler, dinî tefekkürün esası ve ölçüsü olamaz. Hakikata vahyin ışığında ulaşılabilir. Felsefe bu

---

(3) T.W. Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, s. 110-115

(4) De lacy O'leary, a.g.e. s. 103

ışığın rakîbi olamaz. İnsanı bu aydınlığa sahip kılacak vasıtaları bulmak bahtiyarlığı da yine - o günden - sufîlere nasîb oldu: Mahabbetullah, Mehafetullah.

Sözü geçen devirde, yabancılaşma ve saptırma faaliyetlerine karşı bazı fikrî ve rasyonel çalışmalar oldu. Ancak, bu vadide, mu'tezile fırkası, muarızlarını, daima kendileri tarafından keşfedilen silâhı - aklı - kullanmak zorunda bırakıyor ve bu mücadeleden galip çıkma şansı kendilerinin oluyordu. Böylelikle, onlara karşı çıkanların bu aklî ürünleri de bir nevî yabancılaşma mahsulleri halinde tarihe mal oluyordu. İşte ilm-i kelâm, ortadadır. Kelam ilmi mahsullerinin bugün, Kur'anî hakikatler noktasından mühim fonksiyonları kalmamıştır, denebilir. Rasyonalizm vadisinde orijinalite mu'tezile'nin elindeydi. Onların kör kaldıkları alan gönül alanıydı. Bu alanın koşucuları sûfiler oldu.

## CA'FER es-SAADIK

Künyesi, Ebû Abdullah. Lakabı, Saadık. Oniki imamın altıncısı. Babası, Muhammed el-Baakır. Hz. Hüsey'nin oğlu Zeynelâbidin, dedesi. Hicretin 80. yılında doğdu. Annesi Hz. Ebû Bekr'in torununun kızı, Ümmü Ferve. Anne tarafından dedesi Kaasım bin Muhammed. Yani Hz. Ebû Bekr'in torunu. H. 148 de Medinede vefat etti ve dedesinin yanına gömüldü.

Kaynaklar, kimya ve cebirde söz sahibi olduğunu bildiriyorlar. Nitekim cebir ilminin mûcidi sayılan ve aynı zamanda büyük bir kimyager olan Caabir bin Hayyan onun talebesidir. Sûfi lakabiyle anılan Caabir, üstadı Caafer-i Saadık'ın binlerce sayfa tutan beşyüze yakın risalesini bir araya getirmiştir.

Kendilerinin hadis ilmindeki derinliği ittifakla kabul edilmiştir. Fakat gerek bu sahaya, gerekse öteki alanlara taalluk eden eserleri, elimizde mevcut değil. Ona izafe edilen eserlerin, sonradan yazıldığı ileri sürülüyor.

Ebû Nuaym el-İsfahanî, Hilye'de ondan şöyle bahsediyor:

«İmam-ı Nâtık, irşad yularının sahibi, ibadet ve Allah'a boyun eğmeye gönül vermiş, uzlet ve huşu'u seçerek riyaset ve mevki davasından vazgeçmiş Ca'fer-i Saadık da o velilerdendir.»

Yine Hilyetül Evliya'dan öğreniyoruz: Amr bin Mikdam söylüyor:

— Ona bakarbakmaz, nebiler sülalesinden olduğunu anlardınız.

Yahya bin Ebû Bekr anlatıyor:

— Aça ve yoksula öylesine yedirirdi ki bazen çoluk çocuğuna bir şey kalmazdı.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife, baatinî feyzini, esas mânâda ondan aldı. Zaman zaman büyük imamın zaahir ilmine ilişir, Kur'ân sahasında, zaahirin kör-topal kaldığını belirtirdi. Nahoş bulduğu hususlardan biri de fıkıhçıların delillerinden olan Kıyas... Bakın İmam-ı A'zam gibi bir «Ustayı», kendi metodu içinde nasıl perişan ediyor! O İmam-ı A'zam ki «odun direğe altın dese, sizi buna inandırırdı» diye tanıtılan bir dehadır..

Abdullah bin Şubrime anlatıyor:

«Ebû Hanife ile birlikte Ca'fer-i Saadık'ın huzuruna gitmiştik. Ca'fer ibn Ebû Leyla'ya sordu:

— Bu gelen kim? O:

— Din işlerinde kuvvetli ve ihatalı görüşü olan bir insan, Ebû Hanife...

Ca'fer:

— Herhalde dini kendi re'yi ile kıyaslayan birisi...

O:

— Evet, rey sahibi. Bu defa İmam-ı A'zam'a:

— Adın ne senin? İmam:

— Nu'man bin Sâbit. Ca'fer:

— Kafanı hiç kıyasladın mı? İmam:

— Kafamı nasıl, neyle kıyaslıyacağım? Ca'fer:

— Anlaşılan iyi bir şey yapamamışsın. Peki, insan öldürmek mi daha büyük suç, zina yapmak mı? İmam:

— Elbette insan öldürmek. Şeyh:

— Ama nasıl olur? Allah birinci de iki şahiti kâfi görürken, ikincide dört şahit istiyor?

— ..............

Şeyh devam ediyor:

— Neden, âdet gören bir kadın, o halinde geçen namazları kaza etmez de oruçları kaza eder?

— ..................

— Vah senin kıyasına! Nasıl kurtarır seni bu kıyas ve nasıl delil olur sana?

Bir gün Halife Mansur'u arı ısırır ve çok acı çektirir. Halife, sonsuz hürmet duyduğu Ca'fere, şaka yollu sorar:

— Allah bu arıları ne diye yarattı?

Cevap verir şaka yollu:

— Zalimlerin canını acıtsın diye!

Sözü:

— Dine, kin sokmaktan kaçının. Zira bu, kalbi perişan eder ve nifakı yayar.

Derdi ki:

— Namaz, her takva sahibinin göz nuru; hac, zayıfların cihadı, oruç, bedenin zekâtı...

— Amelsiz dua eden, yaysız ok atan...

— Takvadan değerli azık, sükûtdan kıymetli varlık, cehaletten zararlı düşman, yalandan öldürücü hastalık yok!..

Diyor ki Allah'a:

— Nasıl özür dileyim; delil istersin? Ve nasıl delil göstereyim; yaptığımı iyice biliyorsun?

## EBÛ HAŞİM es-SÛFÎ

Aslen, Kûfe'li. Hayatı hakkında malûmat çok az. Ancak, sûfî adını ilk alan zatın o olduğu biliniyor. Süfyân-ı Sevrî Ondan sitayişle bahseder. İlk tekkeyi teşkil eden zatın da O olduğu rivayet edilir. Şöyle:

Devrin emiri avlanıyordu. Uzaktan iki kişi gördü. Sarıldı, öpüştü, oturdular. Yanlarındaki nevaleyi yedikten sonra aynı eda ile ayrıldılar. Emir birine yetişti ve sordu:

— O senin neyin idi?

— Hiçbir şeyim.

— Akraban filan da mı değil?

— Hayır hiçbir şeyim değil; sadece tarikat arkadaşım.

— Sizin gibi muhabbet ehlini bir araya getiren bir yer var mı?

— Hayır yok.

— O halde ben size böyle bir yer inşa edeceğim.

Ve ilk tekke böylece inşa ediliyor, Ebû Hâşim'in müritleri toplanıyor. Kendi tabiriyle bu yer «Üzerinde dostlardan izler taşıyan bir yer»dir.

Ebû Haşim'in yaşadığı yıllar, tasavvufî hayatın birçokları tarafından yaşandığı devri çerçeveler. Ancak tasavvuf ve sûfî adı ortaya çıkmamıştır. Lübnan dağlarına çekilen Şeybetü'r - Râî den, Râbiatü'l Adevî ve Süfyân-ı Sevrî'ye kadar ilk büyük zaahitler o devrin simalarındandır.

Ebû Hâşim bu zühdî hayatı teşkilatlandıran, hatta belki de - kısmen - sistem haline koyan ilk insan... Bu sis-

temleştirme işini daha esaslı olarak ilerde Hâris-i muhasibî yapacak ve Er-Riâye' adlı eseri, bunun için vücuda getirecektir.

Ebû Haşim'in Hicrî 150 yılında vefat ettiği kaydediliyor.

Sözü:

— İğne ile dağları kazmak, kalplerden kibri sökmekten kolay!

Devrin kadısı Şüreyk'i, zenginlerden birinin evinden çıkarken görür. Ve der:

— Faydasız ilimden Allah'a sığınırım! «Bu söz bize, o devirde dahi ilmiyle âmil olmayan fukahanın mevcûdiyetini ve tasavvufun zuhuruna ma'tuf sebeplerden birinin de bu olduğunu gösterir!»

Der ki:

— Kişinin kendi nefsini iyi terbiye etmesi, çolukçocuğunu terbiye etmesi demektir.

Mansur Ammar anlatıyor: «Ölüm döşeğinde yanına gitmiştim. Sordum:

— Nasılsınız? Dedi:

— Büyük bir belâ görüyorum. Lâkin sevginin önünde çok küçük kalıyor.

## DÂVUD et-TAAÎ

Künyesi, Ebû Süleyman. Baba adı, Nusayr. Kûfeli. Bu yolun çoğu büyükleri gibi, önce kendini zaahirî ilimlere verdi. Fıkh, Hadis gibi dinî ilimlerde yükseldi. Nihayet bunların, ruhunu doyurmadığını farkederek uzlet ve zühde sarıldı. Bir ara Bağdad'a gelip, bir süre kaldığı, fakat

tekrar Kûfe'ye dönüp bir daha ayrılmadığı, kaynakların verdiği bilgiler arasında. İbn Hallikân'ın beyanına göre, Dâvûd-ı Taaî, İmam-ı A'zam'la fıkhî müzakerelerde bulunur, zaman zaman onu aydınlattığı da olurdu. Hicrî 160 da Kûfe'de vefat etti.

Bir gün bir taş parçasına vurarak:

— Ey Dâvûd, elin ve dilin alabildiğine uzadı, diye söylenmeye başladı.

Bu sözü kendisinden duyanlar, şöyle tamamlıyorlar hadiseyi:

— O andan sonra Dâvûd, bir yıl müddetle ne doğru dürüst konuştu, ne de sorulana cevap verdi. Ve bu sabır ta'limini başardığını görünce, bütün kitaplarını Fırat nehrine dökerek, kendini zühde verdi.

Herkesin göklere çıkardığı bu âlimin, bundan sonraki hayatı işte:

Ulular dan Atâ anlatıyor:

— «Sık sık evine giderdik. Bütün eşyası, uzanabileceği bir yatakla, içine su testisiyle ekmeğini yerleştirdiği bir tekneden ibaretti.»

Hammâd b. Ebî Hanîfe anlatıyor:

«— Hizmetine bakan birisi vardı. Birgün Dâvud'a:

«— Biraz et pişirdim, yeseniz, dedi. O:

«— Getir bakalım. Getirdi. Sordu Dâvûd:

«— Falanca yetimlerden ne haber? Cevap:

«— Bildiğiniz gibi. Dâvûd:

«— Bu eti onlara götür, yesinler. Dendi:

«— Uzun zamandan beri et yemediniz. Verdiği cevap:

«— Bu et, onlar tarafından yenirse, arşa, ben yersem huşşa (tarlaya) ulaşır.»

Yine Hammad'ı dinleyelim:

«— Halife Kûfe'ye gelmişti. Bazı âlimlerin adlarını yazdırdı ve her birine iki bin dirhem verilmesini emretti.

Dâvûd'da ismi yazılanlar arasındaydı. Çağırıldı. Ortada yoktu. İbn-i Semmâk'la ben atıldık.

«— Onun hissesini, biz kendisine iletiriz. Aldık. Dâvûd'un evine doğru yollandık. İbn-i Semmâk bana:

«— Eve girince paraları önüne saç! Gözün de hissesi var, malum! Gittik ve öyle yaptık. Bu hali gören Dâvûd:

«— Ne kötü şey! Böyle şeyleri çocuklara yaparlar, diye çıkıştı ve paraları kabul etmedi.»

Çağdaşlarından, Muharip, şöyle diyor:

«— Dâvûd, eski ümmetler arasında yaşasaydı, Allah Ondan Kur'an'da bahsederdi.»

Diyor ki Dâvûd:

— Hayatımda, gece ibadet edenlerden başka hiç kimseye imrenmedim.

Sözü:

— Cömertliği olmayanın ibadetinden ne çıkar!

Buyurdu:

— Hadis tahsil ettim, Allah yolunda derin düşüncelere daldım ve işin fetva, söz tarafını kalabalığa bıraktım!

Diyor ki hemşehrisi:

— Yirmi yıl, başını yukarı kaldırmadı.

Demek istiyor ki, devamlı Murakabe ve Muhasebe halinde idi.

Mezar başında ağlayan bir kadın gördü. Yaklaştı. Dinledi. Hıçkırıklarla karışan şu sözleri duydu.

— Aah, oğulcuğum benim. Söyle bana, kurtlar hangi yanağından yemeğe başladı.

Ve Dâvûd bir feryad koparak olduğu yere yığıldı. Bedene tapanların kavrayamayacağı gönül tecellîleri bunlar.

## İBRAHİM BİN EDHEM

Künyesi, Ebû İshak. Belh'li bir hükümdarın oğludur. İbrahim b. Edhem'in tasavvuf yoluna girişi çok ilginçtir. Bir padişahın oğlu olarak, zevklerin en tatlıları içinde yaşamayı bırakıp, çöllerde yalın ayak, aç - susuz çile çekmeye neden razı oldu? Hatta bunu mutlulukların en üstünü bildi?

İbn-i Edhem'i, yaşadığı havalide, ondan önce çile doldurmuş olan Budda ile kıyaslarlar. Gerçekten de bu iki sonsuzluk kahramanı, Asya'nın aşk ve ıstırap dolu dünyasını canlandırmada aynı ifadeye bürülüdürler. Ancak bu noktayı sık sık ileri süren Avrupalılar Budda ile İbn-i Edhem arasında incecik bir farkın mevcut olduğunu göremiyorlar. İnce, lâkin, çok önemli bir fark!

Budda bir sultanın çocuğu olmaktan bazı dış tesirlerin kendisini ezmesi neticesinde tiksinmiştir. Ölüleri, açları, cüzzamlıları, beli bükükleri, hülasa, kendinden saklanan ıstırap dolu dünyayı bütün dehşetiyle gördükten sonra silkinmiştir.

İbrahim bin Edhem, bu ıstrap dolu tabloyla yüzyüze gelmemiştir. Bir defa, devrinde, yaşadığı ülkede Budda-nın halkının çektiklerini çeken bir kitle yoktu. Ayrıca, İbrahim, bir takım sefalet dolu manzaraları görmesin diye, sarayda hapsedilmemişti ki, dışarı çıkar çıkmaz karşılaştığı dünya kendisinde şok tesiri yapsın. O halde Budda'yı zühde, hikmete iten sebep dıştan iken, İbrahiminki içten, kendindendir.

Tasavvufa su-i kast hazırlamayı âdet haline getiren Türk marksistleri, tasavvufun doğuşunu toprak, devlet -

halk, burjuva - proleterya vs. ye bağlıyarak izah ederken, tasavvufu anlamaktan ne ölçüde uzak olduklarını belirtiyorlar. Tasavvuf tarihi bize, tasavvufî ekollerin doğuşunda batılıların psikoloji ve sosyoloji alanlarında temel olarak aldıkları komplekslerin hiç te yeri olmadığını gösteriyor.

Tasavvufî heyacanın doğuşunda hırsın, haset ve kinin, fakirliğin, açlığın, ezilmişliğin, hiç rolü yoktur. İslâm mistiklerinin hiç biri bu gibi sebeplerin tesiriyle tasavvufa bağlanmamışlardır.

Freud'un alt şuuru, ferdin çocukluğuna kadar gider. Orada temelini bulur. Alt şuur denen farazi sahayı en fazla gerilere götüren Jung olmuştur. Totem devrine kadar götürerek, alt şuuru şahsî olmaktan çıkarıp, kollektif bir mahiyete dönüştürür. Bu kollektif alt şuur Kur'ân tarafından «Ezel» dediğimiz bir zamanda teşekkül eden bir şuurla aşılır, fon olmaktan çıkarılır. Tasavvuf insan hayatını, bütün beşeri oluşları bu »Ezel» gününü esas alarak izah eder. İnsan bu dünyada bir takım varlıklar, oluşlar tarafından - en başta bedeni - perdelenmiştir. Bu perdeleri yırtıp «Ezel» deki saf varlığından haberdar olunca hakikatı anlayacaktır. Böylece tasavvuf, psikolojinin fon olarak aldığı şuuru perdelenmiş, bulanmış, yabancılaşmış bir devrenin ürünü olarak görür. Sanat, bu devrenin malı olabilir. Ama mistik heyecan bu hudûdun dışına taşmaktadır.

İbrahim bin Edhem Zühd yolunu tuttuktan sonra Belhten ayrılmış, Mekkeye gitmiştir. Mekkede Fudayl bin iyaz ve Süfyan-ı Sevrî ile sohbet etmiş, daha sonra Şam'a geçmiş, Orada ölmüştür.

Şamda iken kendisine, Sûfîler tarafından şu soru soruldu:

— Ey Ebû İshak! Bu yola nasıl girdin, başlangıcını anlat? Cevap veriyor:

— Babam, Horasan hükümdarlarındandı. Gençtim. Ava çıkmıştım. Bineğimin üstündeydim. Köpeğim de benimleydi. Bir tavşanın peşindeydim. Tam avlayacağım sırada bir ses duydum: «Ey İbrahim! Sen bunun için mi yaratıldın? Sen bunu yapmakla mı görevlendirildin?» Durdum! Korkmuştum! Tekrar yola koyuldum. Aynı ses tekrar, aynı sözleri söyledi. Ben tekrar yoluma devam ettim. Bu defa atımın eğerinden şu ses yükseldi: «Andolsun Allaha ki, sen bunun için yaratılmadın, bununla emredilmiş de değilsin.» Geri döndüm. Babamın maiyetindeki çobanların birine rastladım. Koyunları güdüyordu. Onun yün elbisesini aldım, giydim. Atımı ve yanımda ne varsa ona verdim. Mekkeye doğru yola çıktım...

İbn-i Edhem Mekkede bazı tasavvuf ulularıyla görüştü, dost oldu. Bir süre sonra oradan Şam'a gitti. Şamda, bahçıvanlık, ekin biçme, değirmenlere yük taşıma gibi işlerle yiyeceğini kazandığını biliyoruz.

Bu sıralarda İskenderiyede Eslem bin Yezid El - Cühenî ile sohbet ettiğini kendisi anlatıyor:

— Eslem- Cüheniye İskenderiyede rastladım. Bana:

— Kimsin sen, delikanlı, dedi. Dedim:

— Horasanlı bir genç. Dedi:

— Dünyadan vazgeçmeye seni zorlayan ne? Dedim:

— Dünyada zâhid olmak, ahirette Allahın rızasına ermek ümidi!

— Kul, nefsini sabreder hale getirmedikce Allahın rızasını umamaz, dedi. Yanımızdakilerden biri:

— Sabır nedir, dedi. Cevap verdi:

— Sabır menzillerinin en basiti, kulun nefsini, nefse ağır gelen şeylere alıştırmasıdır...

— Cimrilikten sakın, dedi. Sordum:

— Cimrilik nedir? Dedi:

— Dünyayı sevenlere göre cimrilik, kişinin malından

sarfetmemesidir. Sonsuzluk yolcularına göre ise cimri, nefsini Allahtan esirgeyendir.

— Ey delikanlı! Eğer Allah dostlarına yakın olmak istersen, onların çiğnediği toprak ol. Seni dövse, sövse kovsalar, sana çirkin sözler söyleseler bile tavrını değiştirme...

Konuşma oldukça uzundur. Bu konuşmada mistik ahlâkın bir özeti verilmiştir, denebilir. Dikkate değen taraf Eslem bin Cûhenînin Tabiînden olduğu rivayetidir. Demek olur ki, İbn-i Edhem Peygamberin dostlarına dost olan birinden feyz almıştır.

Diyor ki:

— Allahı dost, insanları kendilerinden çekinmek gereken şeyler bil!

Kâ'bede tavaf etmekte olan birine yaklaştı ve şöyle dedi:

— İyi bil ki altı sıkıntıya katlanmadıkça saalihler derecesine yükselemezsin.

Nimet kapısını kapatıp, zahmet kapısını açmadan, böbürlenme kapısını kapatıp, boyun eğme kapısını açmadan, rahat kapısını kapatıp, gayret kapısını açmadan, uyku kapısını kapayıp uykusuzluk kapısını açmadan, zenginlik kapısını kapayıp, fakirlik kapısını açmadan, ihtiras kapısını kapayıp, ölüme hazırlık kapısını açmadan...

Bir okuyucunun - «Gök dağılıp parça parça olduğu zaman...» (1) mealindeki ayeti okuduğunu duydu; birden dizleri titremeye başladı ve bir süre sonra yıldırım çarpmış gibi yere serildi.

Zenginlerden biri onbin dirhemlik bir meblağı İbn Edhem'e vermek ve bu vesileyle ona dost olmak istedi. Kabul etmediler ve adama şunu söylediler.

---

(1) Kur'an, İnşikak s. A. 1

— Onbin dirhemle adımı fakirler sicilinden sildirmemi mi istiyorsun? Hayır, bunu ebedîyyen yapamam!

Sözü:

— Kul, şu üç perdeyi yırtmayınca yakîn'e eremez: Elindekiyle övünmek, kaybettiğine üzülmek, övülünce memnûn olmak.

Duasından birkaç söz:

— Rabbim! İyice bilirsin; cennet benim gözümde bir sinek kanadı kadar bile değer taşımaz. Ki beni senin sevginden koparsın, senin zikrini bana unuttursun, senin azametini tefekkür etmeme manî olsun!

161 H. de bu âlemden ayrıldı.

## ŞAKÎK-İ BELHİ

Horasanlı; Belhli. Künyesi, Ebû Alî. Baba adı, İbrahim. Hâtem-i Asamm'ın üstadı. İbrahim b. Edhem'in dostu. İlk tabaka velîlerinden. Hicri ikinci asır...

Müthiş bir kıtlık zamanı. Halkın anası ağlıyor. Bu sırada bir köle, neşeden çatlıyacak halde. Raks ediyor, gülüyor, oynuyor. Şakîk köleye yaklaşıyor:

— Nedir senin bu halin? Halk kıtlık ve kuraktan kavrulurken sende bu neş'e nereden?..

Köle:

— Bana ne kıtlıktan, kuraktan? Benim efendimin kocaman bir köyü var. İhtiyacımıza cevap verecek herşeyi orada buluyoruz.

Şöyle diyor Şakîk:

— Bunun efendisi bir mahlûk ve bu itibarla fakir olduğu halde, bu, ona güvenerek rızık derdi çekmiyor da,

benim Allah gibi zengin bir efendim varken ben neden endişe ediyorum?

Böylece züht yoluna giriyor.

Diyor ki:

— Dünya yüzünden perişan olmaktan sakın! Gam çekme!. İyi bil ki, rızkın senden başkasına asla verilmez.

Diyor ki:

— İyi hazırlan! Ölüm gelince, sensiz geri dönmeyeçektir.

Sözü:

— Allah'la alâkasının derecesini öğrenmek isteyen insanların vaadine mi, Allah'ınkine mi meylettiğine dikkat etsin. (Kalbi hangi vaade meylediyorsa o tarafın adamıdır.)

Diyor ki:

— Şuna dikkat et: Eğer sana vereni, senin verdiğinden çok seviyorsan dünyaya tapıyorsun! Yok eğer, senin bağışta bulunduğun adamı, sana bağışta bulunandan çok seviyorsan, sonsuzluk âşıkısın!..

Sözü:

— Zenginlerden sakın! Çünkü kalbini onlara bağlayıp, kendilerine imrendiğin an, onları Rabler edinmiş olursun!..

Diyor ki:

— Benim en kıymetli servetim misafirdir. Çünkü misafir rızkı ve konuklaması Allah'a ait olduğu halde kazancı bana ait olan bir varlıktır.

Sözleri.

— Şu üç şeye sahip olmayan ebediyyen kurtulamaz: Ümit, korku, ıstırap...

— Allah, kendisini sevenleri, ölseler bile, diri; kendisini sevmiyenleri, yaşasalar dahi ölü kılmıştır!..

## SÜFYAN es-SEVRÎ

Künyesi, Ebû Abdullah. Baba adı, Saîd. Kûfeli. Büyük müçtehitlerden ve müstakil fıkhî mezhep sahibi. Hadiste, Emirü'l Mümin*î*n ünvanına sahip. Devlet ricaliyle çok şiddetli münakaşaları yüzünden Kûfe'den ayrılmak zorunda kaldı. Basra'ya gitti ve ölünceye kadar orada yaşadı. Ölümüne yakın günlerde devrin halifesi tarafından takip ettiriliyordu. Saklandığı yerde öldü ve o günün akşam namazından sonra defnedildi. Hicrî 161.

Yûnus b. Ubeyd diyor ki:

— Ben, Süfyan'dan daha faziletli kimse görmedim.

Ve Bişr b. Haaris:

— İlimler, Süfyan'ın önünde toplanmış gibiydi. Gerekeni alıyor, lüzumsuzunu atıyordu.

Halife Mehdî ile takışmalarını, Abdullah b. Saalih'-den dinleyelim:

— Bir mecliste Mehdî Ona:

— Nasılsınız, diye sorunca, birden ayağa kalktı ve şöyle başladı.

— Hz. Ömer Hacc'a gittiğinde on altı dinar harcamıştı. Sense aynı vazifeyi yapmak için Beytulmalı boşalttın?! Mehdî:

— Ne demek istiyorsun sen? Yani Hz. Ömer gibi mi olayım? Süfyan:

— Benim yaşayışımın üstünde, seninkinin altında ol!

Hadisenin bundan sonrası önemli. Unutmayalım ki, Süfyan, devrin bir numaralı irfan ve hukuk âbidesidir ve devlet İslâm devletidir. Ve devir, Tâbiîler devri. Böyle

bir zaman ve mekânda, böyle bir Süfyan'ı susturmak, sapık politika için başlıca meşgaledir.

Vezir Ebû Abdullah, Mehdî'nin İmdadına yetişti:

— Ey Süfyân, yazdığın risaleler bize ulaştı, biz de onlara göre hükümler verdik.

Süfyân:

— Kim bu adam? Halife:

— Vezirim! Süfyân:

— Bundan sakın; bu adam yalancı! Ben size risale filan yazmış değilim. Ve Süfyân kalktı. Vezirin yalanında hangi teklifin yattığını sezen Süfyân, uzatılan kabuğu, sahibinin yüzüne çarpmıştı. Bunu farkeden Halife, planın ikinci faslına geçti:

— Neden kalktınız ey Süfyân, oturun!

Süfyân, dinlemeden dışarı çıktı ve seslendi:

— Tekrar geleceğim.

Bir müddet sonra geldi; fakat unutmuş olduğu pabuçlarını almak için. Halife bunu Süfyân'ın bir oyunu sayarak müthiş öfkelendi."

Mes'ûdî, Mürûcü'z Zeheb'de şu hadiseyi kaydediyor:

«Ka'ka' b. Hakîm anlattı: «Halifenin sohbetindeydim. Süfyân'ı istedi. Çağırdılar. Geldi. Avama verdiği selâmın aynısı bir selâm verdi. Halbuki halifeye başka türlü selâm vermek lâzımdı...»

Burada yine politikanın zeki oyunlarından bazılarına şahit olacağız. Dinleyelim:

«Halife Süfyân'ı güler yüzle karşıladı. Ve şöyle hitab etti:

«— Ey Süfyân, neden bizden kaçarsın? Bilmez misin ki biz sana kötülük düşünsek, seni derhal yakalarız. Meselâ, şu anda sana keyfimize göre muamele edebiliriz. Bundan hiç korkmuyor musun? Süfyân:

«— Sen, benim hakkımda karar verirsin, kudretiyle

Hak ve Baatılı ayıran Hükümdar (Allah) da senin hakkında karar verir! Rebî' atıldı:

«— Ey Mü'minlerin emiri, bu cahil herifin seninle böyle konuşmaya ne hakkı var? Müsade buyurun boynunu vurayım.»

Bundan sonrası eyyamcı siyasetin, her yiğit tarafından mukavemet edilemeyen bir taktiğini sahneliyor. Her devirde aynıdır bu!

«...Halife cevap verdi:

«— Sen sus! Böyleleri kendilerini öldürtmek suretiyle, onları mesud bizi bedbaht etmemizden başka şey istemezler. Hazretin Kûfe kadılığına atandığını bildirir yazıyı hazırlayın! Yazı yazıldı ve Süfyân'a verildi. Süfyân yazıyı aldı ve çıktı. Fakat az sonra götürüp Dicle'ye attığı görüldü.»

Süfyân, halifenin tayinnamesini nehre atıktan sonra şehri terketmiş ve ölünceye kadar takib edilmiştir. Süfyân'ın reddettiği kadılığı Şüreyk kabul etti ve devrin şairi bunu şöyle dile getirdi:

«Süfyân çekindi, kendisini garantiye aldı. Süfyân, dinine sığındı. Ve Şüreyk Dirhemler için hazırlığa koyuldu...»

Sözü:

— Kalbimin, tevdî ettiğim herhangi bir işte bana ihanet ettiği olmamıştır.

Biri:

— Bana bir tavsiyede bulunun, diye rica etti.

Buyurdular:

— Dünya ve ahiretden her biri için, içinde kalacağın kadar çalış!

Şuayb b. Harb söylüyor: «Süfyân derdi ki: Kazandığın paranın nereden eline geçtiğine dikkat et ve namazı arka safta kıl.» (Helâl ye, mütevazi ol! demek istiyor.)

Bir akşam yemeğinde fazlaca yedi ve doyduğunu iyice hissetti Bunun üzerine sözü:

— Merkebin yemi artırılınca, işi de artar.

Ve sabaha kadar uyumadı.

Abdurrahman b. Mehdî anlatıyor:

— Halifeyle arası açıldıktan sonra şehri terketti ve geçinmek için tarlalarda, bağlarda çalıştı.

Şu sözü, ne büyük bir hakikatin ifadesi:

— İnsan, Edep için yirmi yıl çalışmadıkça ilim, özellikle hadis ilmi talebinde bulunmamalı.

Sözü:

— İlim adamları bozulunca, artık düzelten kim olacak. Ve onların fesada uğraması, dünyaya meyletmelerinden...

Derdi ki:

— Halkın, sadece Allah rızası için öğrenmek istediklerini bilsem, evlerini gezer, dersler verirdim. Fakat biliyorum ki: başkalarına gösteriş yapmak ve «bize bunu Süfyân es-Sevrî öğretti.» demek için uğraşıyorlar.

Bakın ne diyor:

— Kalblerin, dirilerden söz edilince öleceği ve ölülerden bahsedilince hayat bulacağı zamana kadar yaşamayı, asla istemem.

Sözü:

— İlim peşinde koşanların geçim sıkıntısı içinde olmamalarını ne kadar isterdim! Onlar, muhtaç ve zelil olunca, bir yığın felaketin, fitnenin hücumuna uğrarlar.

Sözü:

— İlim, Allah'ı daha iyi tanımak için istenir. Ve onun üstünlüğü de burada. Yoksa, öteki şeylerden ne farkı var ki ilmin?

Devrin ulularından biri hüznünü belirtti:

— İşe yarayanlar gitti, ey Eba Abdullah; biz tortu gibi geride kaldık!

Cevabı:

— Güzel şey sonraya kalmamız! Elverir ki yolda olalım.

Sözü:

— Horasan'da ezan okumak, Mekke'de ibadete dalmaktan üstün.

Şunu demek istiyor: Dinin başkalarına ulaştırılması için rastgele bir yerde didinmek - Mekke gibi, Beytullah'ın bulunduğu bir mevki de de olsa - kendi nefsin için ibadet etmekten hayırlıdır.

Sözü:

— Zühd, dünyayı yutacakmış gibi hırsla dolu olmamaktır; eski püskü giyip âdi şeyler yemek değil.

Sözü:

— Dünyaya karşı zâhid ol da, istersen (hiç ibadet etmeden) yat uyu. Yine kazanırsın.

Sözü:

— Devlet ricalinin kapısında yaltaklanan ilim adamının, hırsız; zenginlerin eteğine yapışan âlimin riyakar olduğunu, biiin.

Sözü:

— Adam vardır; mal içinde zâhid, adam vardır fakirlik içinde çırpınırken dünyaperest...

Sözü:

— Nefsini iyice tanıyorsan, hakkında söylenenler sana zarar vermez.

Sözü:

— Dostunun, önder olma sevdasına düştüğünü farkedince ondan ayrıl.

Sözü:

— Şarkıcı bir delkanlıyla alışveriş etmeyi, Kur'an okumayı sanat edinen bir «hafız»dan alışveriş etmeye tercih ederim.

Sözü:

— Dost fazlalığı, din inceliğinden.

Diyor ki bir dostu: O, düşünceye dalınca deli, sağır gibi olurdu. Ses ve söz duymazdı.

Sordular:

— Dostumuzun biri, çolukçocuğu için çalışmaktadır. Namazı cemaatle kılarsa, onların nafakalarına zarar gelecek (adamın işi aksayacak.) Ne yapmalı bu arkadaş? Cevabı:

— Onlar için çalışsın; namazı da tek başına kılsın.

Onun, yaşadığı devrin idarî bünyesini şu sözüne bakarak değerlendirin:

— Bir polisi, uyur görseniz ve namazının geçmek üzre olduğunu bilseniz, yine de uyandırmayın. Uyanınca halka eza edecektir. O halde uyuması her şeyden hayırlı.

Sözü:

— Rabbini razı edince kalabalığı kızdıracaksın; kalabalığı kızdırınca da oklara hedef olacaksın. Fakat, oklara hedef olmak, dini vermekten üstün.

## FUDAYL BİN İYAZ

Künyesi, Ebû Alî. Horasanlı. Mervde, Fundîn adlı bir köyden. Kûfe'de Hadis okudu. Oradan Mekkeye gitti ve 187 yılında Mekkede vefat etti.

İlk zamanlar vurguncu, hayduttu. İşi gücü çevresini rahatsız etmek, Serahs taraflarında eşkiyalık etmekteydi. Bu sıralarda bir kıza âşık oldu. Kızın evinin duvarına tırmanmakta olduğu bir sırada şu ayetin okunduğunu duydu:

«İman edenlerin kalblerinin Allahın zikri için yumu-

şayacağı an, hâlâ gelmedi mi?»[1] Fudayl o anda tövbe etti, o geceyi bir harabede geçirdi.

Sözü:

— Allah bir kulu sevince onun kederini artırır. Birisini sevmeyince de ona dünya bolluğu verir.

Diyor ki:

«Riya olur» diye ibadeti bırakmak ta riyadır. Lâkin, insanlar beni görsünler diye ibadette bulunmak, şirktir. İhlas bunların ikisinden de kurtulmaktır.

Sözü:

— Doğruluk ve helâl yemek kadar insanları süsleyen bir başka şey mevcut değildir.

Sözü:

— Bir insanın normal zamandaki dostça davranışına inanmam. Onu kızdırır ve bu durumda takındığı tavra bakarım. Bu haldeki dostluğuna inanırım.

Diyor ki:

— Üç illet kalbi karartır: Çok yemek, çok uyumak, çok konuşmak...

Diyor ki:

— İnsanları iyi tanıyan, rahat yaşar.

Diyor ki:

— Gerçek Kur'an bağlıları mahlûkata asla muhtaç olmazlar. Padişahlara, onların avanesine de muhtaç olmazlar. Aksine, bütün mahlukat o Kur'an bağlılarına muhtaç durumdadır.

Buyurdu:

— Sana, «Allahtan korkar mısın?» sorulunca, sus! Zira, eğer «evet» dersen yalan söylemiş, «hayır» dersen küfre gitmiş olursun.

Harûnu'r - Reşid sordu:

---

(1) Kur'an, A Hadid S. A. 16

— Seni zühde sevkeden nedir, nasıl zaahid oldun ey Fudayl? ?

Karşılığı:

— Meraka değmez! Sen benden daha zaahitsin! Hayretler içinde kalan halife sorar:

— Nasıl olur bu? Cevabı ne müthiştir:

— Benim zühdüm dünyayı, seninki ise âhireti terke bağlı. Ve dünya fâni, ahiret ebedî... İşte sebep!..

Süfyân bin Uveyne anlatsın: «Aynı halife, çevrenin âlim ve faazıllarını toplamıştı. En son gelen Fudayl oldu. Başını ridasıyla sarmıştı.

Halifeye:

— Ey güzel yüzlü! Sen bu ümmetin bütün işlerini boynuna yüklenmiş birisin. Çok büyük bir görevi sırtladığını iyi bil!

Halife ağladı:

Meclis dağıldı. Herkese bir hediye veriliyordu. Fudayl'dan başka hepimiz aldık. Halife:

—Ey Ebû Alî! Kabul et de, kendin harcamazsan açlara, öksüzlere dağıtırsın.

Fudayl yine almadı. Dışarı çıktığımızda, dedim ki:

— Hata ettin, ey Fudayl! Yahu alıp da hayır yolunda harcayamaz mıydın? Fudayl sakalımı okşayarak:

— Ey Süfyân! Sen ki bu beldenin fakîhi ve itimat edilen bir âlimisin, bu hatalı görüşü nasıl savunursun? Bilmez misin ki o para, öksüzler, fakirler vs. tarafından yenecek temizlikte olsa, onu ben de yiyebilirim...

Buyurur ki:

— Kabul edilecek, sadece bir tek duam olduğunu söyleseler o duayı, devlet reisinin iyi olması için ederdim. Çünkü reis iyi ve yeterli olunca belde ve sâkinleri de selâmete erer!

Sözü:

— Kişinin oturup kalktığı insanlarla, çoluk çocuğuy-

la tatlı geçinmesi, gece sabaha kadar namaz kılıp, gündüzü de oruçlu geçirmesinden hayırlıdır.

Yüzünde her zaman hüzün ve ıstırap ifadesi hâkimdi. Bu haline işaret için Abdullah bin Mübarek şöyle diyor:

— Fudayl öldü, hüzün dünyadan çekildi.

Buyurdu:

— Hiç tanınmamak elinden gelirse, bunu yap! Ne olur sana tanınıp bilinmeyince, ne kaybedersin övülmeyince, ne zararın olur insanlar seni kötüleyince. Sen, Allah katında tanınmış, övülmüş ol, yeter.

Buyurdu:

— Dünyaya girmek çok kolay! Asıl mesele oradan çıkabilmektir.

Buyurdu:

— Muhal farz, dünya ölümlü altın, âhiret ölümsüz tuğla olsa, bize yaraşan, ölümsüz tuğlayı ölümlü altına yeğ tutmaktır.

Yanında «Sizi elbette iyice imtihan edeceğiz. Ki içinizden mücahede edenleri tanıyalım!» (2) ayeti okunmuştu. Gözlerinden yaşlar boşanmaya başladı. Dudakları titredi ve şu sözler duyuldu:

— Allahım! Sen bizi imtihan edersen rezil oluruz; günahımızı örten perdeler yırtılır!

## MA'RUF EL-KERHÎ

Künyesi, Ebû Mahfûz. Baba adı, Feyrûz. Seriyy-i Sakatî ve İmam-ı A'zam'ın batınî yol göstericisi. Dâvûd-i

(2) Kur'an Muhammed. S.A. 31

Tâî'nin dostu. Hârûn-i Reşîd devrinde yaşadı. Bağdad'ın Kerh mahallesinden...

Aslen İran'lı bir hıristiyan olan Ma'rûf, İmam Ali İbn-i Mûsa er-Rıza tarafından müslüman edilmiş ve ölünceye kadar O'nun kapıcılığını yapmıştır. Şiîlerin, İbn-i Mûsa'nın evi önünde toplandıkları bir gün izdihama yol açan kalabalık içinde kaburga kemikleri kırıldı, hastalandı; bir süre sonra da öldü. Hicrî: 201. Kabri Bağdad'tadır.

Ölüm döşeğindeyken kendisine:

— Vasiyyetinizi yapınız, dediler. Yaptı:

— Ölünce gömleğimi bir fakire verin. Dünyaya nasıl gelmişsem, öyle ayrılmak istiyorum.

Diyor ki:

— İbadet edenler çok; lâkin içlerinde sadıklar pek az!

Bağlılarından biri:

— Bana bir tavsiyede bulunun, diyor. Sözü:

— Allah'a o şekilde yaslan ki, öğretmenin, dostun şikâyet dinleyenin O olsun. Şunu iyi bil: Kalabalık sana ne kötülük edebilir, ne de iyilik.

Sözü:

— Tasavvufta cömertlik, güçlükler içerisindeyken muhtaç olunan şeyi verebilmektir!

Diyor ki:

— Kendisine itaat edilmeyen bir Allahtan yardım beklemek cehil ve hamakattır.

Ululardan biri kendisine sordu:

«— Allah'a hakkıyla kul olanlar, bunu nasıl yapabiliyorlar?

«— Dünyayı kalblerinden çıkarmak suretiyle! Eğer onların kalbinde dünyaya ait birşey olsa, secdeleri sağlam olmaz, diye cevap veriyor.»

Sözü:

— Sevgi, halkın talimiyle olacak şey değil! O ancak Allahın bağışı, fazlıdır!

Diyor ki:

— Fütüvvet ehlinden olmanın üç şartı var: Sözleşmeyi bozmamak, şımartmadan övmek, istenmeden vermek!

Nefsine birtakım işkenceler yaptı ve:

— Ey miskin! Ne zaman ağlayacak, yola geleceksin? Temizlen de kurtul, hadi! diye ihtar etti.

Sözü:

— Ârif için, sözü edilecek bir ni'met yoktur. O, bütün ni'metlerin ortasındadır!

Sordular:

— Allahın dostları nasıl belli olur?

Dedi:

— Maksatları Allah, meşgaleleri Allah, kendisi için herşeyden firar ettikleri, yine Allahtır.

Dostlarından biri anlatıyor: «Ölümünden sonra Ma'rufu rüyada gördüm. Sordum:

«— Allah sana nasıl muamele etti? Dedi:

«— Beni aff etti. Sordum:

«— Zühd ü takvan yüzünden mi? Dedi:

«— Hayır! İbnSemmâk'ın öğütlerini dinlediğim, fakirliği seçtiğim, fakirleri sevdiğim için.»

## EBÛ SÜLEYMAN ABDURRAHMAN DÂRÂNÎ

Ebû Süleyman, künyesi. Şam'ın Dâreyya adlı bir köyünden. Hicrî 215 de öldü. Kabri doğduğu köydedir.

Sözü:

— Gözlerinizi yaşla, kalblerinizi tefekkürle tazeleyin.

Diyor ki:

— Dünya, kalbe yerleşince, sonsuzluk oradan göç eder.

—Sûfînin ümidi, korkusuna galip gelince, «vakit» bozulur.

Diyor ki:

— Bazen gönlüme, kimi toplulukların hikmetli sözleri dökülür. Fakat ben onları şu iki âdil şahide sormadan benimsemem: Allahın kitabı, Resûlünün sünneti.

Ahmed bin Havârî adlı veli, kendisine der:

«— Ey Ebû Süleyman, tenha bir yerde namaz kıldım da, büyük bir lezzet duydum. Sordu:

«— Neden bu lezzet? Dedi:

«— Kimse beni görmedi de ondan! Ebû Süleyman:

«— Sen henüz zayıfsın. Çünkü gönlünde hâlâ halk endişesi var.»

Dedi:

— Dünyaya ait bir dileğin olup da elde edemezsen onu, hiç hatırına getirmemiş, istememişsin gibi tut!..

Diyor ki:

— Allahla kul arasında cereyan eden en güzel hâdise, kulun «Muhâsebe» ye devam etmesidir.

Sözü:

— Her şeyin bir alâmeti vardır. Alçaklığın alâmeti de ağlayamamak, ağlamayı terketmektir.

Diyor ki:

— Amellerin en üstünü, nefsin hilâfına iş yapmaktır.

Dedi:

— İyi bir öğütçü arayan, gece ile gündüzün gelip geçişine dikkat etsin.

Ve diyor ki:

— Bir milletin içinden ağlayabilen bir mustarip çıkarsa, Allah o millete merhamet eder.

## BİŞR b. HÂRİS el—HÂFÎ

Künyesi, Ebû Nasr. Aslen Merv'li. Mabersam, yahut Bekird adlı köyden. Bağdad'da yaşadı. Dedeleri içinde, devlet reisliği, vezirlik, kadılık yapmış olanlar var.

Hafi lâkabını alışı şöyle oldu: Papucunun tasması kopmuştu. Tamirciye gitti, yenisini istedi. Tamirci, öyle anlaşılıyor ki, gönül ehlinden biri idi. Bişr'e şöyle dedi: «İnsanlar görecek diye bu kadar külfete katlanmak neden?» Bir anda sarsılan Bişr, papuçları çıkarıp attı ve yalın ayak dolaşmaya başladı. O andan sonra adı, Hâfî, yalın ayak dolaşan...

Hicret-i Muhammediyenin 150. yılında Merv'de doğmuştu. 226. yılında, Bağdad'da sonsuzluk âlemine hicret etti.

Bu yolun çoğu ulukları gibi O da önceleri bozuk bir hayat yaşıyordu. Tövbe edişini şöyle anlatıyor: «Yolda Allahın adı yazılı bir kâğıt gördüm. Gelip geçen çiğniyordu. Yerden aldım, temizledim, bir duvarın kovuğuna soktum. Rüyamda bir ses bana şöyle diyordu. «Ey Bişr, benim ismimi güzelleştirdin, yüce tuttun. Ben de dünya ve ahirette seni güzel ve yüce kılacağım.» Uyandım ve eski hayatıma tövbe ettim.

Kendisine sordular:

— Ekmeğinizi neyle yiyorsunuz:

Dedi:

— Âfiyeti hatırlıyorum ve onu katık ediyorum.

Sık sık tekrarladığı bir duası: «Allahım, eğer beni

âhirette rezil etmek için dünyada meşhur ediyorsan, bu şöhreti benden sıyır, al, yalvarırım!»

Buyurdu:

— Âlimin dünyadaki azabı ve felâketi kalb gözünün kör olmasıdır.

Sözü:

— Dünyayı taleb eden, zillete hazırlansın.

Üç kız kardeşi vardı. Üçü de gönül yolcusu, tertemiz, berrak... **En büyükleri olan Mudga, Bişr'den** biraz önce öldü. Ölümüne ençok ağlayan ağabeyi Bişr idi. Bu kadar fazla ağlamasını yadırgıyanlar oldu. Onlara verdiği cevap şu:

— Kul Rabbine hizmette kusur edince Allah onu en yakın dostundan ayırır. İşte böyle oldu. Benim dünyada en yakın dostum da Mudga idi.

Bu kız kardeşini kastederek der ki:

— Ben zühdü ondan öğrendim. O, mahlukların eli karışmış şeyleri yememek için sonsuz bir gayret gösteriyordu. (Bu itinayı daha bir çok sûfîde görebiliyoruz.)

Birisi:

«— Ey şeyh, ben İbrahim bin Edhemin yolunda gitmek istiyorum, der. Cevabı:

«— Yapamazsın bunu! Adam:

«— Neden? Buyurur:

«— Şundan ki, İbrahim b. Edhem yaşıyor, sözünü etmiyordu. Sen lâfını edip yaşamıyorsun.»

Fakir bir mümin, kendilerinden rica ettiler:

— Çolukçocuğumun geçimi çok perişan. Dua etmek lutfunda **bulunsanız!**

Cevap verdi:

— Çolukçocuğun sana «evde un yok, tuz yok» diye çıkıştığı anda sen bana dua et. Senin tam o anda yapacağın dua benimkinden daha makbuldür.

Sözü:

— Ölümden, ölüm ötesinden şüphelenen korkar. Seven, sevgilisine varmayı neden kerih görsün?

Müridine öğüdü:

— Tasannu' ve yaltaklanmayı geliştirmeğe değil, terketmeğe çalış.

Kur'an'daki «güzel sabır»dan anladığı:

— Kendisinde, halka şikâyet olmayan sabır.

Muridine der ki:

— Düşmanın dahi senden emin olmadıkça kâmil insan olamazken, dostunun bile güvenemediği sen, nasıl hayırlı olursun?

Buyurdu:

— Şehvetle senin aranızda demirden bir perde olmadıkça Allah'a tapmaktan zevk alamazsın!

Der ki:

— Cömert bir haydut, uğursuz ve cimri bir Kur'an okuyucudan hayırlıdır.

Mûridine sözü:

— Kendilerini gördüğün zaman kalbin katılaşan birtakım dirilerin yanında, kendilerini andığın zaman ruhun ferahlayın birtakım ölülerin olusu, sana yeter!

## AHMET BİN EBİ'L HAVÂRÎ

Künyesi, Ebu'l Hasen. Şamlı. Ebû Süleyman Dârânî'nin dostu. Süfyan bin Uyeyne ile sohbeti var. 230 da öldü.

Der ki:

—En kıymetli ağlayış, değerlendirilmeden geçen zaman için ağlamaktır.

Buyurdu:

— Allah, kuluna, kalb katılığı ve gafillikten büyük musibet vermez.

Buyurdu:

— Kalbin mertebesi yükseldikce ıstırap daha süratli gelir.

Sözü:

— Yaptığı iyilikle övünmek, tanınmak isteyen, ibadetinde şirke düşmüş olur. Aşka inanarak hizmet eden, yaptığını sevgilisinden başkasına göstermek istemez.

Sözü:

— Kur'an okurken herhangi bir ayet üzerinde tefekküre dalıyorum da aklım hayretlere düşüyor. Ve hafızlara şaşıyorum. Gözleri nasıl uyku tutuyor, dünya ile nasıl uğraşıyorlar? Demek, anlamıyorlar! Eğer anlasalardı, sevinçlerinden **uykuları kaçardı.**

Derdi ki:

— Allah, derinden bir istek ve sevgiyle dünyaya bakanın kalbinden **Yakîn** ve **Zühd nurunu çıkarır.**

Sözü:

— Muhammedî Sünnet'e uymadan yapılan ameller baatıldır.

Sözü:

— Nefsini iyi tanımayan kendi dini içinde aldanmıştır.

Buyurdu:

—Sevgi önce Allah'tan gelmedikçe kul Onu sevecek güçte değil. Allah kulu sever de kul da Onu sever. Allahın kulu sevmesi de kulda göreceği cehde bağlı.

Buyurdu:

— Ne güzel istirahat yeridir tekke ve cephe!..

Buyurdu:

— Nebîler, ölümü, kendilerini Allah'ı zikretmekten ayırdığı için hoş görmediler. Başka sebep yok!

Dedi:

— Kalbin, dünyaya tutkunluk ve günahlarla hastalanınca, Onu Zühd ve günahı terkle tedavi et!

Buyurdu:

— Dünyanın Sana gülmediği bir zamanda, nefsin «Ona boşver» derse bu, tuzaktır, oyundur. Aynı şeyi sana, dünyadan bolbol nasib aldığın zaman söylerse, işte buna yapış!

Der ki:

— Kalbînde katılık, kasvet görünce Zikir ehliyle oturup kalk, zâhidlerle dost ol, yemeğini azalt, ihtirastan vazgeç ve nefsini zorluklara boyun eğdir.

Diyor ki:

— Dünya bir zibillik ve başına üşüşenler köpek... Dünyaya sevgi ve ihtiras besleyen ise köpekten beter. Zira köpek bu zibillikten ihtiyacı kadarını alıp, çeker gider. Hırs sahibi ise bu çöplükten asla geri gelmez.

## HÂTEM-İ ASAM

Künyesi, Ebû Abdurrahman. Babası, Ünvan. Horasan havalisinden. Belh'li Ahmed bin Hadreveyh'in üstadı, Şakîk-i Belhî'nin dostu ve talebesi. Maverâünnehir'de, Vâşecerd adlı bir köyde bu âlemden ayrıldı. Hicri 237.

Asam, sağır demektir. Ancak Hâtem gerçekten sağır olduğundan asam adını almamıştır. Nasıl olduğunu görelim:

Kadının biri bir mesele danışmak için Hâtemin huzuruna gelir. Kadın hangi ruh hali içindeyse, huzura girer girmez çok iğrenç bir ses çıkarır. Fakat ses ağzından tü-

kenir tükenmez, morarır, yaptığı şeyin çirkinliğini anlar, donar kalır. Bu hali gören Şeyh, şöyle der:

— Bir şey mi söyleyeceksin hanım? Yaklaş ta sesli konuş, çünkü kolay duymam. Sesli konuş... Kadın birden mutluluk dolar. Öyle ya, «iğrenç ses işitilmedi,» demek. İşte bu günden sonra, bu eşsiz nezaket örneği Ona Asam (sağır) denmesine sebep olur.

Der ki:

— Allaha itaat şu üç şeye dayalıdır: Sevgi, ümit, korku. Ona isyanın esasında da şu üç şey vardır: Kibir, hırs, haset.

Diyor ki:

— İnsanlara mutlaka nasihat etmeli. Birini iyi bir işte görürsen, onu teşvik ve takdir et! Kötülük içinde gördüğüne de merhamet et, acı!

Sözü:

— Üç türlü savaş vardır: İçinde, Şeytanla yaptığın savaş, dışında, Allahın emirlerini yerine getirmek için yaptığın savaş, İslâm cephesinde, Allahın düşmanlarıyla yaptığın savaş...

Müridine diyor ki:

— Allahın yasakladığı bir işi yapmak istediğin zaman Onun görmeyeceği bir yerde yap!

Bağdad'a geldiği günlerde büyük fıkıh imamı Ahmet b. Hanbel ile tanışmıştı. Konuşmaları sırasında Ahmet b Hanbel kendisine:

«— Hâtem, insanlardan halas bulmanın çaresi nedir. diye sormuştu. Şu cevabı verdi.

«— Malını onlara dağıtır, kendilerinden hiçbir şey istemezsin.

«— Haklarını almaları için uğraşır, kendilerinden hiçbir hak taleb etmezsin. Sana reva gördükleri kötülüğe katlanır, içlerinden hiç birine her hangi bir kötülük etmezsin. Bunları duyan koca müctehid, başını yere eğdi ve

«— Ey Hâtem, bu söylediklerin çok zor şeyler! Hâtem:

«— Keşke sen de halktan sıyrılabilsen! Keşke sen de teslim olabilsen!»

Sordular:

— Ey Hâtem! Zühdün başı, ortası ve sonu nedir? Dedi:

— Başı, Allaha tam sarılmak, ortası sabır, sonu kurtuluştur.

Üstadı Şakîk kendisine birgün sorar:

— Bunca yıldır benimle sohbet etmektesin. Bu süre zarfında ne öğrendin benden? Cevap verdi.

— Sekiz şey öğrendim şeyhim! Şakîk hayret ederek:

— Allah Allah! Ömrüm hemen hemen seninle geçti. Sense benden yalnız sekiz şey öğrenmişsin. Şaştım!

Dedi ki Hâtem:

— Ey üstadım! Yalan söylemek benim işim değil. Evet sizden yalnız sekiz şey öğrendim. Şakîk:

— Sayar mısın şu sekiz şeyi?

Saydı:

— İlki şu: Şu halka baktım da herbirinin bir sevgiliye bağlı olduğunu ve mezara girer girmez sevgililerinin onlardan ayrıldığını gördüm. Buna bakarak ben Allahın beğeneceği davranışları sevgili edindim. Şakîk:

— İkincisi? Allahın şöyle buyurduğuna dikkat ettim: «Rabbinin azametinden korkup nefsi (ni) heva ve hevesLerden alıkoyana gelince, hiç şüphesiz onun barınacağı yer cennettir...» (1) iyice bildim ki onun sözü en doğrusudur. Ve nefsimi boş, geçici arzuları bırakmaya zorladım. Tâki Allahın emrine tam uysun.

Üçüncüsü şudur: Kalabalığa baktım da her birinin,

(1) Kur'an, Nâziat S. A. 40-41

kendisiyle yüceldiği, korunduğu bir şeyi olduğunu gördüm. Ve Allahın şu sözünü hatırladım: «Sizin elinizde olan tükenir. Allahın nezdinde olana gelince o baakidir.» (2) Bunun üzerine kıymeti ve özelliği olan herşeyimi Allaha yönelttim. Ki. Onun yanında mahfuz kalsın.

Dördüncüsü şudur: Halka dikkat ettim. Baktım ki her biri mala, soya-sopa, üne saplanmış. Saplandıkları şeylere tekrar göz attım; bir de ne göreyim, ortada onlardan eser yok. Bu arada Allahın şu sözünü hatırladım:

«Allah katında en şerefli ve kıymetliniz, takvada en ileri olanınızdır!» (3) Bundan sonra her şeyimle takvaya sarıldım. Ki Allah nezdinde asil olayım.

Beşincisi şudur: Şu insanlara baktım da gördüm ki birbirlerine sövüyor, lânet ediyorlar. Bütün bu sövme ve lânetlerin temelinde hased olduğunu farkettim Ve Allahın şu sözünü hatırladım: «Biz onların dünya hayatındaki maişetlerini kendi aralarında taksim etmişizdir.» (4) Bunu görünce hasedi bıraktım, kalabalıktan da uzaklaştım.

Altıncısı şudur: Kitlelere baktım da birbirlerine saldırdıklarını, birbirlerini öldürdüklerini gördüm! Allahın şu sözüne bir göz attım: «Şu muhakkak ki, şeytan sizin için bir düşmandır. Siz de onu düşman kabul edin! (5)» Bunu bilince sadece şeytanı düşman edindim ve ondan korunmaya başladım. Halka düşmanlık duymaya boş verdim.

Yedincisi şudur: İnsanlara baktım da herbirinin rızık derdinde olduğunu ve bu uğurda zillete katlanıp, helâl olmayan yollara koyulduğunu gördüm. Yine Allahın sözüne

(2) Kur'an, Nahl S. A. 96
(3) Kur'an Hucurat S. A. 13
(4) Kur'an, Zuhrüf S. A. 32
(5) Kur'an, Faatır S. A. 13

kulak verdim: «Yeryüzünde, rızkı Allah tarafından tekeffül edilmemiş tek canlı yoktur.» (6) Bundan sonra, kendimin de bu canlılardan biri olduğunu düşündüm ve benim Allahın nezdindeki «haklarımı» bırakıp, Allahın bendeki «hakları» ile meşgul olmaya başladım.

Sekizincisi de şudur: İnsanlara baktım da herbirinin bir mahlûka güvenip dayandığını gördüm. Kimi arazisine, kimi mesleğine, kimi ticaretine, kimi sanatına, kimi bedenî gücüne güveniyor. Netice olarak her biri kendisi gibi bir mahluktan destek alıyor. Ben Allahın şu sözüne kulak verdim: «Allaha güvenip, Onu vekîl edene, O yeter!» (7) Ben de Allaha güvenip Onu vekîl yaptım.

Dostlarından Ebû Abdullah el-Havvas anlatıyor:

— Hac için yola çıkmıştık. Üçyüzyirmi kişi idik. Hâtem de bizimle idi. Rey'e geldiğimizde tüccarın biri bizi misafir etti. Ertes gün adam Hâtem'e:

— Bizim bir Fıkıh âlimimiz var, hastadır. Onu ziyarete gideceğiz. Siz ne dersiniz? dedi. Hâtem:

— Hasta ziyaret etmek faziletli bir iş. Kaldıki bir fıkıh üstadına, bakmak bile ibadettir. Ben de geleceğim. Gittik. Meğer hasta, Rey kadısı fakîh Muhammed bin Mukaatil imiş.

Muhammedin evi süslü, döşeli bir köşk idi. Hâtem bunu görünce derin derin düşünmeye başladı. Az sonra Muhammed'in yattığı odaya götürüldük. Şâhâne bir yatakta, uzanmış yatıyordu. Başucunda, eli yelpazeli bir köle duruyordu. Ziyaretçiler hastanın çevresinde oturdular. Hâtem ayakta idi. Muhammed seslendi:

— Oturun! Hâtem:

— Oturmayacağım. Muhammed:

— Niçin? Başka bir arzunuz mu var? Hâtem:

(6) Kur'an, Huud S. A. 6

(7) Kur'an, Talak S. A. 3

— Evet. Bir mesele sormak istiyorum. Muhammed:

— Sorun. Hâtem:

— Doğrulun, oturun, sorayım! Muhammed doğruldu. Hâtem:

— Siz, ilminizi kimden öğrendiniz? Muhammed:

— Büyük âlimlerimizden. Hâtem:

— Ya onlar? Muhammed:

— Allahın Resûlünden. Hâtem:

— Ya onlar? Muhammed:

— Hz. Peygamberden. Hâtem:

— Pekî Peygamber? Muhammed:

— Cebrâilden. Hâtem:

— Peki, bu silsile ile sana ulaşan ilimde, evinde debdebe, geçiminde bolluk olanın, Allah katında yüksek dereceli olduğuna ait bir kayıt var mı? Muhammed:

— Hayır. Hâtem:

— Peki ne var? Muhammed:

— Bu ilimden öğrendiğime göre, dünyada zühd yolunu tutup, ahireti öne alan, yoksulları sevip, ebedî hayat için hazırlık yapan Allah katında derece sahibidir. Hâtem:

— O halde söyle. Sen kimi taklid ediyorsun? Hz. Peygamberle onun Ashabını mı, yoksa Fravun'u, Nemrud'u mu? Ey kötülüğün bilginleri! Sizin anlayışınızla, dünyaya köpek gibi heves edenlerinki arasında hiç bir fark yoktur. Onlar size bakarak: «Âlim böyle olunca, ben ondan daha ileri gitsem ne olur,» diyorlar. Hâtem böyle dedi ve çıkıp gitti. O andan sonra Muhammedin hastalığı alabildiğine arttı.

Haber Rey'e yayılmıştı. Reyliler Hâtem'e dediler ki:

— Kazvin'de bir Tenâfisî.. (8) vardır ki Muhammed'-

(8) Muhammed. b. Ubeyd et - Tenâfisî, Kufeli bir muhaddis. Hicrî 250 yılında öldü. El A'lâm, ilgili bahise bkz.

den ihtişamlı hayat yaşar. Bunun üzerine Hâtem doğru Kazvine gitti. Tenâfisî'yi buldu. Ona:

— Allah size merhamet etsin. Ben bir yabancıyım. Bana dinî bilgi vermenizi, abdesti namazı öğretmenizi diliyorum.

— Peki, memnûniyetle, diye cevap verdi Tenâfisî.. Kölesine:

— Su getir, kap getir. Abdest almaya başladı. Her uzvunu üç kere yıkıyordu. Bitirince Hâtem'e:

— İşte böyle al, dedi.. Hâtem abdest almaya başladı. Fakat her uzvunu dört kere yıkıyordu. Tenâfisî:

— Böyle yapman israftır. Hâtem:

— Yâ, demek öyle? Benim bir avuç suyu fazla harcamam israf oluyor da senin bunca depdebe ve ihtişama gömülü yaşaman israf olmuyor mu?

Tenâfisî meseleyi anladı. Adam bu hâdisenin tesiriyle birbuçuk ay evden dışarı çıkamamıştır.

Bir ara Medine'ye gitti. Kendisini çok güzel karşıladılar. Karşılayanlara sordu:

— Bu şehir kimin şehridir. Dediler:

— Hz. Peygamberin şehri. Dedi:

— Hz. Peygamberin köşkü nerede? İçinde namaz kılmak istiyorum. Dediler:

— Onun köşkü yoktur. Aksine yere yapışık, basit bir evi vardı. Dedi:

— Ey topluluk! Bu şehir Fravun şehri oluvermiş. Bu sözü söyleyince tuttu valinin huzuruna götürdüler. Vali:

— Niçin söyledin bu sözü? Hâtem:

— Niçin tuhaf karşıladınız? Ben yabancıyım, garibim. Bir beldeye girdim, bu beldenin kime izafe edildiğini sordum, «Hz. Muhammedin şehri» dediler. Onun köşkünü sordum. «yok» dediler Ben de Allahın şu âyetini hatırladım: «<u>Şu inkar edilmez bir gerçek ki, Allahın Resûlün-</u>

de sizin için güzel bir örnek vardır» (9) Söyleyin bana, siz Hz. Muhammedi mi örnek edindiniz, Fravunu mu? Vali bu sözleri duyunca, onu serbest bırakır.

Hükümdarlardan biri, huzurlarına çıkıp:

— Bir şeye ihtiyacınız, bir arzunuz var mı, diye sordu. Cevap verdi:

— Evet var! Bir daha beni görmemeniz, benim de sizi görmemem ve beni unutmanız.

## AHMET BİN HADREVEYH

Künyesi, Ebû Hâmit. Horasan ulularından. Belhli. Hatem-i Asam ve Ebû Hafs Nisabûrî ile sohbet etti. 240 da öldü.

Sözü:

— Allah dostu, hiçbir ünvanla yüceltilmek istemez. Zaten onun yer yüzünde alacağı bir isim yoktur.

Diyor ki:

— Allah'a hakkıyla kulluk, yalınız hürriyette ve gerçek hürriyet, yalınız Allah'a kul olmaktadır.

Diyor ki:

— Kalbler, mutlaka çok hareketlidirler. Lâkin, kimisi arşın çevresinde, kimisi helânın çevresinde döner.

Sözü:

— Gerçek sabırlı, sabırlılığına sabredendir. Sabredip te peşinden şikayet eden değil.

Sözü:

(9) Kur'ân, Ahzab S. A. 21

—Nefsini, diriltinceye kadar öldür. Öldür ki tam dirilsin.

Diyor ki:

— Şöyle bir şeye şahit oldum: Zenginin biri, zâhidin birinden evine girmek için izin istedi. Zahit de müsaade etti. Zengin, zahidin ramazan günü ekmekle tuz yediğini görünce evine gitti ve zahide bin dinar gönderdi. Zâhit, dinarları zengine götürüp şöyle dedi:

— Al bunları! Anlaşıldı. Senin gibisine sır verenin cezası, bu olurmuş.

## EBÛ BEKR MUHAMMED EL-VERRÂK

Baba adı, Ömer. Ebû Bekr, künyesi. Aslen Tirmizli. O meşhur şehir. Tirmiz, Büyük Muhaddis Tirmîzi'nin memleketi. Ceyhun nehrinin, doğu tarafında. Velîler, bilginler beşiği...

Ahmet Bin Hadreveyh'le dostluğu olan Ebu Bekr, Belhte yaşamıştır.

Diyor ki:

— Ârif için edep, mürîdin tövbesi gibidir!

Sözü:

— İbadet etmiyenlerin mahzun halleri, ibadet edenlerin, ortalığı kasıp kavuran gururlarından çok daha ümit vericidir.

Diyor:

— Hırsa: «Baban Kim» dense, «Takdir edilen rızıktan şüphe», «Meşgalen nedir» dense, «Zillet kazanmak», «Gayen nedir» dense, «Yoksulluk, yokluk» diye cevap verir!

Sözü:

— Kitle bozulunca soysuzlar, iyilere; zalim yöneticiler, âdillere; dolayisiyle kâfirler müslümanlara galip gelir.

Diyor ki:

— Hikmet sahipleri, nebilerin varisleridirler. Nübûvvetin ardından hikmet gelir. Hikmetin ilk belirtisi susmak, konuşunca da yetecek kadar konuşmak!

Sözü:

— Allaha inananın dört alâmeti vardır: Sözü Allahı zikir, susması tefekkür, bakışı ibret, hareketi iyilik ve fazilettir!

Sözü:

— Seni, senden olmayan bir özellikle, yahut senin özelliğinin gayrı bir şeyle öven adama yaklaşma! Çünkü böyle birisi, kızdığı an, seni, sende olmayan bir kötülükle zemmedecektir.

Diyor ki:

— Zâhitler yolundan zevk almak dilersen, insanların başına geçmek, reis olmak sevgisinden kurtul.

Sözü:

— Yakîn öyle bir ışıktır ki, kul onunla bütün hallerde aydınlanır, müttakîler derecesine yükselir.

Sözü:

— Nimetin şükrü mihneti müşahede ile olur.

## EBÛ BEKR MUHAMMED et-TİRMİZİ

Babası, Hâmit. Horasanlı. Ahmet bin Hadreveyh ve arkadaşlarıyla sohbeti var.

Sözü:

— Allah'a en yakın kalb, fakirlerle sohbetten hoşlanan kalbdir.

Murîdine diyor ki:

— Sermayen kalbinle vaktindi. Kalbini zan ve şüphe kirleri, vesveseleriyle bulaştırıp vaktini luzumsuz şeylerle uğraşarak zayî ettin. Sermayesini mahveden, nasıl kâr elde edebilir, söyle bana?

Sözü:

— Gafletten arınmış bir ânını yakalayınca, ona şiddetle sarıl; bu hal üzre olmaya çok gayret et.

Buyurdu:

— Tefekkür beş türlüdür:

1 — Allah'ın âyetleri üzerinde tefekkür. (1) Bundan Ma'rifet doğar.

2 — Allah'ın nimet ve lutufları üzerinde tefekkür. Bundan Mahabbet doğar.

3 — Allah'ın müjde ve sevabı üzerinde tefekkür. Bundan ibadete devam doğar

4 — Allah'ın azap ve tehdidi üzerinde tefekkür. Bundan korku ve ürperti doğar.

5 — Allah'ın ihsanı karşısında nefsin küstahlığı üzerine tefekkür. Bundan da utanma ve haya doğar.

Rica ettiler:

— Allah'ın: «Ey insanlar! Siz hepiniz Allah'a yönelmiş fakirlersiniz. Allah ise Gânî ve Hamîd olandır.» (2) sözünü açıklar mısınız?

Buyurdu:

---

(1) Âyet denince, özel mânada Kur'an âyetleri, umûmi mânada kâinat anlaşılır.

(2) Kur'an, Faatır S. A. 15

— Demek istiyor ki, siz Onun rahmetine muhtaçsınız. Ve o sizin fiillerinizden, ibadetinizden müstağnîdir.

Sözü:

— Velî, makamını devamlı örter, gizler. Halbuki bütün varlık onun velîliğini söyler. Ve iddiacı sahtekâr kerametten, makamdan dem vurur. Halbuki bütün varlık onu yalanlar.

Mürîdine şu öğüdü ne müthiştir:

— Hiçbir şey önünde âciz olmadın; barı za'fını görmekten de âciz kalma.

Buyurdu:

— Yol açık, rehber bilgili, azık tam, binek güçlü... Lâkin, gerçek önderden şaşmak, şehvet hududunu aşamamak, yanlış usullerle azık elde etmek, bineği tenbelliğe alıştırarak zayıflatmak, hedefe varmayı engelliyor.

## MUHAMMED b. ALÎ ET- TİRMİZİ

Künyesi, Ebû Abdullah. Ahmet b. Hadreveyh ve İbn Yahya el-Cellâ'nın dostu. Pekçok eseri var! Horasanlı...

Diyor ki:

— Ebedî kurtluş mal çokluğuyla değil, sadece ihlâslı ve güzel hareketlerledir!

Sözü:

— Kulluk sıfatlarından habersiz olan, ilâhî sıfatlardan büsbütün habersizdir.

Diyor ki:

— Mü'minin sevinci yüzünde, hüznü kalbindedir. Münâfıkın ise hüznü yüzünde, sevinci kalbindedir.

Diyor ki:

— Dünya, kıralların bayramı, düğünü; zahitlerin aynasıdır. Bu yüzden kırallar süslenir; zahitler dünyanın aldatıcılığına bakar, yüz çevirirler!

Sordular:

— Kalabalık nedir? Dedi:

—Açık za'f, geçici dâva, gürültü!

Diyor ki:

— Murakaben, kontrolünden gizlenemeyeceğim, şükrün, nimeti senden kesilmeyen; baş eğmen, mülk ve saltanatından kaçamayacağın Allah için olsun!

## HASAN el-CÜZCÂNÎ

Baba adı: Ali. Ebû Alî, künyesi. Horasan ulularından. Muhammed bin Ali et-Tirmizi ve Muhammed bin Fadl'ın dostu. Birçok eserin sahibî.

Diyor ki;

— Korku, bir ateştir, aydınlatır; ümit bir ışıktır, ışıldatır! Sevgi ise aydınlıkların aydınlığıdır!

Soruyorlar:

— Allah'a yol nicedir? diyor.

— Ona yollar pekçok! Lâkin kesin, sağlam, emin yol Muhammed Mustafa'nın yolu... Sözde, işte, ahid ve azimde onun yolu...

Birisi kendisine Bayezid-i Bistamî'nin meşhur sözünden bahsetti: Bayezid, «Cübbemin altında Allah'tan başka şey yok» diyor. Ne demek bu?

— Allah Bayezid'e Rahmet etsin! İçinde bulunmuş olduğu hal ve bu halde söylediği söz, kendisine aittir. Bu sözü, Hal, kendisine galip geldiği bir sırada, yahut Sekr

anında söylemiş olmalı. Sen bunları bırak da, Bayezid'in izlediği mücâhede ve muamele yolunu tut. İlgilenmediği şeyle ilgilenme!

Bayezid'in, onca mücadeleden sonra ulaştığı makama zıplamaya kalkma! O makama ulaştırılınca, sen de o sözden dem vurursun!

En küçük makamları hak edemeden en büyük makamlardan söz etmek, akıl kârı değil!..

Diyor ki:

— Kalabalık, gaflet meydanlarında koşar, zanlara bel bağlar! Ama kendisine sorarsanız, hakikatın tâ içinde dönüp durmakta ve yakîn mertebesinden konuşmaktadır!

Sözü:

— Cimrilik, belâ, hüsran ve uğursuzluktur.

# HİCRİ ÜÇÜNCÜ ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

Bu asırda İslâm âleminin umûmî seyrî ikinci asrın bir devamıdır. Yabancılaşma hareketleri olanca hızıyla yürümekte, siyasî istikrar zedelenmekte, gayr-ı müslimlerin devlet ve memleket işlerinin en değerli ve en fazla para getiren mevkilerini ellerinde tutmaları devam etmektedir. 264 de Basra mevâlisi isyan etmiş, 278 de Karmatî olayları patlak vermiştir. Fakat bu çağın en dikkate değer hadiseleri yine fikrî ve içtimaî olup bunların başında bizzat halifelerin müslümanlık ruhunu kemiren yabancılaşma faaliyetlerini resmen ve devlet eliyle himayeleri gelir. Halifeler, bundan başka, toplumun en değerli nimetlerini yabancılara - bir nevi mükafat şeklinde - dağıtırlar. El-Mu'tasım, sarayındaki müşaviri, hariciyeciyi hıristiyanlardan seçiyor ve hükümdarın hiçbir buyruğu bunların imzasını taşımadan muteber olmuyordu. «Bu hariciyecinin kardeşi, halifenin özel mührünü muhafaza eyler ve hazineye bakardı ki giren çıkan paranın idaresi ve harcama şekli tamamen onun elindeydi. Halbuki böyle önemli bir vazifenin bir müslümana tevdii zarûrî sanılır. Halifenin bu adama dostluğu o derecede idi ki, hastalığında halife onu ziyaret etmiş, ölümünde son derece kederlenmiş, cenazesini sarayına getirterek, Hıristiyanî merasim yaptırmıştır. (H. 220).» (1) «El-Mu'temed devrinde (279-290) Anbar valisi bulunan Ömer b. Yusuf

bir Hıristiyandı. Halife bu makama Hıristiyan birini tayinin uygun olacağını, zira bazı tercih sebeplerinin bulunduğunu söylemişti. El-Muvaffak ordunun idaresini İsrail adlı bir Hıristiyana vermişti. El Muktedir zamanında (296 - 320) harbiye nezaretine ait bütün işlerin başında bir Hıristiyan bulunuyordu. Hükûmet dairesi ve bilhassa maliye daireleri İranlılar ile birlikte Hıristiyanlarla doluydu.» (2)

Cemiyetin imkân ve nimetleri işte bu şekilde bir dağılım tablosu arzederken müslümanlara reva görülen, Yunan tefekkürünün ürünlerine hürmet ve mahabbet duymaları yolunda telkin ve baskıdan ibaretti. Gerçekten de «Bütün üçüncü yüzyıl akılcılığı tebaasına zorla kabul ettirmek isteyen Me'mûn'un bu hareketine bir aksülamel devri olmuştur.» (3)

H. 198 yılından sonra tercümecilik akademik bir çalışma olur ve resmiyet kazanır. Öyle ki, devletin başlıca meşgalesi, sanki bu tercüme faaliyetlerini yürütmektir. «Halife Mansur, Nasturî hekimlerini Bağdad şehrine kazandırmak için her türlü fedakarlığı yapan bir hâmî ve aynı zamanda Yunanca, Süryanice, Farsça tercümeler yapanları teşvik eden bir kimseydi. Bu konuda daha fazla bir alaka, şüphesiz, mevcut Nasturî ve Zerdüştî okulların ilhamıyla H. 217 de Bağdad'da bir okul kurmuş olan Halife Me'mûn tarafından gösterilmişti. O, bu okula «Beytu'l Hikme» adını vermiş ve başına Süryanca ve Arapça eserler yazmış ve aynı zamanda Yunanca'ya vakıf bir bilgin olan Yahya b. Maseveyh'i getirmişti.» (4)

---

(1) T. Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, S. 108

(2) Arnold, a.g.e. S. 109-110

(3) De Iacy O'Ieary, İslâm Düşüncesi ve Tarihi, S. 110

(4) De lacy, a.g.e. S. 60-61

Mu'tezile'nin ikinci nesli - ki bunların başında H. 226 da ölen Ebu Huzeyl el - Allaf'ı görürüz - Yunan felsefesini bir nevi ikinci Kur'an gibi tutmuştur. Öyle ki «Kur'ân ve Aristo birlikte okunuyor, imana halel gelmeden biri diğerinin zeyli kabul ediliyordu. Fakat Yunan felsefesi, hususiyle bu felsefeye has metodlar, inançlar üzerinde kudretli etkiler yapmakta gecikmiyordu.» (5) Öte yandan akılcı ehl-i sünnet âlimlerinin öncülüğünde, mu'tezilîlikle meydana çıkan kelâmı, ehl-i sünnete yapılan hücumları karşılamak için vasıta olarak kullanan sünnî bir kelâm hareketi görülüyordu. Malzeme Kur'ân'dan alınıyor, fakat Aristo'un metodlarıyla hareket ediliyordu. Bu hareketin ilk mümessili de Eş'arîdir. (H. 260 - 330) O Eş'arîki hayatının önemli bir kısmı Mu'tezilî olarak geçmiştir. İkinci asrı yazarken işaret ettiğimiz gibi, akla dayalı bir saha olan kelâmdaki mücadelede galip gelen Mu'tezile olmuştur. Evvela, Muhammed İkbalin de belirttiği gibi, Kur'ân nazariyesi dinamik bir nazariyedir. Ayrıca Kur'ân Yunan tefekküründe olduğu gibi tenasübü değil, lâmütenahîyi arar. «İslâm kültür tarihinde, hem mahza fikîr, hem de dünya sahalarında izhar edilen mefkûre - bununla yüksek tasavvuf derecelerini kastediyorum - lâmütenâhîye malik olmak ve onun zevkine erişmektir. Yunan tefekkürü İslâm düşünürlerinin görüş ufuklarını genişletmekle birlikte, heyeti umumiyesi itibariyle onların Kur'ân-ı Kerim görüşlerini karartmıştır. Sokrat dikkatini yalnız beşer dünyası üzerinde toplamıştır. Ona göre insanı hakkıyla mütalaa, insan oğlunu mutalaa demekti, fidan, böcek ve yıldızlar âlemini değil. Bu, hakir bir arıyı, ilâhî ilhama mazhar bir varlık olarak gören, rüzgarların durmadan değişen hallerini, gece ve gündüzün birbirini

---

(5) De lacy, a.g.e. S. 67

takip etmelerini, bulutları, yıldızlarla süslenen gökyüzünü ve nâmütenâhilikte durmadan seyreden, gezgenleri müşahede etmeleri için, okuyucularını durmadan ikaz eden Kur'ân ruhuna son derece aykırıdır Sokratın hakiki şakirdi olan Eflatun, havasla idrak fikrinden nefret ederdi. İşitme ve görme nimetlerini Allah'ın en kıymetli lûtufları telakkî eden ve bu dünyadaki fiillerinden dolayı Cenab-ı Hakk'a hesap vermekle mükellef olduklarını söyleyen Kur'ândan ne kadar farklı! İlk devirdeki kelamcı müslümanların, tamamen gözden kaçırdıkları nokta budur. Kur'ânı Yunan felsefesi ışığında okudular. Şu keyfiyeti ancak ikiyüz senede - o da tam değil - ancak farkedebildiler: Kur'ânı Kerîm ruhu esasen antiklasiktir.» (6)

İkbalin Yirminci yüz yılda dile getirdiği bu gerçeği sözünü ettiğimiz çağda Cüneyd-i Bağdadî (Ö: 297) Şöyle ifade etmiştir: «Bizim yolumuz, (tasavvuf) ebedî olanı zamana mahkum olandan ayırmaktır.» Bu sözün, İbn Kûllab gibi o devrin ilm-i kelâmda üstadı bir zata söylenmiş olması ayrıca ilgi çekicidir.

Bu asırda tasavvufun kısmen sistemleştiricisi Er-Riaye adlı eseriyle Hâris-i Muhasibî ise de, H. üçüncü asra tasavvuf yönünden damgasını vuran iki isim vardır: Cüneyd, Hallac. Hallac, tasavvufa bilenen dişlerin ilk kurbanı ve bu yolun ilk Şehidi olarak ayrı bir incelemenin konusudur. Cüneyd'e gelince, ona - az da olsa - temas etmemek bu asrın tasavvuf hareketlerinden bahsetmemek olur. Gerçekten de üçüncü asır, bir Cüneyd asrı olarak vasıflandırılabilir. H. 261 de ölen büyük sûfî Bayezid-i Bistamî-ki Horasan'da tasavvufî hareketin lideri durumundadır-Cüneyd okulunun bir tilmizi olarak ele alınmalıdır.

---

(6) Muhammed İkbal, Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, S. 19-20

Çeştili yabancılaştırma faaliyetleri yanında, İranlıların saptırma hareketlerine göğüs germek zorunda olan üçüncü asır sûfîleri, bir yandan da devletin takip ve zulümlerine mukavemet etmek mecbûriyetinde kalmışlardır.

Sûfîler bu yüzyılda Herat, Merv, Nişabur gibi yerleri ihya etmeye başlamışlar, Horasan tasavvufun ikinci merkezi haline gelmiştir. Ancak biz burada kısa malumat vermeyi hedef aldığımızdan, sadece Bağdad tasavvuf okuluna temas etmekle **yetineceğiz.**

«Bağdad tasavvuf okulunun ilk kurucuları Serî (Ö: 257) ve Muhâsibî (Ö: 243) dir. Serî İran asıllı iken, Muhâsibî Arapdır. Ama ikisi de Sünnîdir.

Bağdad okulunun ilgilendiği ana mevzu Tevhid idi. Okul mensuplarına Erbabu't Tevhîd denirdi. Onlara göre, kendilerinin bu husustaki ilimleri bir sırdı. Bu sırrın yayılmasını önlemek için görüşlerini işarî olarak ifade ediyorlardı.

Cüneyd tasavvufun esrarı üzerinde konuştuğu vakit pek mahremleriyle ve kapıları örterek konuşuyordu. Bu bilgilerin gizli mahiyette olduğunu, yayıldığı takdirde, hem kendisinin yanlış anlaşılacağını, hem de birçok kimselerin dalaletine sebep olacağını, böylece mesul duruma düşeceğini biliyordu. Yazdığı mektupları da çok dikkatli yazardı. Bir dostuna şunu yazıyor:

«Seninle mektuplaşmamı engelleyen şey, mektubumun, senin bilgine malik olmayan birinin eline geçmesi endişesidir...»

Serrâc, o devir sûfîilerinin ta'limatlarını gizli tutmak için gösterdikleri çabayı anlatan müteaddid nakiller yapar. Mesela:

«Amr İbn Osman'da özel bilgilere dair yazılar vardı. Bunlar, talebelerinden birinin eline geçmiş, o da alıp gitmiş. Bunu duyan Şeyh:

— Yakında onun elleri, ayakları kesilecek ve boy-

nu vurulacak. Hakikaten öyle olmuştur. (Bu talebe Hallac'dır.)»

«Birçok tarihçiler. Bağdad tasavvuf okuluna yapılan baskı ve işkenceleri anlatırlar. Gulamu'l Halîl adında fitneci bir adam, Halife Muvaffak'ın huzurunda mutasavvıfları kötülüyerek bu işkenceleri hazırlamıştır. Cüneyd kendisini, sadece bir fakîh göstererek kurtuldu. Mutasavvıflar Allah aşkından sözediyorlardı. Halbuki Gulamu'l Halil, Allah ile kul arasında aşkın olamıyacağını, bunun zındıklık olduğunu ileri sürüyordu. Sevgi, ancak mahlukata aittir. Hiç kimsenin, ben Allaha âşıkım demesine müsade edilmemelidir.» (7)

Seriyy-i sakati-ki Cüneyd'in hem dayısı, hem hocasıdır - kişinin, sûfî olmadan önce din bilgini olması gerektiğini savunurdu. Bir gün Cüneyd'e:

— Allah seni, sufî - muhaddis değil. muhaddis - sufî yapsın diye dua etmişti. Cüneyd, bu duada kendisine verilen işâreti iyi kavramış ve hayatı boyunca ona sadık kalmıştır. Önce Ebû Sevr'den fıkıh, başta Hasen b. Arefe olmak üzre pekçok muhaddisten hadîs okudu. Tasavvufa bağlanışı bundan sonra oldu.

Cüneydin bütün gayreti, tasavvufu Kur'an ve Hadisin koyduğu esaslardan inhiraf ettirmemeye yönelmiştir. O, şeriatle çatışan, dinin zahiri ölçülerine hesap vèrmeyi reddeden her batınî oluşu zındıklık saymıştır. En ileri talebesi olan Hallac'ı, bazı şerîat dışı davranışlarından ötürü kovmuş ve hayatı boyunca huzuruna kabul etmemiştir.

Ruhî hallere, şeriat dışı bir mi'yar tanımak, evvel emirde, ortalığı kasıp kavuran yabancılaşma - Bid'at ve zındıklık - hareketlerini doğrulamak olurdu. Şeriat ölçüleri zedenip, naslara hesap verme endişesi kalkınca, kimin

---

(7) Süleyman Ateş, Cüneyd-i Bağdadî, S. 39-44

neye hizmet ettiğini ve doğrunun hangisi olduğunu ta'yin imkânı ölür. Cüneyd bu noktaya çok dikkat etmiştir. Büyük sûfî Nurî'nin yedi gün yedi gece vecd içinde, Allah, deyip döndüğünü söyledikleri anda sorar:

— Namazlarını ihmal ettiği olur mu?

— Hayır. Cevabını alınca, gayet neş'eli:

— Elhamdulillah, der.

«Vecdin ilimde (nasda) erimesi, ilmin vecd içinde kaybolmasından yeğdir.» sözü, Onun, tasavvufî anlayışını hangi esasa bina ettirdiğini gösterir.

## HÂRİS-Î MUHÂSİBÎ

Künyesi, Ebû Abdullah. Baba adı, Esed. Büyük bir ilâhiyatçı. Zaahir ve batını birleştiren diye tavsif edilir. Zühd ve tasavvufa ait eserleri var. Bunlardan biri de Er-Riâye.. Bağdad sûfilerinin, âlimlerinin üstâdı, diye tanınır. 243 de Bağdad'ta öldü. Aslen Basralıdır. Öldüğü vakit cenazesinde yalnız dört kişi vardı. Şu dünya ne tuhaf dünyadır!..

Babası öldüğünde Hâris'e binlerce dirhem bırakmıştı. Kuruşuna el sürmedi. Bıraktığı gayr-ı menkullere de ayak atmadı. Kendisi, bunun sebebini, babasının dine aykırı tarafları olduğu şeklinde ifade etmiştir. Bizce sebep bu değil. Malı, başkalarının yemesini temin kastıdır. Ama Hâris, kendisine gurur verecek bu gerçek sebebi örtmüştür. Dostlarının söylediklerine göre, öldüğü zaman bir kuruşu dahi yoktu.

Diyor ki:

— Kulluğun mânası, kendini bir şeye sahip görmemek, nefsin iyilik veya kötülük yapacak güçte olmadığını bilmektir!

Tasavvuftaki «teslim» terimini şöyle tarif eder:

— Musîbetler ânında değişmeden durabilmek, içini ve dışını olduğu gibi tutabilmek!

Bir gün huzurunda şu mısralar okundu:

«Gurbetteyim ağlarım
Ağlayabildiği kadar bir garibin
Aldanmışım ayrıldığım gün vatanımdan
Yazık bana, ah nasıl terketmişim,
Sevgilimin yaşadığı ülkeyi?»

Bunları duyunca hüngür hüngür ağlamaya ve vecde gelerek dönmeye başladı.

Diyor ki:

— Kalb hareketleriyle ibadet edip sırlar âlemine vakıf olmak, uzuvların hareketiyle ibadet etmekten çok daha üstündür!

Elini haram bulaşmış bir yemeğe uzatınca parmakları büzüşürdü.

Sordular:

— Akıl nedir? Buyurdu:

— İnsan tabiatının bir nuru. Tecrübeyle yoldaş olup ilimle artar ve güçlenir.

Çağdaşı, büyük bilgin İmam Ahmed bin Hanbel ile araları açıktı. Sebep: Ahmed bin Hanbel Kelâm İlmi'nin aleyhindedir ve Hâris Kelâm ilminde söz sahibidir. İbn Hanbel Kelâm İlmine âit meselelerin, bir sûfî elinde ne türlü renklere bürüneceğini bilememişti. Fakat bir müddet sonra öğrendi. Şöyle:

Dostlarından birine rica ediyor:

— Beni Hâris'in meclisine götürüp sözünü duyabileceğim, fakat tarafından görülmeyeceğim bir yere oturtun.

Dediği yapıldı.

Hâris bin Esed Tevhid'e ait bir mesele üzerinde konuşmakta. Dinleyenler, başlarında kuş varmış da uçacakmış gibi dikkatli... Nefesler bile itinayla alınıp verilir. Bir süre sonra kimi ağlıyor, kimi bayılıyor. İbn Hanbel ağlıyanlar arasında. Arkadaşına sesleniyor:

—Ben, ne böyle bir topluluk gördüm, ne de bu adam gibi hakikate nüfûz etmiş birine rastladım!..

## SEVBAN b. İBRAHİM ZÜNNÛN el-MISRÎ

Künyesi, Ebu'l Feyz. Âlim ve edip. Fasîh ve hikmetli konuşmasıyla meşhur. Mısır'lı. Tasavvufta üstadı, Şükran Âbid'dir. Kaynaklar, Zünnûn'un zayıf bünyeli, esmer çehreli ve siyah sakallı olduğunu bildiriyorlar. Hicretin 245. yılında öldü. İbn-i Hallikân Vefeyât'ında, kabrini defalarca ziyaret ettiğini, burasının bir çok velilerin yattığı bir meşhed durumunda olduğunu zikrediyor.

Bir ara, kendisini halife Mütevekkil'e jurnal ettiler. Halife Onu huzuruna getirtti. Zünnûn Mûtevekkil'e bazı öğütler verdi. Bu öğütlerin neler olduğunu bilmiyorsak da, Mütevvekkilin gözyaşlarını tutamadığı ve Şeyhi hürmet ve ikramla memleketine gönderdiği kaynakların verdiği malumat meyanındadır.

Sözü:

— Kalbin arzu ve niyyetleri sağlam, güzel olunca, öteki uzuvlar huzûra kavuşur.

Muritlerinden biri, Bağdad'a gitmişti. Orada bir meclise uğramış, Mecliste güzel sesli bir şarkıcı, müride çok dokunan bir şarkı söylemiş. Mürit vecde gelmiş, dönmüş dönmüş ve bir feryat koparарak yere yığılmış ve ölmüş. Haber Şeyhine ulaşmış. Zünnûn öteki müritleri toplayıp doğru Bağdad'a gitmiş ve bu şarkıcıyı arayıp bulmuş. Hadiseyi bir de ondan dinlemiş. Ancak şarkıcı durumu anlatınca Zünnûn da coşmuş ve korkunç bir feryad koparmış. Şu farklaki bu defa can veren, şarkıcı olmuş.

Zayıf idraklerin, perdelenmiş basîretlerin hudutlarını zorlayan bu hadiseler gönül dediğimiz o esrarlı âlemin te-

cellilerinden bazılarıdır. Ne demek olduklarını, bilenler bilir...

Halk, kendisinin «İsm-i A'zam» duasını bildiğine inanırdı. Yusuf b. Hüseyn adında birisi bunu duyar; şeyhten bu duayı öğrenmenin yollarını araştırır. Sonrasını kendi ağzından dinleyelim:

«Mısıra gidip kendisinin hizmetine girdim. Bir yıllık hizmetten sonra huzuruna çıkıp:

— Şeyhim, sana epey hızmet ettim, senin İsm-i A'zamı bildiğini söylüyorlar. Lûtfedip bana da öğretseniz, diye niyazda bulundum. Sustu ve sanki söyleyecekmiş gibi bir tavır takındı.

«Aradan epey zaman geçti. Birgün beni çağırıp, içinde bir kutu bulunan bir mendil verdi ve:

— Bunu Kahire'de filancaya hediye gönderiyorum. Al, kendisine götür. Mendile sarılı kutuyu alıp yola çıktım. Zünnûn gibi bir insanın gönderdiği hediyeyi çok merak ediyordum. İçim içime sığmıyordu. Nihayet sabredemeyip mendili açtım. Açar açmaz içinden bir fare sıçradı ve kaçıp gitti. Çok fena canım sıkılmıştı. Geri döndüm. Huzuruna çıktım. Hâlimden, neler olduğunu anlamıştı. Bana:

— Ey Ahmak! Sana bir farecik emanet ettik de ona hıyanet ettin. Sana İsm-i A'zam nasıl teslim edilir. Defol git, bir daha gözüm seni görmesin! dedi!

Birgün kırda dolaşırken kendisine:

— Halife bu tarafa doğru geliyor; karşıla da kendisini selâmla, dediler. Bu arada halife geldi. Zünnun da ses yok.

— Selâmla halifeyi, dediler. Cevap verdi:

— Bize öğretilen, böyle değildir. «Binekli olan, yaya

olana selâm verir.» (1) buyurulmuştur. Bunu duyan halife tebessüm etti, selâm verdi. Ve Zünnûna şöyle hitap etti:

— Sen Mısır'ın zâhidisin.

Diyor ki:

— Yemekle doldurulmuş bir midede hikmet barınmaz.

Sözü:

— Avamın tövbesi günahtan, Hak ehlininki gaflettendir.

Sordular.

— Sûfî kimdir? Dedi:

— Sözleri hakikatleri açıklayan, kendisi sûkut etse bile, uzuvları aynı şeyleri söyleyen ve Allahın dışındakilerle ilgisi kesik olan.

Dedi:

— İddiacının iddiası, Hakkı görmesine engeldir. Çünkü Hak, Ehl-i Hakkın şâhididir. Onun, kendisi gibi, sözü de haktır. Hak kendisine şâhit olanın, iddiaya ihtiyacı yoktur. Haktan uzak olan, iddiacıdır. Dava sahipleri, önüne perde çekilenlerdir.

Buyurdu:

— Korku, hareketin yoldaşı, ümit, ıstırapların şefaatçısıdır.

Diyor ki:

— Allahtan istediğini, yoksul diliyle iste; hükümdar edasıyla değil...

Sözü:

— Ârif, hergün daha çok korkar, zira o, her saat daha çok yaklaşır.

---

(1) Hâdis.

Diyor ki:

— İbadetiyle çalım satanın ibadetleri, sadece bir takım günahlar, suçlardır.

Ona göre sûlûkde üç derece var: Hayret, Kurb, Vuslat.

## TÂHİRÜ'L MAKDİSÎ

Şam'lı. Şam'ın en eski sûfilerinden. Zünnûn-ı Mısrî ve Yahya el-Cellâ ile sohbeti var.

Şiblî onun için şöyle der: «O, Şamlıların ilim sultanı idi.»

*
* *

Buyurur ki:

— Ma'rifetin son haddi, nefsin büyük, küçük bütün oyunlarından, sıyrılmaktır.

Allah'a varmak arzusunun hangi çilelere mal olacağını şöyle ifadeye koyuyor.

— Çöl ve sahralar ona çıkmıyorlar. Yolların gözleri kör, dilleri tutuk. Yollar bozuk, silik. Onun kandırıp oynatmasından, aldatıp oyalamasından sakın, dikkat et! Onunla kucaklaştırıcı imkân sandıklarından el çek! Hepsi hile ve oyundur. Sûfilerin durduğu noktada, çakıl kal. İşte o zaman rahat edersin!

## EBÛ ABDULLAH AHMED b. CELLÂ

Baba adı, Yahya. Aslen Bağdatlı. Remle ve Şam'da

yaşadı. Zünnûn-i Mısrî ile dostluğu var.

Abdül Kerim Kuşeyrî, ünlü risâlesinde anlatıyor:

— İbn el Cellâ ruhunu teslim ederken gülüyordu. Herkes baka kaldı. Doktor, «Bu adam ölmemiştir» dedi. Vücûdunu muayene etti, «Ölmüş» dedi. Tekrar yüzüne baktı ve «Anlamıyorum, bu, ölü mü, diri mi» dedi.

*
* *

Diyor ki:

— Hak, kimileriyle «Kelâm» için, kimileriyle de, nimet vermek için dost olur. Hak, kendisiyle bir mâna ve maksat için dost olduğunu pekçok mihnetlerle imtihan eder. Bunun için dikkatli olun da, hiçbiriniz kodamanlığa, kodaman rütbesine tâlip olmasın!

Sözü:

— Kendisi için, övülmesiyle yerilmesi aynı olan, Zâhid; farzları gerektiği gibi yerine getiren Âbid; bütün oluşları Allahtan bilen de Muvahhittir.

Diyor ki:

— Rızık derdine haddinden fazla önem vermen, seni Hak'tan ayırır ve halka muhtaç eder.

Kendisine soruyorlar:

— Azıksız bir halde çöllere açılan adam hakkında ne dersiniz?

Cevabı:

— Yaptığı, Allah dostlarının işidir, derim.

— Peki orada ölürse? Cevabı:

— Diyet, öldürenin borcu. (Yani Allahın)

Dedi:

— Kendisine bâtıl bulaşan hak, hak tarafından bâtıl tarafına geçmiştir. Çünkü hak, yekpare ve bulaşıklıktan münezzehtir.

Sözü:

— Kendisine giden kestirme yolu kimseye gösterme-

mek, Hakkın şânındandır. Bununla beraber Hak, kendisine varma hususunda kimseyi ümitsizliğe düşürmez. Halkı, hayret vadilerinde koşmaya, zan denizlerinde boğulmaya bırakmıştır. Ona vardığını sananı kendisinden ayırır ve Onun ayırıcı olduğunu sanana lütfunu gösterir. Ondan ne kaçılır, ne de Ona varılır. Ve O, mutlâka arzulanır.

Dedi:

— Arzusu âlemlerin üstüne çıkan, varlığın yaratıcısına ulaşır. Arzusu «Mâsivâ» ya takılıp kalan, Hakkı yitirir. Çünkü Hak, ortaklıktan münezzehtir.

## MANSÛR b. AMMÂR

Künyesi, Ebû Serî. Merv'lî. Basra'da yaşadı.

***

Sözü:

— Dünyevî bir musibete uğrayan, bu yüzden bağırır çağırırsa, musibet dinine ilişir.

Tövbesini bozup eski haline dönen birine dedi:

— Sonsuzluk yolu seni korkuttu. Çünkü o yoldan giden, pek az. Ve sen bu ıssız yoldan ürküp, geri döndün.

Dua ederken diyor ki:

— Bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim o Allahı ki, ârif kullarının gönlünü zikrine, dünyaperestlerin yüreğini hırsa, fakirlerin gönlünü kanaate mahal yapmıştır.

Diyor ki:

— Nefsin selâmeti ona uymamakta, musibeti onun ardına düşmektedir.

Sözü:

— Şehvet ve hırsını mağlup eden, tek başına bir beldeyi fethedenden daha güçlüdür.

Der ki:

— Kulun en güzel elbisesi, tevazu' ve inkisar elbisesidir.

## EBÛ'L HAYR 'UBÂD el-AKTA'

Aslen Mağrip'li. Akdeniz sahilinde Teynat adı verilen bir yerde yaşadı. Ebu Abdullah bin Cellâ'nın dostu.

*
* *

Buyurur ki:

— Kalbler kablara benzer. Bazıları iman, bazıları nifakla doludur. İmanla dolu kalbin alameti müslümanlara şefkat gösterip, davalarıyla meşgul olmak, mutluluklarını temine yarayacak işlere girişmektir. Nifakla dolu kalbin alâmeti ise, hased, kin, düşmanlık ve nefrettir.

Müridine der ki:

— Kalbin ancak, Allah karşısında niyyetini tashih etmekle, bedenin de onun velilerine hizmet etmekle arınır.

Buyurdu:

— Dünya sevgisinin artığı bir kalbe, sonsuzluk ikliminde dolaşmak haramdır.

Eli kesikti. Akta', eli kesik demek. Bu haliyle zenbil örer, bu yolla geçinirdi.

Abbas bin Muhammed el-Hellâl anlatıyor:

— Merv'den ayrılmak niyetinde idim. Ebu'l Hayr ile konuştum. Dedi:

— Murakkaını boynuna dolamış nereye gidiyorsun?

— Hacca gideceğim. Dedi:

— Tarsus'a mı, Kudüs'e mi? Neden bir köşede oturup da olduğun yerde yüzünü Ona dönmezsin?! O köşeyi de sana söyleyim: Senin olmadığın yerdir, o köşe... (Nefsini öldür. Onu bul, sırrına işaret ediyor.)

Sûfîlerden biri anlatıyor:

— Yolculuğa çıkacaktım. Ebu'l Hayr'ı ziyarete gittim. Sordu:

— Nereye gidiyorsun? Dedim:

— Hacca gideceğim. Dedi:

— Allah size çok kıymetli bir şey verdi. Lâkin siz kıymetini bilmediniz, riayet etmediniz. Bunun için sizi çöllere, sahralara salıp ayağa düşürdü. Dedim:

— Bunları Hac hakkında mı söylüyorsunuz? Dedi:

— Evet! Neden Vakt'i (1) ganimet bilmiyorsunuz?

Bir nehir kenarında, kamıştan bir kulübede, yıllarca yaşadı. Kamış, nehir, gök, saf insan ve bütün bunları yaratan Allah... Bugünkü dünyada bunların yerini alan şeyler, çok iğrenç; söylemeyeceğim.

## ASKER B. MUHAMMED

Ebû Türab, Asker b. Muhammed! Hâtem-i Asamm'ın dostu. İlim, tevekkül ve takvada sultan! 245 de öldü. Çöl-

---

(1) Buradaki Vakt'i normal vakit mânasında anlamamalıyız. Tasavvufta çok üstün yeri olan bir istilâhtır.

de yapayalnız gezerken, hayvanlar tarafından parçalandı.

*
* *

Bir gün, yalnızlıkla başbaşa, çöle doğru yola çıkmıştı. Gönül ehlinden biri şöyle dedi:

— Gidiyorsun, sana çölde azık gerek; yanına aldın mı? Cevap verdi:

— Azıktan önce lâzım olan gerek!.. Adam:

— Azık lâzım!.. O:

— Lâzım olan lâzım!

Diyor ki:

— Kalblerin en şereflisi, Allah'tan gelen bir anlayış nuruyla diri olandır.

Sözü:

— Bu yolun fakiri: Bulduğunu yiyen, örtünecek kadar giyen, indiği yerde konaklayandır.

Diyor ki:

— Tevekkül, kalbin Allah'la tatmin olup, O'nda sükûn bulmasıdır.

Birisi sordu:

— Bir şeye ihtiyacınız var mı? Cevabı:

— Birgün sana ve senin gibilere ihtiyacım olacak. (Bununla cenazesinin taşınacağı günü kastediyordu. Oysa ki, o günde de muhtaç olmadı.)

Buyurdu:

— Arzunu diri tut! Çünkü arzu herşeyin öncüsüdür. Arzusu sağlam olanın, bundan sonraki işi kolaylaşır.

Diyor ki:

— Kanaat, kuvveti Allahtan almaktır!

## SERİYY-İ SAKATİ

Künyesi, Ebu'l Hasen. Onun, tevhid ilmi ve hakikat vâdisindeki yerini anlatmak için Ma'rufu Kerhî'nin til mizi ve Cüneyd-i Bağdadi'nin üstadı ve dayısı olduğunu belirtmek yeter... Baba adı, Muğallis.

Hicretin 257 yılında, ömrü boyunca sünnetine sıkı sıkıya sarıldığı Muhammed Mustafanın âlemine hicret etti. Kabri Bağdad'da ve Cüneyd'in kabriyle yanyanadır.

***

Kendisi anlatıyor:

— Birgün dükkânıma Ma'ruf Kerhî geldi. Yanında, yetim olduğunu bildirdiği bir çocuk vardı. Bana:

— Serî, bu çocuğun üstünü giydir, dedi. Giydirdim. Ma'ruf çok sevindi. Bana:

— Allah, dünyayı sana küstürsün ve seni içinde bulunduğun ruh haline sevdirsin, diye dua etti. Ben o andan sonra, dünya sevgisi nedir bilmem.

Yine kendisi anlatıyor:

— Bir gece teheccüd namazını kılmış, ayaklarımı uzatmıştım. Bir ses işittim:

— Padişahlar da ayaklarını böyle uzatır ey Serî! Ayaklarımı topladım ve dedim ki:

— Andolsun, bir daha ayaklarımı uzatmayacağım.

Bu hususta Cüneyd'i dinleyelim:

«Doksan sekiz yıl yaşadı da ölümünü getiren hastalık zamanı dışında bir defa olsun Onu yan yatarken gören olmadı.»

Cüneyd anlatıyor:

«Birgün mahabbetten konuşuyorduk. Serî, elinin derisini tuttu ve şöyle dedi «Onun celâl ve kibriyası hakkı için söylüyorum, eğer, şu derim Onun aşkından pörsümüştür, desem, yalan söylemiş olmam.»

Bir gün dostları arasında ağlıyarak şöyle dedi:

— Otuz yıl önce ağzımdan çıkan bir «elhamdulillah» kelimesi için bunca yıldır tövbe istiğfar ediyorum. Sordular:

— Nasıl olur bu? Cevap verdi:

— Bağdat çarşısında bir yangın olmuştu. Yangın haberini bana getiren şahıs şunu ilâve etmişti.

— Senin dükkânın kurtuldu. Bunu duyunca «elhamdülillah» demiştim. İşte hadise!..

Sözü:

— Sûfî kelimesi şu üç mânayı ihtiva eden bir isimdir: Ma'rifetin nûru Vera'ın nûrunu söndürmeyecek, baatınî bilgi, Kur'anın naslarına muhalif olmayacak, kerâmetler, Allahın koyduğu yasakları çiğnemeye sevketmeyecek!

Sık sık inşad ettiği iki mısra:

«Deri, kalbe yapışmadıkca sevgiden söz edilemez. Ve, çağırana ses veremez hâle gelmedikçe, aşktan dem vurulmaz!»

Şunu demek istiyor: İnsan aşktan, sevgiden haklı olarak söz etmek için, aşk uğruna o hale gelecek ki, vücüt eriyip dökülecek ve dış deri kalble birleşecek. Yani sadece, aşkın mahalli olan kalb kalacak.

Cüneyd'e diyor ki:

— Cennete ulaşmak için çok kısa bir yol biliyorum. Cüneyd:

— Nedir o?

— Kimseden bir şey istememek, kimsenin birşeyini

almamak, başkasına verebileceğin bir şeyi yanında tutmamak...

Diyor ki:

— Hiç kimseye üstün gelecek bir tarafımı göremiyorum. Soruyorlar:

— Hunsalara da mı? Diyor:

—Evet, onlara da üstün gelen bir yanım yok...

Sözü:

— Virdimin küçük bir kısmını ihmal edersem, onu ebeddiyyen yerine getiremem, yakalıyamam...

Sözü:

— Şu beş şey istisna edilirse, dünyanın gerisi boşluktan ibarettir. Karın doyuracak ekmek, içilecek su, üstünü örtecek elbise, sığınacak ev, faydalı bilgi.

Diyor ki:

— Üç türlü işle karşılaşırsın: Sonunun sana hayır getireceği iş: Buna giriş... Bir iş de vardır ki, sonunun kötü geleceği bellidir: Bundan kaç.. Bir iş de vardır ki, sonunun nasıl biteceği belirsizdir: Bu işi Allaha bırak. O senin delilin olacaktır. Yoksulluğunu ona arzet, o seni, kendisinden başka şeylere muhtaç etmeyecektir.

Sözü:

— Edep, aklın tercümanıdır.

Diyor ki:

— Kuvvetlerin en büyüğü, nefsine galip gelebilmendir. Kendi nefsini edeplendirmekten âciz olan, başkalarına terbiyede elbette acze düşecektir.

— Allahtan korkandan herşey korkar.

Dedi:

— Dil, kalbin tercümanı; yüz, aynasıdır. Kalbte gizli tutulan şey, yüzde belirgin haldedir.

Dedi:

— Üç türlü kalb vardır: Dağ gibi: Onu hiçbir şey

sarsamaz. Hurma ağacı gibi: Böylesinin kökleri sabittir. Lâkin rüzgar üst kısmını ırgalar. Tüy gibi: Böylesi kalb en hafif rüzgarla sağa - sola gidebilir.

Diyor ki:

— Servetinin azalması seni gamlandırıyorsa, ömrünün giden kısmı için-boşa gitti diye-ağla...

Diyor ki:

— Ahlâk güzelliği, insanların sıkıntılarını gidermek, onların dertlerine kızmadan, karşılık beklemeden derman olmaktır.

Dedi:

— Allahın seni aldattığının delili, nefsinin kusurunu görmemendedir.

Sözü:

— İnsan, sonsuzluk sevgisini şehvete tercih etmedikçe kemâle eremez. Ve insan, şehveti dine tercih etmedikçe mahvolmaz, helâk olmaz.

Kendisine: «Nasılsınız?» diye soran bir gamsıza şu mısralarla cevap verdi:

«Kalbi aşk iniltileri içinde sabahlamayan ciğerlerin parça parça oluşunu nerden bilsin?

Büyük sûfî Bişrü'l Hâfî anlatıyor: «Ömrümde Serî'den gayrı kimseden bir şey istemedim. Serî'nin zühdünü biliyordum. O, dünya malını dağıtmaktan büyük zevk duyuyordu. Ben onun bu zevkini artırmaya çalışırdım...

Cüneyd anlatıyorlar: «Ölüm döşeğinde yanlarına gittim. Hallerini sordum. Şu iki mısra ile cevap verdiler:
«Nasıl dert yanayım tabibime ben?
«Benim derdim tabibimden geliyor!»

## EBÛ BEKR AHMET b. EBÎ SA'DÂN

Baba adı, Muhammed. Bağdad'lı. Cüneyd ve Nûrî'nin dostu.

Tasavvuf ilmi kadar, şer'î ilimlerde de üstad. Edip ve hatîb.

***

Buyurur ki:

— Sûfîlerle dost olacak kişi, nefsinden; gönlünden malından sıyrılacaktır. Bunların her hangi birine bağlı olması, onu maksadının aksine götürür.

Buyurdu:

— Şükûr odur ki, nimet karşılığında yaptığın gibi, bela karşısında da yaparsın.

Sözü:

— Ruhlar nurdan yaratıldı ve zulmetten kalıplar içine yerleştirildiler. O halde, ruh kuvvetlendirilirse akıl ile birleşir ve aydınlık hiç kesilmeden akın ederek zulmeti kalıptan temizler. Böylece beden ruh ve akıl nuruyla ruhânîleşir, boyun eğer, ruh yolunu takibe başlar...

Buyurdu:

— Sûfî, ünvan ve sıfatlardan arınandır.

— Fakîr, sebeplere boşverendir. Sebeplere önem vermemek ona Fakir ismini verdirdiği gibi Müsebbib'e doğru yol almasını da kolaylaştırır.

Ebû Abdullah el-Hafîf anlatıyor:

— Bağdad'da bir bayram günü idi. Ruvaym, beni çağırarak şöyle dedi:

— İbn Ebî Sa'dan'a git ve bugün bizi sohbetiyle şereflendirmesini rica et. Gittim. Hazret evinde idi. Bir dehlizde, eski bir hasır üstünde oturmuştu. Vazifemi yaptım.

## EBÛ'L HÜSEYN ALÎ b. HİND

İran'lı. Ca'fer el-Hezzâ, Cüneyd ve Amr bin Osman el-Mekkî ile sohbeti var.

Sözü:

— Her hayrın aslı, bütün haller ve fiillerde Edebe riayettir.

Der ki:

— Kalbin hayatı şu dört şeyde: ilim, takva, Allah'a itaat ve Allah'ı zikr. Kalbin helâki de şu dört şeyde: Cehl, Allah'a isyan, gurur, gaflet.

Buyurdu:

— Ne yaparsan yap da, Efendi'nin (Allahın) kapısından ayrılma. Zira o kapı bütün varlıkların ilticâgâhıdır. Ve çünkü o kapıdan uzak düşen, artık ayağını koyacak bir yer bulamaz!

Ve şu mısra'ları okudu:

«Vahşetimden kaçardım onlara ben.
Şimdi onlardan eylerim vahşet.
Bilmezsem nereye firar edeyim:
Her kimi görsem ederim dehşet!» (1)

Der ki:

— Güzel ahlâk üç mânâ üstüne oturur: Allah'a karşı

(1) Aslı Arapça olan bu mısraların Türkçesi Nefahât tercümesinden alınmıştır.

şikayeti terketmek, Allah'ın emirlerine gönül hoşluğu ve sevinçle sarılmak, insanlara iyilik edip yumuşak davranmak.

## ALÎ b. SEHL el - İSFEHÂNÎ

Künyesi, Ebû'l Hasan. Cüneyd'le mektuplaştı, haberleşti. Ebû Türâb Nahşebî'nin dostu.

*
* *

Diyor ki:

— Allahı tanıyanın, Allahtan başkasıyla sükûnet bulması haramdır.

Sözü:

— Ahmakların fazla iltifatları, hazır cevap oluşları seni şaşırtmasın.

Diyor ki:

— Ölmeye mahkûm zevklere bağlanmak, kalbin cehaletinden gelir!

— Sizi ve bizi - içlerimiz bozuk olduğu halde - amellerin dış güzellikleriyle gururlanmaktan koruması için, Allaha sığınırım!

Dedi:

— Tasavvuf, Ondan gayrısına boş vermek, Mâsivâdan uzak durmaktır.

Diyor ki:

Sözü:

— İnsanlara bakıyorum da, nefislerini yüceltmek, sözlerini güzelleştirmek hepsini esir etmiş. Bu iki şeyden

kurtulup, kendilerini en güzel biçimde yaratıp yüce kılana koşmuyorlar.

Soruyorlar:

— Tevhidin hakikatinden söz eder misiniz? Diyor.

— Zanlara göre yakın, hakikatine göre uzak. Ve şu iki mısraı okuyor:

«Dedim ki dostlarıma, işte güneş, ışığı
Yakın fakat zor onu ele geçirebilmek!»

## AHMET b. ÂSIM-Î ANTÂKÎ

Künyesi, Ebû Ali. Seriyy-i Sakati ve Hâris-i Muhasibî'nin çağdaşı. Yani, üçüncü asrın adamı.

***

Diyor ki:

— İyi bir iş yapınca onu anmaz, onunla anılmayı istemez ve karşılığını Allahtan başkasından beklemez isen, işte bu, ihlâsındır.

Sözü:

— Tevazuun en yararlısı, senin kibrini silen ve gazabını öldürendir. İhlâsın en faydalısı da, riyâyı senden süpüren tasannu' ve gösterişi giderendir.

Diyor ki:

— Kulun kendinden habersiz oluşunun delillerinden biri de, hayasının azlığı ve korkmazlığıdır.

Sözü:

— Şunu göz önünde tutarak çalış: Yer yüzünde senden, göklerde de Ondan gayrı kimse yok!..

Der ki:

— İki türlü adalet vardır: Dış adalet, iç adalet. İlki.

seninle insanlar arasında, ikincisi, Allahla senin aranda.

Sözü:

— Yakîn, Allahın, kulun kalbine yerleştirdiği bir nurdur. Kul bununla akibetini görür, sonsuzla kendisi arasındaki perdeleri yırtar ve sonsuza ait şeyleri kavrar.

## MUHAMMED İBN EBÎ'L VERD

Irak'ın en ünlü sûfîlerinden. Cüneyd, Seriyy-i Sakatî, Hâris-i Muhasibî Bişr el· Hâfi ve benzerlerinin dostu. Böyle olunca, 3. asrın adamı.

*
* *

Sordular:

— Veli kimdir? Dedi:

— Allahın dostlarıyla dostluk eden, düşmanlarını düşman tanıyan.

Diyor ki:

— Nefsi dünyayı sevmiyeni, dünyalılar; kalbi dünyayı sevmiyeni, göklerdekiler sever.

Sözü:

— Sûfîlerin Allah'a varmaları beş şeye bağlı: İlâhî kapıyı devamlı çalmak, ihtilaf ve kadere itirazı terk, hakkıyla hizmet, musibetlere sabır, kerametleri gizlemek...

Der ki:

— Veli şu üç şeyi elde edince, üç hususiyeti gelişir:

Şöhreti artınca, tevazuu; malı artınca, cömertliği, ömrü artınca, çalışması..

## AHMET BİN MEŞRUK et-TÛSÎ

Künyesi, Ebû Abbas. Babasının adı, Muhammed. Tûs asıllı. Bağdad'da yaşadı, orada öldü. Hâris-i Muhasîbî ve Seriyy-i Sakatînin dostu.

*
* *

Diyor ki:

— Tevekkül, kalbin Allaha itimadıdır.

Diyor ki:

— Tasavvuf uzaklaşılan şeyden sırları ayırıp, yaklaşılan şeye bağlamaktır.

Diyor ki:

— Aklıyla, aklından, aklı için korunmayan aklıyla felakete düşer, helak olur!

Soruyorlar:

— Zahit kim olabilir? Diyor:

— Kendisine hem Allah, hem de hazine - para - sahip olmayan!

Sözü:

— Baatıla fazla bakmak, hakikat bilgisini kalbten götürür!

Sözü:

— Terbiyecisi Allah olana kimse galip gelemez.

Der ki:

— Daha annenin karnından çıktığın anda, ömrünün son demine gelmiş sayılırsın!

Sözü:

— Mü'min, Allahı anmakla; münafık, yemekle güçlenir!

Diyor ki:

— Takvayı gerçekleştiren, dünyayı terkedişi tarafından ihânete uğrar!

Buyurdu:

— Sevincinin kaynağı Allahtan başka şey olanın bu sevinci keder getirir! Coşkunluğu, Allaha hizmetten gelmeyen, Allahı sevmek istediği anda, vahşet duygusu içinde kalır.

Diyor ki:

— Ma'rifeti arzu edip te, irade yollarını kontrol altına almıyan, cehalet içindedir. Ve tövbe makamını düzeltmeden iradeyi arzu eden, istediği şeyin gaafilidir!

## SEMNÛN B. HAMZA

Künyesi, Ebû Hasan. Seriyy-î Sakatî ve Muhammed b. Ali el-Kassab'ın dostu. Irak'ın en büyük velilerinden biri. Kaynaklar, ölüm tarihi hakkında kesin yıl vermiyor. Bazısı Cüneyd'den önce, bazısı sonra öldüğünü kaydediyor.

***

Mutasavvıflardan biri anlatıyor:

— Semnûnun yanındaydım. Bir ara derinden haykırdı ve bu hali geçince şöyle dedi.

«İnsan, sevgiden doğan vecdin şiddeti yüzünden haykıracak olsa, ufuklar feryatla dolar.»

Diyor ki:

— Eğer Allah, yarın - birgün cömertlik yaygısını şöyle bir sererse, gelmiş gelecek bütün insanların günahları bu yaygının bir ucunu bile tutmaz. Ve eğer O, bağışlayıcı pınârlarından birini ortaya çıkarırsa, bütün günahkarlar sevgili kul haline gelirler!

Diyor ki:

— Bu yolda fakir, yoksullukla dost olandır; câhilin zenginliğe ısındığı gibi; zenginlikten ürkendir; Câhilin fakirlikten ürktüğü gibi...

Derler ki:

Birgün Semnûn mahabbetten konuşuyordu. Âniden birkuş önüne indi ve gagasıyla yerlere vurup döğünmeye başladı. Bir süre sonra kuşun ağzından kanlar akmaya başladı ve orada ölüverdi.

## YAHYA BİN MUAZ

Künyesi, Ebû Zekeriyya. Lakabı, Vâiz. Baba adı, Muaz. Belh ve Nisaburda yaşadı. Hicretin 258. yılında Nisabur'da vefat etti.

Sözü:

— Eline geçmeyen şeye karşı Vera' sahibi ol. Elinde olana karşı da Zühdü seç!

Dedi:

— Açlık, müridler için riyazet; taalipler için tecrübe, ârifler için cömertliktir.

Sözü:

— Vakt'i fevt etmek ölümden beterdir. Çünkü fevt Haktan, mevt ise halktan kopmaktır.

Buyurdu:

— Zühd üç şeyden ibarettir: Kıllet, halvet, açlık.

Sözü:

— Allah, kendisine gizliden asi olanın örtüsünü, açıktan kaldırır.

Buyurdu:

— Muhabbetin hakikatı, iyilik görünce artmamak ve cefayla karşılaşınca eksilmemektir.

Sordular:

— Ehl-i Beyt hakkında bize ne dersiniz? Dedi:

— Vahy suyu ile yoğrulup Risâlet suyu ile ekilen (ağaç) hakkında ne söyleyebilirim? Böyle bir ağaçtan hidayet kokusu ve takva râyıhası yayılır!

Muhammed bin Abdullah söylüyor:

— Yahya bin Muazın mezar taşında şunlar yazılıydı:

«Zamanın hakîmi Yahya ibn Muaz öldü»

Diyor ki:

— Dünyanın bütün nimetleri, bir saat kederlenmeye bile değmez. Şaşıyorum şuna ki, ele pek az nimeti geçtiği halde bütün bir ömrü, onun uğruna kederlenmekle nasıl harcıyorsun?

Diyor ki:

— Kulun, yükseldiği dereceden indirilişi, iddia sahibi oluşundan gelir.

Sözü:

— Zâhit dıştan saf, içerden karma - karışıktır. Ârif ise, dıştan karmakarışık içten billur gibidir.

Dedi ki:

— Ey insan! Niçin üzülürsün kaybettiğine? Veremez onu sana fevt! Neden övünürsün elindekiyle? Alacaktır elinden mevt...

Devrin âlimlerine hitabı:

— Köşkleriniz kayser köşkü, elbiseleriniz gösteriş için, papuçlarınız Câlût ayakkabısı, binekleriniz Kaarûn

bineği, eşyanız Fravun eşyası, görüş ve hükümleriniz şeytanî... Peki, Muhammedî şeriat nerde?

Buyurdu:

— Fakirleri sevmen, nebilerin ahlâkından; onlarla oturup kalkman, saalıhlerin alâmetlerinden, onlardan uzak durman, münafıklık delillerindendir.

Sözü:

— Kim ki, Allaha hizmeti şeref bilir bütün eşya ona hizmeti sever. Kim ki gözü Allahla nurlanır, varlıkların gözü, onu seyretmekle aydınlanır.

Diyor ki:

— Şu üç sınıf insanla sohbetten çekinmişimdir: Gafil âlimler, gırtlak hüneri gösteren Kur'an okuyucuları, cahil mutasavvıflar.

Diyor ki:

— Dünya âşıklarına köleler, cariyeler hizmet eder. Oysaki sonsuzluk sevdalılarına hürler, seçkinler hizmet eder.

## BÂYEZÎD TAYFUR el-BİSTAMÎ

Adı, Tayfur. Bâyezîd, künyesi. Babasının adı, İsa... Nişabur yolu üstünde Bistam denen köyden... 264 Hicret yılında öldü. Şakîk'le sohbeti var.

Diyor ki:

— Âbid Allah'a «hal» vasıtasiyle ibadet eder, Ârif ise O'na «hal»in içinde ibadet eder.

Diyor ki:

— Şehveti kendisine yoldaş olan, nefsinden haberdar olamaz.

Sözü:

— Allah'ın gayrını Allah'ın nuruyle bildim. Allah'ı ise yalnız O'nun zâtiyle bildim.

Allah'a niyazında şöyle diyor:

— Senden korkmakta olduğum şu zamanda böylesine ferahlık içindeyim; ya korkum kalktığı zaman sevincim nasıl olacak!

Diyor ki:

— Şu dört noktada kendime öncelik tanımakla yanılmışım: Sanırdım ki, Allahı önce ben zikrediyor, tanıyor, seviyor, istiyorum. Aydınlanınca şunu gördüm: O'nun beni anışı, benim O'nu anışımdan önce, bilişi, bilişimden sevişi sevişimden önce. Ben sevmezden önce, O beni sevmiş. Ve ben, bundan sonra O'nu sevebilmişim!

Şöyle dua ediyor:

— Allah'ım, bu insanları sen, hiç haberleri olmadan yarattın. Kendi iradelerine baş vurmadan, onlara büyük bir emanet bıraktın. Ey Allah'ım, eğer onlara sen yardım etmez isen, başka kim edecek?.

Diyor ki:

— Allah'ın zatı hakkındaki bilgi cehil, ma'rifetin hakikatine ait bilgi şaşkınlıktır.

Sordular:

— Bu irfana, neyle ulaştın?

Dedi:

— Aç karın ve çıplak bedenle...

Diyor ki:

— Peygamberlerin sünneti, dünyayı değersiz görmekten, Allah'ın farzları, Allah'la dost olmaktan ibarettir.

Sözü:

— İlâhi nimet, ezelîdir. Ona ezelî şükür gerekir.

Soruyorlar:

— Allah yolunda katlandığınız, en zor şeyi anlatır mısınız?

— Bunu yapamam, imkânsız! Anlatılmaz!..

Diyorlar:

— Katlandığınız basit bir zorluğu anlatın.

Diyor:

— Nefsimi Allah'ın razı olacağı bir işe çağırmıştım da, reddetmişti. Ben de onun bir yıl su içmesini engelledim.

Diyor ki:

— Adamın birini kerametinden havada uçar görürşeniz sakın şaşmayın, aldanmayın! Onun, ilâhî emir ve yasaklara uyup uymadığına dikkat edin!

Sözü:

— Ben çadırımı Arş'ın üstüne kurdum.

Ölümünden sonra rüyada görüldü. Sordular:

— Nasıl karşılandın? Cevap verdi:

— Bana, ey ihtiyar, ne getirdin? dediler. Ben de şu cevabı verdim: Derviş, sultanın kapısına gelince, Ona «ne getirdin» demezler; «ne istersin» sorarlar. Böyle deyince «Onu rahat bırakın» hitabı geldi.

*
* *

Sordular:

— Bu mertebeye nasıl yükseldiniz?

Dedi:

— Dünyanın bütün sebeplerini toplayıp kanaat ipine bağladım; Sıdk mancığına koyup ye's denizine attım. Böylece huzura erdim.

Ululardan Yahya bin 'Muaz kendilerine şunu yazıp gönderdiler:

—Allah mahabbeti kadehinden içtiğimin fazlalığı sebebiyle sarhoş oldum.

Cevap yazıyorlar:

— Öyleleri var ki, göklerin ve yerin deryalarını iç-

miş te yine kanmamış. Hararetinden dili dışarda bağırıyor:

— Daha yok mu?

*
* *

Dediler:

— Falan, bir gecede Mekke'ye gidiyor. (Tayy-ı mekân kerâmeti) Cevap verdi:

— Şeytan daha az bir zamanda doğudan batıya gidiyor.

*
* *

Birgün, bir gurup fakîhe şöyle diyor:

— Siz ilminizi ölü halde, ölülerden aldınız. Biz ise bilgimizi ölümden münezzeh olan Diri'den aldık.

## EBÛ HAFS AMR BİN SELEME en-NİSABÛRÎ

Ebû Hafs, künyesi. Nisabur yakınlarında Kördâbâz adlı köyden. Sonraları Buharaya gitti. Ahmed ibn-i Hadreveyh'le arkadaşlığı var. Hicri 270'te öldü.

*
* *

Muhaddis Ebû İshak-ı Nisabûri anlatıyor:

— Ebû Hafs, Allahı zikrettiği zaman vücüdunda bir takım değişmeler olurdu. Hepimiz farkederdik bunu. Bir keresinde yine böyle değişmişti. Bu hali geçince bize döndü ve:

«Bizim Allahı anmamız, Muhakkiklerin anmasından ne kadar aşağı mertebede... Hiç sanmıyorum ki bizim gibiler, gâflet işe karışmadan Allahı anar da yine diri ka-

labilir. Bu iş, nübüvvet kuvvetiyle beslenen nebilerle, üstün velilere ait.. Bu işi, hakkıyle, ancak onlar yapabilir.»

Abdurrahman ibn-i Hüseyn anlatıyor:

— Bağdad uluları Ebû Hafs'ın yanında toplanmışlardı. Bir ara kendisine Fütüvvetten sordular. Dedi:

— İstediğinizi söyleyin. Size düşen işin lâf ve kelime tarafı. Cüneyd söze karışarak:

— Fütüvvet, arada fark gözetmeyi terketmektir, dedi. Bunun üzerine Ebû Hafs şöyle dedi:

— Söylediğin çok güzel; fakat bence fütüvvet, elde olanın yarısını verip, başkasındakinin yarısını istememektir. Bu sefer Cüneyd:

— Kalkın arkadaşlar! Söylenmesi gereken söylendi. Ebû Hafs'ın bu sözü Âdem ve zürriyetine fazla bile gelir.

Ebu Hafs'a sordular:

— Söyle bize, fütüvvet nedir? Dedi:

— Fütüvvet hareket ve muamele işidir, söz işi değil.

Sözü:

— Aşk kadehinden yudumlayan, öylesine mest olur ki, ancak sevgiliyi görüp kavuştuğu zaman ayılır.

Dedi:

— Sevdiğini söyleyeni sâkin ve rahat görürsen bil ki gaflete mağluptur. Çünkü sevgi, asla rahat bırakmaz. Aksine seven yakında, uzakta, önde, arkada... hep ıstırap içindedir.

Diyor ki:

— Tasavvuf bütün bütüne edeptir. Her «Vakt»ın bir edebi, her «Makam»ın bir edebi var. Vakt'ın âdâbına uyan ulularm menziline ulaşır. Tasavvufta, edebi terkeden, yaklaştığını sandıkça uzak, kabul edildiğini sandıkça kovulmuştur.

Dedi:

— Ahlâkımın güzel olduğunu söyleyemem, çünkü nefsimde öfkelenme temayülü görüyorum. Cömert olduğu-

mu da iddia edemem, zira nefsimi, yaptığı iyiliği hatırlamak, beğenmekten geri edemedim.

Buyurdu:

— Cömertlik, varlıklı olanın yoksuza vermesi değil, yoksulun varlıklıya bağışta bulunmasıdır.

Buyurdu:

— Allahı bildim bileli, kalbime ne hak girdi, ne de baatıl. Kuşeyrî şöyle izah ediyor bu sözü: «Bu yolun mensuplarında Ma'rifet kulun nefsinden sıyrılmasını gerektirir. Çünkü Hakkın zikri benliği istila eder ve kul Allahtan başkasını müşahede edemez olur.»

Dâva, ikiliğin zıdlığın silinmesi.

## EBÛ ABDULLAH SECEZÎ

Horasan'lı. Ebû Hafs Nîsabûrî'nin dostu. Tevekkül denemesi yapmak için çölü defalarca katetti. Fütûvvetiyle ünlü.

***

Sözü:

— Velîlerin alameti üçtür. Yükseldikçe tevazu göstermek, güçlendikçe zühde sarılmak, gücü yettiği halde affedip bağışlamak.

***

Diyor ki:

— İbret, yanında olan her şeyi yok bilmektir.

Birisi yanına geldi ve:

— Birkaç dinarım var, size vermek istiyorum. Ne buyurursunuz? Dedi.

Cevabı:

— Verirsen senin için, vermezsen benim için iyilik etmiş olursun! Artık gerisini sen düşün!

Diyor:

— Bir vâiz ki, meclisine oturan zengin, fakir; fakir ise zengin olarak kalkmaz; o vâiz değildir.

Diyor ki:

— Kendi günahının bağışlandığı, kesin olarak sana bildirilmedikçe, kimseyi ayıplama!

Sordular:

— Fütüvvet nedir? Dedi:

— Fütüvvet, halkı ma'zur, kendini günahkâr, başkalarını tamam, kendini noksan görmek; bütün insanlara - ne olduklarına bakmadan - iyilik ve şefkat beslemektir. Fütüvvetin kemali, mahlûkatın seni Allah'tan alıkoymamasıdır!

Buyurdu:

— İlmi temiz olmayanın ameli, ameli temiz olmayanın bedeni, bedenî temiz olmayanın kalbi, kalbi temiz olmayanın arzu ve niyeti temiz değildir.

Bütün işler arzu ve niyet üstüne oturur.

## HAMDÛN el-KASSÂR

Baba adı, Ahmet. Nişabur'lu. Künyesi, Ebû Saalih. Melâmî tarikatının ikinci piri. Ebû Türab Nahşebî ve Ali Nasrâbâzî'nin dostu. Sevrî mezhebinde fakih 261 de Nişabur'da öldü ve Hira mezarlığına defnedildi.

Sözü:

— Fânî bir dünya ve kendisine zarar ve fayda ver-

meye kaadir olmayanlar için süslenenden âdî insan olamaz.

Buyurdu:

— Kendisine tapanlar ve sahip olanlar, gözünde küçülünceye kadar, dünyaya boşver.

Sözü:

— Dostlar arasından ülfeti kaldıran, dünya sevgisidir.

Sözü:

— Mahlukun mahluktan yardım dilemesi, mahpusun mahpustan hürriyet dilemesi ile aynı...

*
* *

Kendini göstermek niyetindeki biri, bir soru sordu. Hamdûn **cevap verdi:**

— Senin bu sorunun arkasında nefsin kuvvet ve azametini görüyorum. Sen bunu sormakla, o mertebeye geldiğini mi sanıyorsun? Fakr, za'f, yalvarma ve sığınmayı neyledin? Şunu kafana yerleştir: Nefsini, Fravun'dan dahí üstün gören, gurur içindedir.

Dediler:

— Bize güzel öğüt verin.

Verdiler:

— Dünyanın herhangi bir şeyi için gazaplanmamak elinizden gelirse, bunu yapın.

Buyurdu:

— Sana yetecek rızık, kolayca seni bulur. Kendini tehlikelere atman, fazlasını istemendendir.

Buyurdu:

— Kederden, dertten bağıra - çağıra şikâyet eden, Rabbine suç bulmak isteyendir.

Sözü:

— Nefsimin, Fravun nefsinden üstün olduğunu söy-

leyemem ama, gönlümün Fravun gönlünden üstün olduğunu söyleyebilirim.

## EBÛ SAÎD AHMET EL-HARRÂZ

Baba adı, İsa. Ebû Saîd, künyesi. Bağdat'ta yaşadı. Zünnün-i Mısrî ve Seriyy-i Sakati ile dostluğu var. Fenâ ve Bekâ hakkında ilk konuşan zatın, Ebû Saîd olduğu söylenir. 279 da öldü.

*
* *

Diyor ki:

— Kendi benliğinde olup bitenlerden habersiz yaşayan, Rabbini nasıl bilsin?

Sözü:

— Şeriatın dış ölçüleriyle çatışan her batınî oluş sakat ve temelsizdir.

Diyor ki:

— Âriflerin, garip bilgilere, acaip haberlere bürüdükleri birtakım hazineleri vardır. O hazinelerden ebediyyet diliyle konuşur, kendilerinden, ezeliyyet lisanıyla haberler verirler!

Diyor ki:

—Eğer Allah Hz. Mûsayı Tur'da yanına yaklaştırsaydı, dağın başına gelen, Mûsanın başına gelecekti.

Cüneyd'e sordular:

— Ebû Saîd ölüm döşeğinde çok vecde geldi. Ne dersiniz? Cevap verdi:

— Şaşılacak bir şey yok! Ruhu, iştiyakından uçmak istiyordu.

## EBU'L HÜSEYN BİN BÜNÂN

Mısır'lı. Ebû Saîd el-Harrâz'ın dostu, ve müridi.

Ululardan, Ebû Osman el-Mağribi anlatıyor: Ebûl Hüseyn Vecde gelir dönerdi; Ebû Saîd el çırpar, tempo tutardı.

***

Diyor ki Ebu'l Hüseyn

— İnsanlar, çöllerde susuz kalmış; bense nehrin kenarında susuzum.

Sözü:

— Rızık endişesi kalbini terketmeyen sûfinin, rızık temini için çalışması, onu Allah'a her şeyden önce götürür.

Öğüdü:

— Haramlardan çekindiğiniz gibi, âdi davranışlardan da sakının.

Buyurdu:

— Hürriyet, ruhun, Allah'a kulluğun dışında, hür olmasıdır. Böylece o, Hakk'a karşı köle, lâkin halka karşı hür olur.

Buyurdular:

— Sevginin izleri görünüp kokusu gelmeye başlayınca, bir zümre ölür, biri hayat bulur, bazı sırlar ölür, bazısı dirilir. Herkese bir türlü tesir eder, gizli sırları açığa çıkarır; saklanan halleri fâşeder sevgi...

Der ki:

— Velilerin kadrini, ancak Allah nezdinde kadri yüce olan bilir.

## SEHL-İ TÜSTERİ

Künyesi, Ebû Muhammed. Babası, Abdullah. İbnü! Esir'in beyanına göre Hicrî ikiyüz yılında Tüster'de doğmuştur. Zünnûn-i Mısrî ile sohbeti var. Kerâmetleri çok meşhurdur.

Bu dünyadan, Hicret'in 283'üncü yılında ayrıldı.

*
* *

Tasavvufa intisabı daha çocukluğunda başlar.

Kendisi anlatıyor:

— Dayım Muhammed bin Sevvâr, beni birgün yanına çağırdı. Bana:

— Seni yaratanı zikrediyor musun? dedi. Sordum:

— Nasıl zikredeyim? Cevap verdi:

— Gece olup da kendi haline kaldığında, dilini oynatmadan kalbinle üç kerre «Allah benimle, Allah bana bakıyor, Allah yanımda» de. Buna bir müddet devam ettim. Daha sonra dayım bunu yediye ve daha sonra da onbire çıkarmamı söyledi. Buna devam ettikçe kalbime bir tatlılık doldu. Dayım bana şöyle diyordu:

— Sana öğrettiğimi iyi muhafaza et ve mezara gidinceye kadar uygula.

*
* *

Diyor ki:

— İnsanlar uyumaktalar. Uyanacak, pişman olacaklar. Lâkin pişmanlıkları kendilerine fayda vermiyecektir!

Sözü:

— Allah'ı nefsine, ailesine, dünya ve ahiretine tercih edenin dışında herkes Onu tanımakta câhildir.

Diyor ki:

— Edebin en basiti cehlin baş gösterdiği yerde, en mükemmeli de şüphe anında, sükût edip durmaktır!

Sözü:

— İlmin şükrü ameli, amelin şükrü ilmi arttırmaktır!

Sözü:

— Allah'ın gece ve gündüz boyunca, haberdar olmadığı bir kalb mevcut değildir. Allah bir kalbe bakıp da onda kendisinden başkasına yöneltilmiş bir ihtiyaç bulursa o kalbe hemen İblisi musallat eder.

Sözü:

— Sûfîye üç şey lâzım: Sırrını kimseye açmamak, görevini yapmak, fakirliğini güzel muhafaza etmek!

Bedavacı birisi ona:

— Sizinle dost olmak istiyorum, dedi. O da sordu:

— Birimiz ölünce, öbürümüz kimle dost olacak?

Adam:

— Allah'la! Dedi:

— O halde şimdiden onunla dost ol!

Sözü:

— Günahların en büyüğü, cehlinden haberdar olmamaktır.

Sözü:

— Zarûretle tedbir yanyana olmaz. Bir yerde tedbir başlamışsa, zarûret yok demektir!

Sözü:

— Kalbi sonsuzluk endişesinden boş olan, şeytanın vesveselerinin taarruzuna uğrar.

Sözü:

— Allahtan gayrı yardımcı, Resulullahtan gayrı rehber, takvadan başka azık, sabırdan başka amel yoktur!

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED b. SÂLİM

Baba adı, Ahmet. Sehl b. Abdullah'ın müridi, nâkili, arkadaşı. Basra'da, Sehl'in tarikatinin şeyhliğini etti. Massignon onun talimatına uyanları Sâlimiyye adıyla anıyor.

***

Sordular:

— Tevekküle sarılarak mı ibadet edelim, kesbe sarılarak mı?

Buyurdu:

— Tevekkül Cenab-ı Mustafa'nın Hâl'i; kesb, sünneti idi. Kesb, tevekkül denen Hal'den âciz kalanlar için sünnet haline getirildi. Tevekküle gücü yetmeyenin kesbe sarılması gerekir.

Böylece peygamberin sünnetinden mahrum kalmamış olur.

Sordular:

— Kalabalık içinde Allah'ın velîleri nasıl tanınır?

Buyurdu:

— Konuşmalarındaki tatlılık, davranışlarındaki güzellik, yüzlerindeki sürûr, cömertlik, az itiraz ediş, özür dileyeni affediş, iyi, kötü bütün mahluklara şefkat... onların alâmetleridir.

Der ki:

— Akıllı insan, kendisine muhaliflerle ülfetten, dünyaya gönül vermişlerle sohbetten çekinir. Zira onlar onu dünya ile meşgul edemeseler de, içinde bulunduğu halden koparırlar.

Birgün şöyle dedi:

— Allah Ezel'de her şeyi görmüştür.

Aleyhinde bir yaygaradır koptu:

— Mahlukların kıdemini iddia ediyor. (Halbuki onun kastettiği, Allahın ilminin, ezel ve ebedî kuşattığı gerçeği...)

## EBÛ HAMZA MUHAMED b. İBRAHİM

Bağdad'lı. Serî ve Bişr el-Hâfî'nin dostu. Ebû Türâb Nahşebî ile seferleri var. Kurra ve fakîh...

Medîne camiinde va'z ederken coştu, kürsüden düştü ve ertesi cuma öldü. 289 Hicrî.

***

Sözü:

— Onu sevmen ve anmaman: Muhal. Onu anman ve zikrinin tadını almaman: Bu da muhal. Onun zikrinden tad alıp da başka şeylerle uğraşman: Yine muhal!..

Buyurdu:

— Fakirliği sevmek çok zor. Buna ancak sıddîk olan katlanır.

Sözü:

— Gaflet olmasaydı, sıddîkler Allahın zikrinin tadından ölürlerdi.

Birara Tarsus'ta ikamet etti. Kendisine çok alâka ve hürmet gösterdiler. Oraya yerleşti. Bir gün, sekir halinde, bir söz sarfetti. Kalabalığın anlayamadığı bir söz. Zındık, diyerek üstüne hücüm ettiler. Mal ve hayvanlarını yağmaladı, kendisini de sürdüler. Kalabalık her zaman budur!..

Buyurdu:

— Allah sana bir hayr yolu açınca ona sarıl. Ancak

bununla övünme, böbürlenme. Aksine seni buna muvaffak edene şükr et.

## EBU HAMZA el-HORASÂNÎ

Aslen Horosanlı. Bağdad'da yaşadı. Ebû Türab Nahşebî, Ebû Said el-Harrâz ile arkadaş. H. 290 da öldü.

*
* *

Müridine öğüdü:

— Allahın adaletinden kork, lutfundan um! Onun mekrinden de emin olma. Hatta seni cennete koysa bile! Unutma ki baban Âdemin başına gelenler, cennette geldi.

Birisi rica etti:

— Bana nasihat edin! Ettiler:

— Önündeki sefere hazırlan. Azığını biriktir. Tut ki ben ve sen yurtlarından kopup yollara düşenler arasındayız. Kendine, konacağın bir menzil düşün ki herkes yerleştiğinde sen mahzun ve garib kalmayasın?

Der ki:

— Ârif, sadece günlük yiyeceğini temine uğraşır ve **sadece o gün yiyeceğini elinde bulundurur.** ...

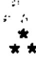
Uzaklardan, tâ uzaklardan duyduğu güzel sesler bile onu vecde getirmek için kâfi idi. Birgün Hâris-i Muhâsibi'nin evinden bir koyun melemesi geldi. Duydular. Vecde gelip feryat etmeye başladılar. Soruldu:

— Bu ne biçim iş?! Bize izah etmelisin! Cevap verdi:

— Ey bîçare! Yürü git! Git ve yıllarca, kül ile kepeği karıştır da ye. Belki sana bu işin sırrı açılır!..

## İBRÂHÎM el-HAVVÂS

Künyesi, Ebû İshak. Babası, İsmâil. Cüneyd ve Nû-ri'nin çağdaşı. Hicri 291 de, Rey camiinde ruhunu teslim etti.



Buyurdu:

— Dünya kendisine ağlamayana, âhiret gülmeyecektir.

Sözü:

— Kalb azabı, azapların en acısı. Kalbin makamı, makamların en yükseği. Kalbin kerâmetleri ulvî, zikri şerefli... Nurlar onun zikri ile celbedilir, ilâhî hitab ona yönelir. O ilâhî tenbih ve kınayışların, tek muhatabı...

Der ki:

— Kalbin beş ilâcı vardır: İyice düşünerek Kur'an okumak, mideyi boş tutmak, gece namazı kılmak, seher vakitleri dua etmek, saalih kullarla oturup kalkmak.

Sözü:

— Ârifi, Allahın ma'rifeti; kalabalığı, karınları güder.

Buyurdu:

— Mahabbet, sevdiğin şeyleri sevgilin için terketmektir.

Sözü:

— Sabretmeyen zafere ulaşamaz.

Sözü:

— Başkasının sermayesine kiracılık eden müflistir.

## İBRÂHİM b. ŞEYBÂN

Künyesi, Ebû İshak. Irak'ın Cebel bölgesinde, Kirmîsîn şehrinden. Ebû Abdullah el-Mağribî ve İbrahim el-Havvas'ın dostu.

*
* *

Abdullah bin Münâzil'e sordular:

— İbrahim b. Şeyban hakkında ne dersiniz?

Dedi:

— Edep ve ibadet ehli ve sûfîler üzerine, Allahın hüccetí idi.

Sözü:

— Beka ve Fena ilmi, Vahdâniyyetteki ihlas ve Ubûdiyyetteki sağlamlık etrafında döner. Gerisi mugalata ve zındıklık.

Sözü:

— Aşağılık insan, Allah'tan korkmayandır.

Buyurdu:

— Tevekkül, Allah ile kul arasında bir sırdır. Onu hiç kimse bilmemeli.

Buyurdu:

— Varlıklar karşısında hür olmak isteyen, Yaratıcıya ibadete sarılsın. Bunu yapabilen, Rabbinden gayrı herşey önünde hürdür.

Oğlu sordu:

— Baba, takvaya nasıl ve neyle ulaşabilirim?

Cevap verdi:

— Helâl yemek ve Fakirlere hizmet etmekle.

Sordu:

— Fakirler kimlerdir?

Buyurdu:

— Bütün insanlar fakirdirler. Hizmetin dokunabilecek herkese hizmette bulun. Fark gözetme!

Der ki:

— Tevazu' baatının saffetinden doğar ve bereketleri zaahirde görülür. Kibir de baatının kirliliğinden doğar ve karanlığı zaahirde farkedilir.

## AMR b. OSMAN EL-MEKKÎ

Künyesi, Ebû Abdullah. Cüneyd, Ebû Said Harraz ve daha pekçok veliyle dostluğu var! Hâllâc Mansûr'un hocalarından. İlk zamanlar Cüneyd'le çok sıkı sohbeti vardı. Sonraları kadılık makamını kabul ettiğinden Cüneyd kendisiyle alâkasını kesti. 291 de Bağdad'da öldü.

Diyor ki:

— Tasavvuftâ erkeklik, dostların hatalarını görmezlikten gelmektir.

Diyor ki:

— Vecd'in keyfiyyeti hakkında söz söylenemez, yazı yazılamaz. Çünkü vecd, Allahın, Yakîn mertebesine varmış kullarına ait bir sırdır.

Diyor:

— Bil ki, Zühd'ün esası kalbte olup dünyayı hakîr ve küçük görmek, onu basit birşey olarak telakki etmekten ibarettir. Zûhdün hakikatı işte budur.

Diyor ki:

— Kulun iniltileri Allaha yönelmişse, ortada şikayet, feryad u figan diye bir şey yoktur.

Diyor ki:

— Tasavvufa göre sevgi (muhabbet) rızaya dâhildir. O halde rızasız mahabbet, muhabbetsiz rıza olmaz. Zaten sen, râzı olmadığını sevmediğin gibi, senden razı olmasını istemediğini de sevmezsin. Ve yalnız sevdiğinden razı olursun.

Diyor ki:

— Ümit, rızanın gerçekleşmesine bağlıdır!

Diyor ki:

— Yanarım, yerine getiremediğimiz ahde... Ağlarım hâyâ ile birleştiremediğimiz yalnızlığa... Ah, yarın cevabı istenecek soru! Ah, kendisi geçip gittiği halde, içinde işlenenler asla ölmeyen zaman!

Ve diyor:

— Allah, kalbinde yoğurduğun güzellik, çirkinlik, ışık, aydınlık, parlaklık, gölge, şahıs, hayal...vs. nin hepsinden öte, üstün ve yücedir. O, en yüce, ölçü üstü yüce.. Duymadın mı? Şöyle diyor O: «Onun benzeri olacak hiçbir şey yoktur» (1) «O, ne doğmuş, ne de doğurulmuştur. Ve hiçkimse de Ona denk ve benzer olamaz!» (2)

## EBÛ'L HÜSEYİN AHMED en-NÛRÎ

Ebû Hüseyn, künyesi. Baba adı, Muhammed. Aslı Horasanlı. Bağdad'da doğdu, Orada yaşadı. Seriyy-i Sakatînin dostu. 295 de öldü. Cüneydin en yakın arkadaşlarından biri. Bağdat Tasavvuf okulunun önde gelenlerinden

(1) Kur'ân, Şûra sûresi, A. 11

(2) Kur'ân İhlâs sûresi, A. 3-4

Diyor ki:

— Allahın şahitleri kalblerdir. Hz. Muhammedin kalbi ise, Onu özleyen kalblerin en heyecanlısı. Onun kalbi kadar zengin bir kalb, görülmüş değildir. Bu yüzdendir ki Allah Ona Mi'racı ikram etmiş ve onun, kendisiyle bir an önce görüşüp konuşmasını sağlamıştır.

Sözü:

— Allahla bir olmak «Masivâ'» dan ayrılmak, Masivâ'dan ayrı durmak, Allahla birlikte olmaktır.

Diyor ki:

— Tasavvuf, nefsin bütün zevklerini terk etmektir.

Sözü:

— Tasavvuf ünvan ve bilgi işi değil, ahlâktır.

— Din bilginleri oldukları yerde durmaktadırlar. Halbuki tevhid erbabı olan veliler mesafeleri aşıyorlar.

Diyor ki:

— Zamanımızda en yüksek şeref şu iki insanın olmalı. İlmiyle amel eden âlim, iç âleminin sırlarından bahseden velî...

— Varlığa, Allahın aracılığıyla bakan eşyanın herbirinden Allaha gidebilir.

Padişahın huzurunda pekçok defa suale çekildi. Bir keresinde sultan:

— Söyle bakalım, nereden bulup ta yiyorsunuz? dedi. Cevap verdi:

—Biz, sebeplerle uğraşmayız, onları bilmeyiz. Biz, işleri önceden - yani ezelde planlanmış, tedbirleri alınmış insanlarız. Rızkı temin eden sebeplerle işimiz yoktur.

Diyor ki:

— Allahla husûsi bir «Hal» içinde olduğundan bahseden birinin bu hali, kendisini din esaslarının dışına çıkarır bir nitelikteyse ona asla yaklaşmayın, değer vermeyin.

Son nefesini vermek üzere idi. Dediler:

— La ilâhe illallah, deyin! Cevap verdi.
— Zaten O'na dönmüyor muyum?

## EBÛ ABDULLAH b. HUBAYK el-ANTAKÎ

Künyesi, Ebû Muhammed. Aslen Kûfe'lidir. Antakya'da yaşamıştır. Tasavvufta üstadı Ebu'l Hüseyn Nûri. Süfyân-ı Sevrî'nin tarikatine müntesiptir.

*
* *

Kendisine baş vuran birine sözü:

— Sahip olduğun dört şey var: Gözün, dilin, kalbin ve arzun. Gözüne dikkat et, sana halal olmayana bakmasın, diline dikkat et, kalbinde olanın aksini söylemesin, kalbine dikkat et, başkalarına kin ve hasedle dolmasın, arzuna da dikkat et, şerri istemesin. Aksi halde kaybedersin.

Sözleri:

— Ömür boyu zengin yaşamak isteyen, kalbine hırs sokmasın.

— Yalnız yarın zararlı olacak şey için üzül, yalnız yarın yüzünü güldürecek şeye sevin.

Buyurur ki:

— İbadette ihlaslı olmak ibadetten zor... Halbuki insanlar ibadeti yapmaktan bile âciz...

Derdi ki:

— Benî İsrailden bir kul Allah'a «Sana bu kadar isyan ettim. Hani, sen beni hiç azaba uğratmadın?!» diye hitab etti. Allah Onun peygamberine şunu vahyetti: Ona söyle ki ben ona çok azap ettim; lâkin o farkında olmadı: Ondan, bana yalvarma zevkini giderdim ya!..

## EBÛ OSMAN SAİD el-HÎRÎ

Babası, İsmail. Rey'li. Yahya b. Muaz ve Ebû Hafs Nisabûriyle sohbeti var. Nisabur'da tasavvufun yayılmasını o temin etmiştir. 298 de Nisabur'da öldü.

*
**

Sözü:

— Gurur, nefsin yalnız kendini görüp, kendini anmasından doğar.

Diyor ki:

— Allah'tan korkman, seni Ona ulaştırır. Gurur ve çalım satman, seni Ondan uzaklaştırır. Kendinden başkasını küçük görmek, ilâcı olmayan bir hastalıktır!

Sözü:

— Kalabalık, hevâ ve hevesine aykırı bir şeyle karşılaşmayınca ahlâklıdır. Nefsin hevâ ve hevesine aykırılık işe karıştığı an, gerçek ahlâk sahipleri ile soysuzlar belli olur.

Dedi:

— Allahın şerefiyle şereflenin ki, zelil olmayasınız!

Sözü:

— Dünya ile dost olman, Allah'la olan dostluğunu, Allah'tan başkasından korkman, O'nun korkusunu, O'ndan gayrıdan umman, Ona olan ümidini kalbinden siler süpürür.

— Şehvet ve hevesine uyduğun müddetce hapistesin. Onların boyunduruğundan kurtulunca hür olacaksın.

Sözü:

— Zenginlerle sohbetinde ciddî, vakûr ve biraz da gururlu ol! Fakirlerle münasebetinde ise yumuşak, başı

eğik ve müsamahalı ol. İyi bil ki zengine karşı gurur, tevazu; fakire eğilmek, şereftir.

* * *

Müridlerinden Ebû Zekeriyya, intisabından önceki hayatı bozuk geçen biri. Bir ara eski maceralarına karışan bir kadını düşünür. Şeyh, âniden başını çevirir ve bağırır:

— Utanmıyor musun?

Sık sık okudukları iki mısra «Halka takvayı öğütleyen biri... Lâkin kendisi takvanın uzağında

«Bir doktor... Herkesi tedavi eden. Lâkin kendisi hasta!..»

## MUHAMMED b. ÂLİYYÂN

Baba adı, Alî. Nesâ'li. O meşhur ve mübarek şehirden. Sünen sahibi Nesâî'nin şehri... Ebû Osman Hîrî ve Mahfuz bin Mahmûd'un dostu.

* * *

Mahfûz bin Mahmûd diyor ki:

İbn Âliyyân ma'rifet ehlinin önderidir.

Ebû Osman'dan, bazı meseleleri öğrenmek üzre Nesâ'dan Nisabur'a doğru yola çıkmıştı. Yol boyunca ağzına tek lokma koymadı. Ta şeyhe varıp meseleleri halledinceye kadar. Ve Nisabur'la Nesâ arası, yaya yürüyüşle altı gün...

* * *

Der ki:

— Nasıl olur da, bir lâhza dahi ayrılmadığını sevmez

olursun; ve nasıl olur da bir an beraberinde olamadığını sevmek iddiasına düşersin?!

Sözü:

— Keramet izhar eden, iddiacı; farkında olmadan kendisinden kerâmet zuhur eden, velidir.

Buyurdu:

— Fakr, hürlerin libasıdır.

Dedi:

— Fakirlerle (sûfîlerle) sohbet ve dostluk etmek isteyen, cömertlik, kalb temizliği, iç genişliği üzre ve nimet yerine mihnetlere katlanmaya razı olsun!

Buyurdu:

— Fakirlerin en beteri, bir fakiri zenginleştirme imkânına sahip olduğu halde bunu yapmayandır.

Sözü:

— Velîlerin alâmet ve kerametleri şudur: Avamın, kaderin cilvelerinden öfkelenip feryad ettikleri yerde onlar rıza gösterirler.

Der ki:

— Cömert, cömertliğini küçük ve bağışta bulunduğu insanı kendinden faziletli görmedikçe yaptığının saffeti olamaz.

Dedi:

— Allah korkusunun dua, boyun eğme, hüzün, inkisar şeklinde dışa vuran bir tesiri vardır.

Buyurdu:

— Allah'a sevap ümidi veya azap korkusu yüzünden hizmet eden, hakirliğini rezilliğini, hırsını ortaya koymuş olur. Efendisine birşey karşılığı hizmet etmek, ne çirkin şey...

## MÜMŞÂZ ed-DEYNÛRÎ

Yahya el - Cellâ'nın arkadaşı. Fütüvvetiyle meşhûr 299 da öldü.

***

Sözü:

— Allah yolu çok uzun ve Hakk'la beraberliğe sabretmek korkunç şekilde zor.

Sözü:

— Ma'rifetin düğüm noktası, Allah önündeki zavallılığında saadık olmaktır.

Derler ki: «Birgün evinden çıkar çıkmaz, bir köpeğin hücûmuna uğradı. Lâ ilâhe illallâh, diye bağırdı. Köpek olduğu yerde ölüverdi.»

Sözü:

— Ârifin bir aynası vardır: Ona bakınca, Allah kendisine tecelli eder.

Der ki:

— Mürit dört edebe riayet edecektir. Şeyhlere gereken hürmeti göstermeyi vazife bilmek, dostlara hizmet etmek, sebepler ağından çıkmak, nefsinin arzusu hilâfına şeriatın âdabına riayet etmek.

Der ki:

— Şeyhlerimden birinin huzuruna gittiğimde bütün varlığımdan soyulur, onun sözü ve yüzü bereketinden bana nasib olacak şeyi beklerdim. Şunu bilmeli ki, imtihan etmek maksadıyla velilerin huzurlarına gidenler onların sohbetlerinden, yüzlerinden, sözlerinden, feyz alamaz.

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED MAĞRİBÎ

Baba adı, İsmail. 120 yıl yaşadı. 299 da öldü. Mezarı Tûr-i Sîna dağındadır. Yıllarca, insan eliyle hazırlanmış yemek yemedi. Otlarla, özellikle kuru otlarla geçindi.

***

Sözü:

— Dünyayı bir kenara itmiş fakirin - hiçbir amel yapmasa dahi - bir zerresi, dünyaya takılıp kalan şu ibadetlilerin hepsinden değerlidir!

Diyor ki:

— En kıymetli ibadet, zamanı, yararlı işlerle geçirmektir.

Sözü:

— İnsanların en alçağı, zenginlere yağcılık yapan ve onlara boyun eğen fakirdir. İnsanların en şereflisi de, fakirin önünde eğilen ve onun insanlık haklarına hürmet eden zengindir.

Diyor ki:

— Allahın rızasını kazanmış fakirler, Allahın yer yüzündeki mu'temedleri ve kullar yanındaki hüccetleridirler. Topluluğun belâlarını Allah, bu fakirler hürmetine giderir.

Der ki:

— İşi en güzel şu veliler taifesi anladı. Ve sırrına erdikleri şeyle yanıp kül oldular.

Bir gün şöyle dedi:

— Kulluk iddiasında bulunup ta bunun ardında başka bir maksat gizleyen,dâvasında yalancıdır. Kulluk, kendi muradını öldürüp, efendinin muradıyla yaşamaktır.

Kulun adı efendiden, sıfatı yine ondan gelmeli. Allaha kul olmaktan gelen bir isim yanında, kulun hiçbir ünvan ve ada ihtiyacı yoktur. Böyle bir kul, efendisine köleliğini ifade etmeyen bir adla çağırılınca, cevap vermez.

Bu sözlerde nsonra ağladı ve şu iki mısra'ı okudu:

«Beni yalnız «ey, Onun kölesi!» diye çağırın!
«Çünkü bu ad benim en doğru, en şerefli adımdır.»

## ŞÂH'UL GİRMANÎ

Künyesi, Ebu'l Fevâris. Baba adı, Şuca'. Hükümdar çocuğu. Ebû Türab Nahşebî, Ebû Abdullah b. Zerra' ve Ebû Ubeyd'el Busrî'nin dostu. Bilgin. Pekçok eseri var. Aslen Merv'li olduğu söylenir. Nisabur'da Hicri 300 yılında öldü.

*
* *

Diyor ki: Amellerinizi en iyi cinsten yapın, lâkin onları en kötüleriymiş gibi görün!

Sözü:

— Fûtûvvet, hürlerin tabiatındandır.

Sözü:

— Allahın velilerini sevmek, Allahı sevmenin delîlidir!

Dedi:

— Kul, Rabbini unutur hale gelmeden, nefsini beğenmiş olamaz!

Diyor ki:

— Câhil, cehlinin karanlığında mahpustur. Ya ilminin karanlığında mahpus olanın hali?.. İlmin karanlığına düşmek, çok daha fena.

Müritlerine nasihatı:

— Yalan, hıyânet, gıybet... Bunlardan sakının da, ne yaparsanız yapın!

Diyor ki:

— Gözünü haramdan sakınıp, nefsini şehvetten beri ederek iç dünyasını, murakabe ile zenginleştiren, Peygamberin sünnetine uyup, helâl yemek yiyenin sezgileri, asla yanılmaz.

## MAHFÛZ bin MAHMÛD

Nisabur'lu. Ebû Hafs Nisabûrî'nin dostu. 303 de Nisabur'da öldü ve Ebû Hafs'ın yanına defnedildi.

***

Sözü:

— Tevekkül, ihtiras ve açgözlülüğe düşmeden gıdalanmaktır.

Buyurdu:

— Gerçek tövbekâr kendi gaflet ve ibadetlerine tövbe edendir.

Sözü:

— Başkalarını kendini ölçü alarak değerlendirme, kendini, mü'minlerin ölçüsüyle değerlendir. Böyle yaparsan onların faziletlerini, kendi iflâsını farkedersin.

Der ki:

— Amelini ihlâs ile, ihlâsını da Allah'ın işine karışmayı bırakmakla sağlamlaştır.

Sözü:

— Olgunluk yolunu bulmak isteyen nefsini her halü kârda itham etsin.

## RUVAYM b. AHMED

Künyesi, Ebû Muhammed. Bağdadlı . Cüneyd'in çok yakın dostu. Fıkıhta, Davud-i İsfehanî'nin, mezhebinde fetva verecek dereceye yükseldi. Kurra... Hicretin 303. yılında öldü.

***

Sözü:

— Tasavvufta fakr, her şeyi O'ndan almak ve ihtiyaç zamanında azı çoğa tercih etmektir!

Diyor ki:

— Fütüvvet, dostuna, özür dilemeye mecbur olacağı şekilde muamele etmemek ve yanıldığı zaman bağışlamaktır.

Sözleri:

— Sabır, şikâyeti terketmektir.

— Rıza, belâdan lezzet alır hâle gelmektir.

— Yakîn, bizatihi müşahededir.

— Tevekkül, vasıtaları görmekten vaz geçmektir.

— Muhabbet, bütün hallerde sevgiliye uymaktır.

— Üns, sevgiliden başkasından ürkmektir.

— Şavk, sevgilinin eserleriyle coşmak, müşahedesinde fâni olmaktır.

Diyor ki Allah için:

— Halka yumuşaklıkla muamele etse de, sevilene sert davranır!

Sevgi konusunda okuduğu bir şiirden:

«Eğer dersen ki öl, ölürüm; başım üstüne!
Ölüme çağırana derim, o hâlde, hoş geldin!»

Yola girmek isteyen biri kendisine:

— Bana bir tavsiyede bulun! der.

Cevabı:

— Bu bizim işimiz (tasavvuf), bütün ruhunla seferber olmanı ister. Eğer bunu yapabilirsen, gir bu işe. Aksi hâlde, sûfîlerin sözleriyle uğraşma. Bu iş sözlerle olmaz!

Sözü:

— Yirmi yıldır, önümde görmedikçe, hatırıma yemek gelmez.

## YÛSUF b. HÜSEYİN er-RÂZÎ

Künyesi, Ebû Yakup, Rey'li. Zünnûn-i Mısrî ve Ebû Saîd el-Harraz'ın dostu. 304'de öldü.

***

Sordular:

— Allah'a giden yol hangi vasıtayla katedilir? Dedi:

— Onunla, Onun lûtuflarının çağırışıyla ve çağırışının lûtuflarıyla...

Diyor ki:

— Hevâ ve hevesin gözleri şaşıdır.

Sözü:

— İyiliklerin toplandığı evin anahtarı tevâzu, kötülüklerin toplandığı evinki kibir ve gururdur!

Sözü:

— Dünyada iki kudurganlık vardır: İlim kudurganlığı, servet kudurganlığı. İlim kudurganlığından ibadet, mal kudurganlığından zühd, kurtarır.

Cüneyd'e yazdığı bir mektuptan:

— Allah sana nefsinin lezzetini tattırmasın! O lezze-

ti bir tadarsan hayır lezzetini ebediyyen bulamazsın!

Diyor ki:

— Allahın beni bütün günahlara sokması, zerre miktarı tasannua, yaltaklanmaya düşmemden daha iyidir.

Sözü:

— Sûfîler, Allah'ın kendilerini gördüğünü iyice bildiklerinden, Onun bakışları önünde Ondan başka şeyle meşgul olmaktan utandılar.

## AHMET b. MUHAMMET SEHL ELÂDEMÎ

Künyesî, Ebu'l Abbas. Ebû Said el-Harrâz ve İbrahîm Mârîstânînin dostu, 309. Hicrî yılda öldü.

***

Ebû Said el-Harraz diyor ki «Tasavvuf ahlâktır, yaşamaktır; mevki işgal etmek değil! Ben Tasavvufu yaşayan iki kişi gördüm: Cüneyd ve Sehl-el-Âdemî.

***

Dedi:

— Emirlerinde, hareketlerinde, tavırlarında son Resûle uymanın üstünde hiçbir makam mevcut değildir!

Sözü:

— Arzulamakta olduğun şeyi, önce ilim vâdisinde ara! Bulamazsan, hikmet meydanında ara! Orada da bulamazsan Tevhid'de ara! Şayet bu üç yerin hiç birinde bulamaz isen o arzuyu şeytanın suratına çarp!

Sordular:

— Şahsiyet nedir? Cevap verdi:

— Amelim çok diye Allah'ın karşısına dikilmemen!

Buyurdu:

— Kâbede İbrahimin makamı, kalbde Allahın sırları var. Kâbenin sütunları olduğu gibi kalbin de sütunları vardır. Ancak, Kâbenin sütunları taştan, kalbinkiler ma'rifet nûrundan...

*
* *

Sözü:

— En değerli ilim, şahsiyet ciddiyet, hayadır. Bunlardan sıyrılan, bütün iyiliklerle ilgisini kesmiş demektir.

*
* *

Buyurdu:

— Eşyanın aldatıcılığına takılıp kalmak hakikat mertebesine yükselmeyi engeller.

## HALLÂC-I MANSÛR

Künyesi, Ebu Mugis. Beyza'da doğdu, Basra ile Küfe arasında yer alan Vâsıt ile Bağdat'da yaşadı. Cüneyd'in talebesidir. Ebu'l Hüseyin Nuri ve Amr b. Osman el-Mekkî ile sohbeti var. Mekkî, kendisine bir ara hocalık da yapmıştır.

Ağzından çıkan o malûm söz yüzünden birçokları tarafından hakarete uğradı, tekfir edildi. Ancak Mansur'u sevip tasvip edenler, onu reddedenlere göre hem çok, hem de kalitelidirler!

*
* *

Hallâc, gönülden, aşktan nasibi olmayanların hücumuna uğramıştır. Onu idama mahkûm edenler, dinin özünden haberi olmayan hukukçu mollalardı. Ama onları da mazur görmek borcundayız. Nihayet onlar da samimî idi-

ler. Hallac, gönül sırlarını kalbalığın diline düşürmemenin lüzumunu anlamamıştı. Oysa ki, bağlısı bulunduğu mektep buna çok önem veriyordu. Bağdat tasavvuf okulunun üstadı Cüneyd, sırları saçıp savurmanın tehlikelerine dikkati çekmiş, çoğu zaman, mektuplaşmalarını bile bu prensibe uyarak tadil etmiştir. Hallâc bunu yapmadı. Kendini, kartalın ağzına takılan bir kaplumbağa gibi, kalabalığın diline düşürdü. Onun söz ettiği makama çok yabancı olan kalabalık, önceleri onu, kartalın yakaladığı kaplumbağa gibi çok yükseklere çıkardı. Lâkin sonunda öyle bir yerden bıraktı ki kaplumbağanın, o kırılmaz sandığımız kabuğu parça parça oldu. Mansur'u, önceleri göklere çıkaran kalabalık, daha sonra onu fecaatların en acısıyla öldürdü. Taşlandı; uzuvları teker teker kesildi; dili, kolu, ayakları, başı... Ve sonunda yakıldı, külleri Dicle'ye döküldü...

Hallâc bu haliyle, aşk dediğimiz o esrarlı mânanın ebedî temsilcisi olarak anılmayı hak etmiştir. Ebedî gidişi, akışı, durmayışı, arayışı ve buluş ümidini temsil eden suya serpilen külleriyle, Hallâc, ruhun bu fanî âlemdeki maceralarının en güzelini yaşadığını ispatladı. Hallâc, aşk kadar ebedîdir!

Bağdat'ta 309'da katledildi.

Son sözü:

— Vaahid'e kendi kendini birlemek yeter.

Ebu'l Abbas bin Abdi'l Aziz diyor ki:

«Öleceği sırada durmadan:»

— Ehad, Ehad... diye haykırıyordu.

***

Mansur, kendisinin Allah olduğunu iddia etmiş olmakla suçlandı. Bunun için idam edildi. Acaba gerçekten bunu iddia etti mi, Mansur?

Söylediği söz malûm: Enel Hak... Ben Hakkım. Fakat burada gözden kaçan bir incelik var. Hallâc, ben Al-

lah'ım (Ene'llah) dememiştir. Ben Hakk'ım demekle, ben Allahım demek arasında Kur'an'ın ifadesi noktasından çok fark vardır. Beni hayretlere düşüren, bu fark üzerinde o zaman neden durulmadığıdır. Demek, beşerî tekâmül bunun için, daha çok asırlar yol almalıydı.

Kur'an, Allah'ın hem zatından, hem de tecellisinden bahsetmektedir. Ancak Allah'ın zatı, bizim idrâkimizce kavranacak halde değil. O, zatıyla tasavvurumuzda vücut bulan herşeyden başkadır. Hz. Peygamber «Allah'ın zatı hakkında değil, O'nun tecellileri hakkında düşünün» derken bunu, yetecek kadar açıklamış oluyordu. Allah, zatı itibarıyla, Kur'an'da «lafza-i celâl» dediğimiz «Allah» kelimesiyle ifade edilmiştir. Lâkin Allah, bu âlemde bir takım sıfatlarla tecelli etmektedir. Bilici, görücü, idare edici, işitici, rızık verici v.s. O, tecellisiyle aynı zamanda Hak'tır. Allah'ın Hak tecellisi en mükemmel olanıdır. Bu tecelli insanda görülüyor. İşte Mansur «En-el Hak» derken bunu yaşıyordu. Bu bir şirk değildir. Hak, bir tecellidir ve Allah'ın zatına muhtaçtır. Mansur, Hak olduğunu söylediği anda, Allah'ın zatına muhtaçtı. Burada bir aynîlik aramak boşunaydı. Mansur, «ben O'yum» dememiş, «Ruhumdan insana üfledim» âyetinin mükemmel bir tefsirini yapmıştı.

Gazalî, Hallac'ın «Enelhak» ve «Cübbemin altında Allah'tan başkası yok.» gibi sözlerini ma'zur görüyor. Ona göre bu sözler «Mahabbet ve vecdin aşırılığından doğuyor.»

***

Hallac'ın zuhuru Abbasi halifesi Muktedir zamanına tesadüf eder. Onun katledilmesinde başlıca sebep siyasettir. Politikacılar, Onun tutulmasından, muhitinin genişlemesinden kuşkulanıyorlardı. Bu kuşku, Hallac'ın pervasızlığı, iddiacılığı, muhatabının üstüne varması vs. ile de beslenerek o acı neticeyi hazırladı.

Başta vezir Hâmid ibn Abbas olmak üzre politika erkanı Hallacı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fakat bu öyle kolay değildi. Karşılarında tenkid edildiği kadar, hatta daha çok sevilen, hürmet edilen ve korkulan bir insan vardı. En çıkar yol, onu kalabalığın gözünden düşürmekti. Bu yola başvuruldu. Saray, sistemli bir şekilde münazaralar tertib ediyor, Hallac'ı bu münazaralarda, aleyhine fetvaya medar olacak sözler sarfetmeye itiyordu.

Tarih-i Bağdat bunlardan uzun uzun bahsediyor.

Önce vezir İsa ile tutuştu. Hallac, Muktedirin bu vezirini bir müddet dinledikten sonra şöyle haykırmış:

— Sus! Ağzını açma ve olduğun yerde kal! Yoksa ayağının altından toprağı kaydırır, seni yere batırırım. Adam affını diledi ve sustu.

Onun en yaman düşmanı vezir Hâmit idi. Hâmit önce Hallac'ı yakalatıp hapse tıktırdı, başına da azgın bir nöbetçi dikti. Nöbetçiye ne olduysa oldu; ağzı - dili tutulmuş günlerce dolaştı. Gözleri şaşılaşmış, ağzı yana dönmüştü. Nihayet kendine geldi. Vezir Hâmit hesap soruyordu.

Anlattı nöbetçi:

— Her günkü gibi yemeğini getirmiştim. Hücresinin kapısına geldiğimde şaşırmıştım. Ortada oda diye bir şey yoktu. Mahkûm öylesine büyümüştü ki bütün odayı doldurmuştu. Elimdekini fırlatıp, kaçtım. Vezir bunları duyunca öfkesinden küplere bindi. Köleye bağırdı, sövdü ve haykırdı:

— Defol git. Bir daha bana görünme.

Hâmit bir an önce neticeye gitmek istiyordu. Planı şu idi: Hallacı, ulema huzurunda kızdırmak, deşmek, konuşturmak ve «şeriate» muhalif bir sözünü yakalayıp derhal idam fetvasını çıkarmak.

Bir meclis tertib edildi. Kadı Ebû Amr ile Hallac ce-

delleşeceklerdi. Münazara esnasında Hallac şu iddiayı öne sürüyor:

«Bir müslüman Hacca gitmeyi arzu etse de herhangi bir sebeple bunu gerçekleştiremese, bu haccı evinde yapabilir. Şöyle: Önce tertemiz bir şey hazırlar. Bunun etrafında tavaf eder. Öteki icapları da ifa eder. Daha sonra, Hac için harcayacağı parayla giyecek, yiyecek vs. alıp birkaç yetim, fakir ve öksüzü çağırır, onlara dağıtır. Kendisi de onlara hizmet eder. Böylece hac sevabını fazlasıyla almış olur.»

Kadı Ebû Amr sordu:

— Sen bu fetvayı nerden çıkardın? Hallac:

— Hasen-i Basrî'nin «İhlas» adlı eserinden. Kadı:

— Yalan söylüyorsun, ey kanı helâl, Hasen-i Basrinin eserinde böyle şey yoktur. Ebû Amr kızgınlık esnasında ağzından, «Kanı helâl», sözünü kaçırır kaçırmaz. Vezir Hâmit yüklendi. «Al şu diviti, hokkayı söylediğini yaz ve imzala» Ebû Amr, bin dereden su getirerek o sözün kızgınlık eseri olduğunu söyledi ise de vezir hokkayı eline tuşturup dediğini yaptırdı. Ebû Amr pişman, Ebû Amr üzgün.. Lâkin olan oldu. Hallac idamlık!.. İbn Hallikân ve Hatîb-i Bağdadi'nin müştereken kaydettikleri bu hadise, Hallac mevzuunda, her şeyi söylüyor. Tarih-i Bağdad müellifi, vezir Hâmid'in Hallac'a çevirdiği dolapları, müstakil bir fasıl halinde eserine dercetmiştir.

***

Cüneyd-i Bağdadi'nin onun katline fetva verdiği iddiası var. Yalandır. Hz. Mevlânâ bu iddiayı reddediyor. Mevlânâ'ya göre, asıl sebep âriflerce mâlum olup şudur:

Hallac bir murakebesinde Resulullaha şunu soruyor:

— Mir'aç'ta neden sade kendi ümmetin için af diledin de bütün insanlar için dilemedin? Ben senin yerinde olsaın bütün insanlığın affını rica ederdim. Resûl-i Kibriya buna şu cevabı verir.

— Biz Allahın iradesi dışında ne isteyebiliriz? Ben onun dilediğinden başkasını teklif edemem.

Bunu duyan Hallac özür dilerse de, başını vermeden af edilmeyeceği kendine söylenir.

***

Ne istiyordu, bu Hallac?

Önce, binbir macera ile dolu olan hayatına bir göz atalım...

Tarih-i Bağdâd'ın 8. cildinin 112 - 142. sahifeleri Hallac'a ayrılmıştır.

«Beyzânın Tûr mevkiinde doğdu. Tüster'de yetişti. Sehl'i Tüsterî'den iki yıl, orada okudu. Sonra Bağdad'a geçti. 18 yaşında iken Basraya gitti. Amr bin Osman el - Mekki ile 18 ay birlikte oturmuştur. Bu sıralarda Ebû Ya'kup el - Akta'nın kızı Ümmül Hüseyn ile evlendi. Her nedense Amr bin Osman bu evlilikten hoşlanmamış, hatta Ebu Ya'kup ile araları iyice açılmıştır. Bu küskünlükten bir müddet sonra Hallac'ı Mekke'de görüyoruz. Bir yıl kaldıktan sonra bir gurup sûfi ile tekrar Bağdad'a geldi. Cüneyd'e bir mesele sorar, cevap alamaz. Cüneyd, bu sorunun, kendisini mat etmek için sorulduğunu iddia eder. Buna çok üzülen Hallac, hanımı Ümmü'l Hüseyn'i alarak Tüster'e geçer, bir yıl kalır. Ancak kendisini çekemeyenler çoktur.

Bir ara kaybolur. Horasan, Sicistan, Mâverâünnehr, Kirman'ı gezer, İranı dolaşır. Bu gezi, tam beş yıl sürer. Ne için gezer?

Bu gezilerinde O, bir mübelliğ-i dindir. Bir islâm misyoneri... Baktığını Muhammedî eden bir misyoner. Vaazlar verir, halkı Allah'a çağırır, eserler yazar. Bu gezi Onu zaahid Ebû Abdullah olarak meşhûr eder.

Bir ara Ehvaz'a geçtiği görülüyor. Orada da çok rağbet görür. Halka hitap eder, onların kalplerindeki gizli-

leri söyler. Hallâcu'l Esrâr derler Ona... Sırları, pamuk gibi lif lif eden...

Ehvaz'dan Basra'ya geçer; oğlunu, yerine ma'nevı halife olarak gönderir. Basra'dan tekrar Mekke... Bu defa Ebû Ya'kup Nahrecûrî ile çatışır. Tekrar Basra... Bir ay kalış.. Tekrar Ehvaz... Ailesini alıp Bağdad'a gelir. Bir yıl kalır. Aniden, dostlarına seslenir.

— Evlad ü iyalime sahip olun. Ben, şirk diyarına gidip halkı Allah'a çağıracağım.

Ver elini Hind. Hindistanda sihirbazlık öğrendiğini söyleyenler var. Bence yalan. Sihirbazlık, harika göstermekse, işte hayatı. Onun hayatı, bütün sihir... Hind'den Horasan'a, Maveraünnehre, Türkistana uzanır. Çine geçer... Bu tebliğ gezileri esnasında çok yazdığı biliniyor. Elde yok...

Dönüşünde, her taraftan aleyhine sesler geldiğini duyar. Haca gitmek üzre yola çıkar. İki yıl üstüne döner, Bağdad'da bir ev yaptırır. Bir nevi akademi. İlmî, tasavvufî dersler. İleri gelenlerle arası açık. Şiblî ile de bozuşur. Kimi sihirbaz, der, kimi deli. Kimisi de kerametin babası olarak görür.

Ve hapse atılır... Gerisi mâlum.

***

Muhammed b. Amr anlatıyor: «Dayımla Hallac'i ziyarete gitmiştik. Basra camiindeydi. Konuşmaya başladılar. Hallac:

— Basra'dan ayrılacağım. Dayım:

— Neden?

— Bu beldenin halkı bana hadis isnad etmeye başladı. İçim sıkılıyor. Onlardan uzaklaşmalıyım. Alelade bir şey yaptığımı görseler, aslını, izahını öğrenmeden, hakkımda olmadık şeyler söylüyorlar. «Hallac'ın duası mutlaka kabul edilir. Onun mucizeleri var. Elinde bütün kemaller toplanmıştır.» Ben neyim ki bunlar benim malım

olsun? Sana basit bir misal vereyim: Akşam, zenginin biri, bir miktar para getirip «Bunu Fakirlere dağıtın» dedi. O anda verecğim kimse yoktu. Camide bir hasırın altına koydum. Bu sabah yanıma gelen fukaraya dağıtmak üzre oradan çıkardım. Hemen bir yaygara:

«Elini sürdüğü yerden altın fışkırıyor.»

*
* *

Ebû Abdullah el - Mağribî, arkadaşına:

— Ömrün vefa ederse, bu adamın başına gelenleri görürsün! Allah onu tahammül edemiyeceği bir belâ ile imtihan ediyor. O da oturmuş, Allah'la, aptalca sabır yarışı yapıyor. Arkadaşı.

— Kimden söz ediyorsun? Cevabı:

— Hallac'tan.

*
* *

Şibli der ki:

— Ben ve Hallac aynıyız. Şu var ki O, sırrı açığa vurdu, ben gizledim.

*
* *

İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâzî derki:

— Nebi ve sıddıklardan sonra tam muvahhit varsa o, Hallac'dır.

*
* *

Cellâdı anlatıyor:

— Teker teker bütün uzuvlarını kestim de rengi dahi değişmedi.

*
* *

İnsanı hayretlere sokan iki şeyi var, Hallacın: Hayatı, Dîvan'ı. Bu divan başlıbaşına bir muamma. Hallacın çilesine vâris olmayanlar ondan hiçbir şey anlamaz. Misal olarak birkaç beyt verelim.

«O seven benim, o sevilen de ben,
Bir bedene girmiş iki ruhuz biz

Beni görünce onu seyredersin.
Seyrettikçe onu beni görürsün.»

*
* *

«Ne olduğumu bilirsem, o ben değilim!
Ve bilirsem «nasıl olmadığımı» o da değilim»

*
* *

«Onu nehre attı elleri bağlı arkasına
Ve dedi:
Dikkat et ha! Suya bulaşıp ıslanma!»

*
* *

«Bir barınak aradım, dolaştım yer yüzünde,
Görmedim kendim için durulacak bir mekan»

*
* *

«Seni, hep seni istiyorum,
Sevap için değil, gayem azab!
Herşey verdin bana, lezzetten başka
Arzum şu: Dilediğini yap!»

*
* *

«Sen bana mektup yazdın, lâkin ben,
Seni ruhuma yazdım, sözsüz, satırsız.
Aynı şey: Ruhumla sevgilisi
Önemsiz bu yüzden hitab.»

*
* *

«Ruhun ruhumda eridi,
Lezzet suda eridiği gibi.
Sana dokunan şeyleri hissederim;
Ve ben, her hâlimle sanki sen'im»

*
* *

Dostlarından biri anlatıyor. «Hallac'a sordum:

— Fütüvvet nedir? Dedi:

— Biraz sonra görürsün. O gece rüyamda kıyamet kopmuş gördüm. Bir ses;

— Nerde Hüseyn el-Hallac? diye bağırdı. Hallac çıkageldi. Kendisine:

— İstediklerin cennete, ötekiler cehenneme girecek, dediler. O:

— Rabbim, bütün insanları bağışla ve cennetine layik gör, diye yalvarmaya başladı ve bana:

— İşte, Fütüvvet, budur, dedi.

*
* *

Diyor ki:

— Allah hakkında mahlûkların işaret edebilecekleri en son nokta, Arş'tır. Bundan sonra işaretler, sözler tükenir. Çünkü Allah söz ve işaretlerin hepsinin ötesinde!..

İhlâs sûresindeki «O Allah, tektir, ehaddır» âyetinde geçen «Huve»yi kendisine soruyorlar:

— O, Huve midir? Diyor:

— O, bütün Huvelerin ötesindedir. Huve, O'ndan başkasının ispatlanamayacağı bir mülkten ibarettir.

*
* *

Dua ederken şöyle diyor:

— Rabbim, dostlarının ve düşmanlarının, hakkında söylediklerinden seni tenzih ederim!

Diyor ki:

— Allah'ı isteyenler bir makamdan ötekine geçer, buna devam ederler. Allah tarafından istenenler ise bütün makamları atlar, makamların Rabbine varırlar.

Kur'an'daki «sırat-ı müstakim — dosdoğru yol» hakkındaki sözü:

— Sana koşmak, seni sevmek yolu!

Kur'andaki «ebed» sözünden anladığı:

— Bu «ebed» sözü, kesin sayılardan kaçınmaya ve zamanı, sermedi olanda mahvolmus bilmeye işarettir.

Diyor ki:

— Hak, gizli değildir. Perde arkasında kalan, sadece mahlûklardır, halktır. (Böylece Hakkı görmediklerinden onu örtülü sanırlar.)

Sözü:

— Vecd, ölmeye mahkûmdur. Halbukı ma'rifet sabittir.

— Vecd, sırlar âleminde beliren bir alevdir. Ağır ağır gelen şevkle ortaya çıkar. O anda bütün organlar, hüzün ve kaçma duygusu içinde kalır.

Diyor ki:

— Tasavvuf, bir takım ilâhî Tavâmis ve Revâmislerdir.

— Açıklar mısınız? diyorlar! cevabı:

— Bundan, fazla söz edilmez!

Sözü:

— Sema', dışı fitne, içi ibret olan bir şeydir. Bu yüzden, sema', işaretleri bilen için helâldir. Aksi halde sema' fitne doğurur, belâ getirir. Böyle olunca da, sema' yapan kendini kendi eliyle öldürmüş olur.

Sözü:

— Sûfî, Allah'ın zatını birleyendir. Ne o kimseyi kabul eder, ne de kimse onu...

— Sûfî, Allah'tan işaretler getirendir. Halk ise ancak Allah'a işaret edebilir.

Diyor ki:

— Gerçek kula, kendisini Allah'a iletecek işler dışında, hareket de haramdır, sükûn da...

Diyor ki:

— Bizim hallerimizden zevk almak niyetinde olanlar nefislerini şu üç menzilden birine indirmek zorundadırlar: Ya annesinin karnındaymış gibi, ya mezardaymış gibi, yahut da kıyamet günündeymiş gibi...

Sözü:

— Allah'a giden yolun başlangıcı, nefsi öldürmektir. Ona giden başka türlü bir yol yok...

Asılacağı gece talebesi kendisine rica etti:

— Bana bir tavsiyede bulunun! Dedi.

— Nefsine dikkat et! Eğer sen onu meşgul etmez isen o seni meşgul edecektir.

Diyor ki:

— Kalabalık, sadece nefsinin telef olmasından korkar, yalnız onu düşünür!

Sözü:

— Varlığa bakarken, Allah'ın şahidi yerine kendi şahidini dinleyen mahvolur!

Dedi:

— Allah'a işaret ettiğin müddetçe, tam muvahhit değilsin. Muvahhit olman için, Allah, seni senden öldürüp, bütün işaretlerini istilâ etmelidir. O zaman da ne işaret kalır, ne de işaret edilen.

Diyor ki:

— Allah, O'ndan başkasıyla şereflenmek isteyeni, bağlandığı o şeyle zelîl eder!

Dedi:

— Allah'a tam güvenen bir insan, ancak başkalarına yardım niyetiyle kazanabilir!

Buyurdu:

— Hür olmak demek, yaratılmışlara köle olmaktan kurtulmak demektir.

Diyor:

— Allah, mahlûkları kendi ismiyle perdelediği için yaşayabildiler. Kudretinin inceliklerini onlara gösterseydi akılları kaybolur, şaşırırlardı. Ve eğer onlara öz hakikatinin sırlarını açsaydı, hepsi mahvolup giderdi!

Sordular:

— Mürid kimdir? Dedi:

— Âlemlerin sebeplerinden sıyrılan, böylece, dünya ve ahiret isteklilerine örnek olandır! (Yani sebepler dünyasının üstünde, ilâhî hürriyet içinde yaşamayı gaye edinen ve buna örneklik eden...)

Nebîler hakkında şöyle diyor:

— Onlar hâdiselerle karşılaştılar; onlara sahip olup istedikleri biçime soktular. Hâdiseler, haller onları asla diledikleri biçime sokamadı! Nebîlerin dışındakiler, hâdiselerle karşılaşınca, hâdiseler tarafından kullanıldılar. Ve hiç bir zaman onları diledikleri biçime sokamadılar!

Tevhid hususunda şöyle diyor:

— Herhangi «biri»ni gören, bütün birlerin, kendisinden meydana geldiği Bir'i bilemez!

Diyor ki:

— Allah, beşeriyyetten ne ayrıdır, ne de onunla birleşiktir...

***

Hallâc'ın en güzel sözleri — ve onu en iyi tanıtacak sözler — çeşitli kütüphanelerde varaklar halinde idi. Bunların birkaçı Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ömrünü, hemen hemen Hallâc'ı araştırmaya vakfetmiş olan Louis Massignon, dünyanın çeşitli kütüphanelerinden bu varakları toplamış ve Paul Kraus ile birlikte Fransızcaya çevirip, asıllarıyle beraber bastırmıştır. Ahbâr'ul Hallâc adıyla, Paris'te 1936 yılında basılan bu kitaptan bazı bölümler nakledelim.

İbrahim İbn Fâtik anlatıyor:

Hallâc, asılmak üzere darağacının yanına getirildiğinde, önce idam sehpasına ve çivilere şöyle bir baktı. Ardından öyle bir güldü ki, gözünden yaş geldi. Bundan sonra kendisini seyreden topluluğa döndü. İçlerinde Şiblî'yi gördü. Şiblî'ye:

— Ey Ebu Bekr, yanında seccâde var mı? dedi.

— Evet, var şeyhim, dedi Hallâc:

— Ser şuraya, dedi.

Şiblî seccadeyi yere serdi. Hallâc iki rekat namaz kıldı. Yanına sokulmuştum. Birinci rekatta, Fâtiha'dan sonra şu âyeti okudu:

«Andolsun, sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da

mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltmeyle imtihan edeceğiz..

Ey Peygamberim, sabredenlere müjdele!» (1)

İkinci rekatta Fatiha'dan sonra şu âyeti okudu:

«Her can ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de, şer ile de deniyoruz. En son, yalnız bize döndürüleceksiniz (2).

Namazı bitirince dua etti. Duadan aklımda şunlar kaldı:

«Allah'ım, Sen her yönden tecellî edersin. Fakat yine Sen bütün cihetlerden münezzehsin. Benim hakikatıma bağlı olan varlığın hürmetine! Ve Senin Hakikatına bağlı olan varlığım hürmetine! Beni bağışla!

Benim, Sénin Hakikatına bağlı olan varlığım (beşerîlik) Nasütiyyet, Senin, benim Hakikatime bağlı olan varlığın (ilâhîlik) Lâhütiyyettir.

Ve benim Beşerîliğim, Senin Lâhütîliğinde helâk olmuştur. Ama, o Lâhütîliğe karışmadan. Ve Senin Lâhütîliğin benim beşerîliğimi istilâ etmiştir. Lâkin benim varlığımla birbirine girmeden!

Allahım! Benim hudüsümü istilâ eden kıdemin hürmetine!.. Ve Senin Kıdem kıvrımların arasındaki hâdisliğim hürmetine!!! Bana, verdiğin nimetin şükrünü edâ edebilme imkânı ver! Güzelliğinin açılan sırlarını başkalarından gizlemek ve sırlarına erebilme imkânını bana verip beni kınayanlardan esirgemiş olmakla bahşettiğin nimetine, teşekkür etmek nasip et.

Şu topluluk Senin kullarındır. Ve dinlerine olan sonsuz alâkaları yüzünden ve Sana yaklaşmak ümidiyle beni öldürmek için toplanmışlar. Onları affet! İyi biliyorum ki, eğer Sen bana açtığın sırları onlara da açsaydın, yahut

(1) Bakara sûresi: Â. 155
(2) Enbiya sûresi: Â. 35

onlardan gizlediğin şeyleri benden de gizleseydin bu hal başıma gelmezdi!

Yaptığın işler için Sana hamd, murad ettiklerin için yine Sana hamdolsun, Allah'ım!»

Bunları söyleyip sustu. İçinden mırıldanıyordu. Bu sırada cellât Ebu'l-Hâris yaklaştı ve alnına öyle bir darbe indirdi ki, Hallâc'ın burnundan oluk gibi kan fışkırdı. Baştan ayağa kan içinde kalmıştı.

Tam bu sırada toplulukta bulunan Şiblî (3) acı bir feryat kopardı. Üstünü başını parçaladı. Ebû Hüseyn el-Vâsıtî bayılıp düştü. Orada bulunan sûfîler'den, başka bayılanlar da oldu.»

Yine İbrahim b. Fâtik'i dinleyelim. «Bir gün Hallâc'ın kaldığı eve gitmiştim. Konuşmamız arasında bana şöyle dedi:

— Oğlum, insanların bazıları benim kâfirliğimi, bazıları ise velîliğimi iddia ediyor. Benim kâfir olduğumu iddia edenler, hem bence, hem de Allahca ötekilerden sevimlidirler.

Dedim:

— Niçin böyledir, Üstadım!

Dedi:

— Çünkü, benim velîliğimi iddia edenler, bana hüsn-i zan beslemiş oluyorlar. Halbuki bana kâfir diyenler, bunu dinlerine olan sıkı bağlılıkları yüzünden söylüyorlar. Dinine sarılmayı gaye edinen, herhangi birini temize çıkarmaya çalışandan daha makbuldûr.

Ey İbrahim, benim asılıp, öldürülüp, yakılacağım gün bakalım sen ne yapacaksın? Hangi görüşü savunacaksın? Bu asıldığım gün, benim bütün günlerimin en güzeli olacaktır, ey İbrahim!»

---

(3) Şiblî, tasavvuf ulularının ileri gelenlerindendir. Hallâc'ın dostu ve talebesidir. Cüneyd'le de arkadaşlığı vardır.

Şeyh İbrahim bin İmran şöyle diyor: «Hallâc derdi ki:

— Nokta her çizginin esasıdır. Çizgi, noktalar topluluğudur. Buna göre ne çizgi noktasız olabilir, ne de nokta çizgiden ayrı düşünülebilir. (4) Eğri veya düz, bütün çizgiler noktadan hareketle anlaşılabilir. Bir çizgi üzerinde gözün izlediği her kısım iki noktanın arasından başka bir şey değil.

Bu da şuna delildir: Müşahede ve farkedilen her şeyde Hakkın gizli veya açık, tecellisi mevcuttur! Bunun için ben, «gördüğüm her şeyde Allah'ı seyretmekteyim, derim.»

*
* *

Kendisine on yıl hizmet etmiş olan İbrahim İbn-i Abdilkerim'e şöyle diyor:

— İki türlü bâtın vardır. (İç öz, sırların saklı olduğu âlem.) Hakikatın bâtını, baatılın bâtını. Hakikatın bâtını, şeriatle zaahir olmuştur. Şeriat, hakikat bâtınının dış yüzüdür. Şeriate tam uyan, hakikatin, Allah'ı tam bilmekten ibaret olan bâtınına ulaşır. Baatılın bâtınına gelince, onun dışı içinden, içi dışından beter! Onunla hiç uğraşma, yorulma!

*
* *

İbn-i Haddâd anlatıyor:

«Mehtaplı bir gecede Ahmet b. Hanbel'in kabri yakınından geçiyordum. Orada, kıbleye yönelmiş birini gördüm. Ayaktaydı, sessizce yaklaştım. Adam, Hallâc'dı. Hem ağlıyor, hem de şunları söylüyordu: «Ey beni aşkıyla deli-divane eden! Ve ey, yakınlığının vadilerinde beni hay-

---

(4) Çizgiyi tanımlamak için noktaya, noktayı tanımlamak için çizgiye baş vurmak zorunda olduğumuzu unutmıyalım.

retlerde bırakan! Sen kıdeminle tek, varlığınla biriciksin...»

*
* *

Abdülkerim b. Abdulvâhit anlatıyor:

«Hallâc'ın konuştuğu bir mescide gitmiştim. Çevresinde halkalanan insanlara söylediği sözler arasında şunlar da vardı: «Kalbimde olanın bir zerresi dağlara bırakılsa dağlar erir. (5) Kıyamet günü beni cehenneme koyarlarsa orayı yakarım. Ve eğer cennete girecek olursam, bütün çatısını yerle bir ederim.»

*
* *

Ululardan Şiblî anlatıyor:

«Hallâc asılacağı sırada yanındaydım. Ellerini, ayaklarını kestiler. Bir şeyler söylemek istedim.

— Tasavvuf nedir? diye sordum. Dedi:

— En basit mertebesini şu anda gördüğün şey. Dedim:

— Yüksek mertebesi nedir? Dedi:

— Onu anlayacak güçte değilsin. Yarın görürsün!

«Yarın» boynu vuruldu ve yakılan cesedinin külleri bir minâreden rüzgâra savruldu.»

Elleri, ayakları kesildiği zaman şöyle niyaz ediyordu: «Allah'ım! Sen, Sana eza etmek isteyene sevgi beslersin. Böyleyken, senin için cefa çekene muhabbet göstermiyeceğin nasıl düşünülür?

*
* *

Kapı komşusu Horravzâd İbn Feyrûz şöyle der:

«Ramazanın başında oruca başlar, bir daha, bayram günü iftar ederdi.»

*
* *

Diyor ki Hallâc:

(5) Haşr sûresi: Â. 21'e telmih.

— Allah'ın beşeriyyetle, beşeriyyetin Allah'la imtizac ettiğini sanan dinden çıkmıştır.

Dînâver'e geldiğinde, geceyi oranın camiinde geçirmişti. Etrafını saranlar kendisine sordular:

— Şeyh, Firavunun söylediği o söz hakkında ne dersın? (Firavun'un Mısırlıların ilâhı olduğunu söylediğini kastetmişlerdir.) Cevap verdi:

— Gerçektir! Bu sefer:

— Musa'nın söylediği söze ne dersin? (Musa, Allah'ın vahdaniyetinden bahsetmişti.) Buna da cevap verdi:

— Gerçektir! Bu iki söz ve iddia, ezelden ebede devam edip gidecektir.

Diyor ki:

— Beşerî sıfatlar, samedî sıfatların varlığına delil olan hüccetin dili; samedî sıfatlar da, beşerî sıfatların fanîliğine işaretin dilidir. Bu iki hal, tevhidin kıvamı olan marifetin özüne giden yollardır.

Tevhîd bahsinde sözü:

— Ezel ve ebedi seyredip bu ikisi arasındakilere göz yuman, tevhidi gerçekleştirmiş olur!

Diyor ki:

— Kur'an, bütün ilimlerin dilidir!

Yazdıkları arasında şu sözüne tesadüf ettiler:

— Küfürle iman arasında fark gören, küfür içindedir. Fakat, kâfirle mü'min arasında fark görmeyen de küfür içindedir.

Sözü:

— Tevhîd, kendisini ifade için kullanılan sözlerden başkadır.

Sordular:

— O halde lâ ilâhe illellâh sözü neye yarar?

Dedi:

— Kalabalığın, tevhid ehline katılmak için kullan-

dıkları sözdür. Bu söz tevhidin, şeriatın zaahiri tarafından şerhinden ibarettir.

***

Şöyle haykırdı:

— Şu dünyada müslümanların, beni öldürmekten daha önemli hiç bir işleri olamaz!

Bir gün Bağdat sokaklarında şu mısraları okuyup durdu:

«Hişt! Dostlarıma şunu haber ver: Denize açıldım ve gemim parça parça oldu!»

Sözü :

— Maksûduna ermek isteyen dünyayı arkaya atıp onunla ilgiyi kessin!

Dedi :

— Allah'ı, Allah'tan başkası birleyemez. Ve Tevhidin hakikatini de Muhammed Mustafa'dan gayrısı bilemez!

Dostlarından biri sordu :

— Tevhid nedir?

Cevap verdi :

— Kıdemi hadesten ayırmak ve hadesten yüz çevirmek. Fakat bu, tevhidin haşv kısmıdır. Tevhidin özüne gelince O, hadesten ayrılıp, kıdemde yok olmaktır. Şu var ki, Muhammed Mustafa'dan başka hiç kimse tevhidin hakikatine yol bulamadı.

İdam edilmeye götürülürken, habire gülüyordu. Yakınlarından biri sordu :

— Efendim bu ne hal?

Dedi :

— Cemalin dellâli ve ehl-i visalin davet ettiği bir hal.

Kendisi hakkında söylenen birkaç sözle bahsi kapatalım :

İbrahim bin Şeybân anlatıyor.

«Hallâc öldürüldüğü gün İbn-i Süreyc'in yanına gittim ve kendisine :

— Ya Ebu'l-Abbas, bu adamın öldürülmesi hakkında ne dersin, diye sordum. Şöyle cevap verdi:

— Allah'ın şu sözünü unutmuş olmalılar ki, Hallâc'ı öldürdüler:

«Bir adamı, Rabbim Allah'tır, dediği için öldürüyor musunuz?» (6)

Vâsıtî şöyle diyor: İbn-i Süreyc'e sordum:

— Hallâc hakkında ne diyorsun? Şöyle cevap verdi:

— Benim bildiğim, Hallâc'ın, Kur'ân-ı ezberlemiş, O'nunla amel eden, fıkhı ve hadîs ilmini iyi bilen, yıl boyu oruç tutan, her gece namaz kılan, öğütler veren, ağlayan ve anlayamadığım bazı sözler eden bir insan olduğudur. Onun küfrüne hükmedemem.

*
* *

İbrahim bin Şeyban söylüyor:

— İddialı olmaktan sakının! İddia sahibi olmanın meyvalarını görmek isteyen, Hallâc'a ve onun başına gelenlere baksın!

## AHMET b. MUHAMMED el - CERÎRÎ

Künyesi, Ebû Muhammed. Bağdatlı. Cüneyd'in en ileri dostlarından. Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'nin yakın arkadaşı. Cüneyd ölünce Onu, Cüneyd'in yerine getirdiler. Değerini anlamak için, bu kadarı kâfi... 311 de vefat etti.

---

(6) Mü'min sûresi: Â. 28'den bir kısmı.

Dedi:

— Nefsi kendisine hâkim olan, şehvetlerin hükmüne esir olup, hevâ ve hevesinin zindanına tıkılır. Allah, böylesinin kalbine ulvî duyguların nüfûz etmesini haram kılmıştır. Bu yüzdendir ki Allah'ın kelâmından lezzet alamaz!

Sözü:

— Avâmın nihaî gayesi sormak, istemek; orta seviyede insanlarınki dua etmek; Âriflerinki ise zikir'dir.

Buyurdu:

— Amellerinin, kendisini umduğuna ulaştıracağını sanan dalâlettedir. Çünkü Cenab-ı Mustafa şöyle buyurmuştur: «Hiçbirinizin ameli (ibadeti) kendisini kurtaramaz!» Sordular;

«Sen de böyle misin, ya Resulallah?» Buyurdu:

«Evet ben de öyle! Beni de amelim kurtaramaz! Ancak Allah beni rahmetiyle korur, saklar.» (1)

Kendisiyle, korktuğumuzdan kurtulamadığımız şeyle, umduğumuza ulaşacağımızı nasıl bekleriz? İbadetine değil de Allah'ın merhametine sığınana gelince, işte böylesinin, umduğuna varacağı beklenir.

Dedi:

— Zikrin, O'nun zikrine ulaşıncaya kadar seninle kayıtlı, sana bağlıdır. Çünkü zikir onunla yükselir ve illetlerden sıyrılır. Hades, kıdeme yaklaşınca mahvolur, asıl kalır ve ötekiler hiç yokmuş gibi ortadan çekilirler!

---

(1) Buhârî C. 3, S. 170

# HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

Bu asrın - mevzuumuz bakımından - en mühim olayı, 3. asırdan beri İslâmlaşmakta olan Türklerin, bu yüz yılda kütleler halinde İslâm dini ve medeniyetine girmeleri ve tasavvufun Türkler arasında İslâmiyeti yepyeni bir iklimde ihyaya koyulmuş olmasıdır. Üçüncü asırda - Abbasî halifelerinin resmî teşebbüs ve taltifleriyle de - başlayan ve yürüyen, Türklerin müslüman olmaları hadisesi, daha çok askeri ehemmiyettedir. Bu işin ruhî plana intikali, sufî ve dervişlerin Türkistanı doldurmaya başlamalarıyla olmuştur. «Horasan İslâmlaştıktan sonra, tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri, belki de birincisiydi. Maverâünnehr İslâmlaştıktan sonra, bu cereyanın, İslâmiyetin evvelce takip ettiği yollardan Türkistana gireceği tabiî bir hadise idi. Hakikaten öyle oldu. Herat, Merv, Nişabur, H. üçüncü asırda sufîlerle nasıl dolup taştıysa, dördüncü asırda da Buhara ve Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmeğe başlandı; hatta Fergana'da Türkler şeyhlerine Bab, yani Baba namını veriyorlardı. Horasana herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasında da şeyhler yetişiyordu. Meşhur sufî Ebû Saîd Ebu'l Hayr'ın, pek ziyade hürmet ettiği Muhammed Ma-

şuk-i Tûsî ve Emir Ali halis Türk idiler. Bu gibi âmiller tesiriyle, Türkler arasında tasavvuf yavaş yavaş kuvvetleniyor, büyük İslâm merkezlerinden içerlere yayılıyor, din aşkı ile mücehhez dervişler tarafından, göçebe Türkler arasına yeni akideler götürülüyordu.

Türk hükümdarları İslâm akîdelerine çok bağlı kaldıklarından, Hanefilik'i o kadar kuvvet ve kanaatle kabul etmişlerdi ki bu temayül, bir taraftan İslâmlar arasındaki tefrikanın ve râfizilik ve i'tizalin gelişmesine mani oluyor, diğer taraftan, Türk çevrelerinde gelişen tasavvufî fikirlerde şer'î esaslara derin ve samimî bir intibak görülüyordu. Mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri, yalnız şehirlerde değil, azçok göçebe Türkler arasında da yayılmıştı. İlâhîler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, Türkler, eskiden dinî bir kudsiyyet verdikleri ozanlara benzeterek, hararetle kabul ediyor, söylediklerine inanıyorlardı.» (1)

Şu muhakkak ki, Türklerin İslâmiyeti kabulleri, bu din için yeni bir doğuş mahiyetindedir. Siyasî ve ictimaî tehlikelerin büyüklüğü bir yana, İslâm tefekkürünün Kur'anî vasfını yitirmek üzre olduğu bir zamanda son derece kudretli bir ırkın İslâmiyetin müdafii olmaları, üstelik bu hakikati sünnî ve nebevî bir kadro olan sûfîlerden öğrenmeleri, İslâm tarihimiz için en mesu'd hadiselerdendir.

Türkistan İslamî ruhla mayalanırken ikinci ve üçüncü asırda semiren Bid'at ve saptırma hareketleri İspanya'ya kadar uzanmış, yeni meyvalar vermeye başlamıştı. Bir müsteşrik. H. 4. asır, mütercimlerin altın devridir, diyor. Gerçektir. Bu asrın felsefî tefekkürüne damgasını

(1) Fuad Köprülü, a.g.e. den kısaltılarak. S. 12-14

vurmuş olan Fârâbî, Kur'anî hakikatleri Aristo'nun eserlerine hizmetçi durumuna getirmekten öte bir iş yapmıyordu. H. 339 da ölen bu filozof, Hıristiyan bir tabip olan Matta b. Yunustan mantık okumakla işe başlar. Aynı konuda derinleşmek için Harran'a gider ve orada, yine bir Hıristiyana, Yuhanna b. Haylan'a tilmiz olur. Sonra Bağdad'a dönüp kendini Aristo felsefesine vakfeder. «De Anima'yı ikiyüz, Fizk'i kırk defa okudu. Bununla beraber, onun başlıca meşgalesi mantıktı ve şöhretini münhasıran bununla yaptı. Bağdad'dan Şama oradan Mısır'a gitti. Bu sırada Abbasî İmparatorluğu birçok devletler halinde parçalanmıştı. Şiî Hamdânîler H. 293 de Musul'da hakımiyet kurmaya başlamışlardı. H. 333 de Hamdânî prensi Seyfu'd Devle Şam'ı aldı ve Fârâbî onun himayesinde yaşadı.» (2)

H. 360 da yabancılaşmaların bir başka meyvasına, İhvanu's Safa'nın kuruluşuna şahit oluruz. Teşkilat yönünden İranî - Zerduştî bir Batınîlik arzeden bu kuruluş, fikir cihetinden, Yunan ve Yeni - Eflatuncu düşüncelerin bir terkibi hüviyetindedir Muhtevasına, İslâmî unsurları, bu sistemlerin rehberliğinde katmıştır.

İhvanu's Safânın asıl amacı, felsefeyi batınî bir akide gibi yaymaktır. Bunda, teşkilatın, İranî ve İsmailî karekterinin de rolu büyüktür. «Risalelerinin büyük bir kısmı, mantık ve metafiziğe tahsis edilmiştir. Metafizik, psikoloji veya Kelamdan bahsettiği yerlerde Plotinus'un geliştirdiği ve Afrodisiaslı Alexander'de devam eden Yeni - Eflatunculuk izlerini buluruz. Bunlar umûmiyetle, vahdet-i vücud nazariyesine doğru, Mu'tezilede gördüğümüz bir temayül izhar ederler. Ancak bunların elindeki dinin, Kur'ânın Sünnî sisteminin dışında olduğu meydandadır.

(2) De lacy a.g.e. S. 77-78 (Kısaltma ve sadeleştirme, bütün nakillerde yapılmıştır.)

İhvan-ı safayı tasavvufla mukayese edersek, aralarında bir takım sathî benzeyişler buluruz. Gerçekte ise, esaslı bir fark vardır. İhvan- Safa aklî, tasavvuf ruhî bir meslektir. Mutasavvıflar, hikmetle dini hakîkat duygusunu kastederler; hikmetin zihnî çalışmaya değil, Allaha hasredilmiş zâhid ruha istinad ettiği fikrindedirler.

İhvanı Safanın, ortaçağ latin Skolatisizmi üzerinde büyük tesirleri olan İspanya filozoflarının yetişmesi üzerinde önemli rolu olmuştur.» (3)

Yunan Süryan ve İran tercümeleri yoluyla İslâm dünyasına nüfuz eden paganist kültüre karşı başlatılan aksülamel bu asırda oldukça müessir bir şekle gelmişti. Ne var ki, yabancılaştırma hareketleri, bu defa batıda hâmî ve mümessil bulmaya başlamışlardır. İspanya'da demek istiyoruz. Başlangıçta Hıristiyan, Yahudî, Şiîlerin gayretleriyle yürüyen bu çalışmalar, şimdi de İspanya Yahudilerinin önderliğinde gelişiyordu. İspanya Yahudileri, Endülüs Emevîlerinin himayesinde Aristoculuğu bütün muhtevasıyla yeniden ortaya koydular. Ayrıca Yahudiler İbrânî araştırmalarını da İspanya müslümanları arasında kültürel faaliyet haline getirmeyi başardılar.

«Emevî devrinde, tanınan Yahudilerden biri de, Abdurrahmanın maiyetinde bir tabip olan Hastaî b. Shabrut (ö: 370) idi. Hastaî, Moses b. Eneh'un Kurtuba'da bulunmasından faydalanarak, ibranî araştırmalarda bulunacak bir yerli İspanyol akademisinin kurulmasına teşebbüs etti; Moses'i reisliğine getirdi. Bu teşebbüs, Emevî hükümdarının da tasvibiyle karşılandı. Akademi, kurucusunun ümit ettiğinden fazla önem kazandı, sadece doğudaki çalışmaları devam ettiren bir okul olarak kalmadı, aynı zamanda Yahudi araştırmalarının İspanya'ya intikalini sağ-

(3) De lacy a.g.e. S. 87-90

ladı.» Avrupalı müsteşrik şöyle devam ediyor: «O sıralarda Asya müslümanlığı sünnî aksülamelinin tahdid edici kudretini yeni yeni hissetmeye başlarken, İspanya bir altın çağın açılışını görüyordu. Gazneli Mahmudun taassup devrinde (H. 388 - 421) Müslim b. Muhammed el-Endelûsî, İspanya müslümanlarına İhvan'ı Safa öğretilerini ta'lim ediyordu. Böylece güneş doğuda batarken, batıda yeniden parlamaya başlamıştı.» (4)

O «güneş»in kime yaradığını ve o «taassub»un kime zararlı olduğunu Avrupalıya sormak lazım!

(4) De lacy a.g.e. S. 126.

## EBÛ CA'FER AHMED b. SİNÂN

Baba adı, Hamdân. Nişabur'lu. Muhaddis. Ebû Osman Hirî ve Ebu Hafs en-Nisabûrî'nin dostu. Hayatı boyunca evini tasavvuf akademisi şeklinde kullandı. 311 de öldü.

*
* *

Der ki:

— Allah'a ibadet edenlerin günahkarlara karşı böbürlenmeleri, günahkârların suçlarından daha zararlı ve kötü.

Müridine sözü:

— Var olduğunu sandığın bir günah yüzünden başkasına kin tutarsın da, nefsinde, varlığını yakînen bildiğin bir sürü kötülük yüzünden kendine niye öfkelenmezsin?!

Der ki:

— İşlediğin günah için tövbe etmeyi unutman, o günahı işlemenden daha fena... (Zira günahtan sonra onu hatırlayıp affını dilemek beşeriyyetin aczı ile birlikte, Allah'ın kudret ve merhametini itiraftır. İkinci şekil ise, nefsi putlaştırmaktır.)

## BÜNÂN b. MUHAMMED el - HAMMÂL

Künyesi, Ebu'l Hasen. Aslen Vâsıt'lı. Mısır'da yaşadı, orada öldü. Cüneyd'le arkadaşlığı var. Ebu'l Hüseyn Nûrinin üstadlarından. H. 316 Ramazanında öldü.

***

Buyurdu:

— Başkalarını inciten şey, kendisini sevindiren, nasıl kurtulabilir?

Sözü:

— Büsbütün sebeplere saplanmak, müsebbibi müşahedeyi engeller. Ve sebepleri büsbütün gözden atmak, kişiyi baatılın kucağına atar?..

Sordular:

— Sûfilerin en ulvî halleri hangileri?

Dedi:

— Allah'a itimad, Onun emirlerine tam sarılmak, derûnî sırları korumak, Allaha yapışarak iki cihandan boşanmak!..

## MUHAMMED b. FADL EL BELHÎ

Künyesi, Ebû Abdullah. Aslen, Belh'lidir. Bir süre Belh'te kalmış, sonra bazı görüşleri yüzünden oradan çıkarılmış ve Semerkant'a gelmiştir. Hayatının bundan sonraki kısmını Semerkant'ta geçirmiş ve 319. Hicret yı-

lında orada ölmüştür. Ahmet İbn Hadreveyh'in dostu ve Horasan havalisinin en büyük şeyhlerindendir.

***

Diyor ki:

— İslâmın işe yaramaz hale gelişi şu dört tip insan yüzündendir: Bildikleriyle amel etmeyenler, bilmedikleriyle hareket edenler, bilmediklerini öğrenmeyenler ve halkı, gerçeği öğrenmekten alıkoyanlar!.

Sözü:

— Dünya senin karnındır, midendir. Karnına karşı zühdün ne kadarsa, dünyadaki zahitliğin de o kadardır.

Diyor ki:

— Ne acaiptir şu insan! Hayret ediyorum. Vâdileri, çölleri, stepleri aşar, Kâbe'ye gitsin, orada Allah'ın nebilerinin eserlerini görsün diye. Kendi kalbine ulaşıp orada bizzat Allah'ın eserlerini görmek için bedenini ve şehvetini aşmaz?!

Diyor ki:

— Âlimin hatası, câhilin kastından daha zararlıdır!

Diyor ki:

— Üç türlü bilgi vardır: Allah vasıtasıyla bilgi, Allah'tan gelen bilgi, bizzat Allah'la olan bilgi...

Sözü:

— İki türlü ağlayış vardır: Zâhidlik taslıyanların gözleriyle ağlayışları, âriflerin kalbleriyle ağlayışları.

Diyor ki:

— Bir müridin dünya malı yığdığını görürsen bunu, onun kovulduğuna delil say!

Diyor ki:

— Allahtan gayrı herşey kendisi için aynı olan, ilâhî marifete ermiştir.

***

Belh'ten sürülürken arkasına döndü ve şehre bakarak hafif bir bedduada bulundu! Ebu Alî ed-Dekkak'ı

dinleyelim: «İşte o günden sonra Belh'te tek velî yetişmedi.»

## ABDULLAH b. MUHAMMED el-HERRÂZ

Künyesi, Ebû Muhammed. Râz'lı. Ebû Hafs Nisabûrî ile sohbeti var. Yıllarca Mekke'de oturdu. Hicrî 320 den önce vefat etti.

*
* *

Buyurdu:

— Büyük ruhların ahlâki şu: Zaahiren ubûdiyyet, baatınen hürriyet...

Buyurdu:

— En çirkin ve hasis kul, tesbih ve namazını sayan ve bunlarla rabbine ulaşmayı hak ettiğini sanandır. Halbuki, eğer Allahın lutfu ve merhameti olmasa, nebilerin dahi iflasa düşdüklerini görürdün. Nasıl böyle olmaz ki, onların en yüce Hâle, en ulvi makama sahip olanı: «...Ben bile kurtaramazdım. Ancak Allah beni rahmetiyle muhafaza eder.» buyurdu. Hal böyle iken kendisi için yine de bir makam gören, ma'rifet yolundan sapmıştır.

Sözü:

— Açlık, zaahidlerin, zikr, âriflerin yiyeceği...

Buyurdu:

— Bizim yolumuz, (yani tasavvuf) fütüvvettir; cerrarlık değil.

Derdi ki:

— Gayesi hûri, köşk, nimet, zinet olan, gayesi Mevla ile mülakî olup Onun müşâhedesine ermek olanla bir olabilir mi?

Sözü:

— Sabır, şikayeti terk edip sıkıntı ve musibeti saklamaktır.

Buyurdu:

— Dünya meşgalesine saplanıp kalmaktan kaçınan esas memuriyeti ile meşgul olur.

## MUZAFFER el-KİRMİSİNÎ

Abdullah el-Harra'zın dostu. Irak'ın Cebel bölgesinden.

Der ki:

—Üç türlü oruç vardır: Ruhun orucu, aklın orucu, nefsin orucu. Ruhun orucu, sonu gelmez emellerden vazgeçmek; aklın orucu, nefsin havasına uymamak; nefsin orucu haramlardan ve fazla yemekten çekinmektir.

Buyurdu:

— Ârifin kalbi mevlâsı için ve cesedi, Mevlâsının kulları içindir.

Dedi:

— Allah bir kulu kendine muhtaç edince onu Zat-ı akdesiyle zenginleştirir. Böylece ona fakirlik vasıtasıyla Ubûdiyyeti, zenginlik aracılığıyla da Rubûbiyyeti tanıtır.

Dedi:

— Açlık, düşüncenin tarlası, hikmetin kaynağı, sezginin canı, kalbin ışığıdır.

Sordular:

— Kula verilen en hayırlı şey nedir?

Cevap verdi:

— Kalbin, kendine ait olmayan şeyden, ait olana yönelmesidir.

Buyurdu:

— Bütün ömrünün sermayesi bir nefistir. Onu kendi aleyhinde kullanmamaya dikkat et!

Der ki:

— Kulun en faziletli ameli Vakt'i muhafazasıdır. Bu da, emirlerde noksanlık yapmamak ve haddi aşmamakla gerçekleşir.

Buyurdu:

— Edebini Allah'ın Hakîm isminden almayan, o edeple mürid terbiye edemez.

## EBU'L HÜSEYİN MUHAMMED EL-VERRÂK

Babası Saîd. Nisabur'lu. Bilgin Ebû Osman el-Hiri'nin dostu. 320 den önce öldüğü biliniyor.

***

Sözü:

— Kalbin diriliği, ölümden münezzeh olan diriyi anmaktadır.

Dedi:

— Kul, Allah'a ancak Allaha ve onun Habibi'ne tam uymakla varabilir. Resûle uymadan Allah'a vasıl olacağını sanan, hidayete erdim sandığı noktadan dalâlete düşer...

Sözleri:

— Yakîn, tevhidin meyvasıdır. Tevhid'i berrak olanın yakini de berrak olur.

— Tevekkül, yoksulluk ve bollukta aynı ruh hâleti içinde olmaktır.

— Allah'a muhabbetin delili Habibi'ne uymaktır.

Buyurdu:

— Fütuvvet beş esasa dayanır: Rıza, sabır, şükür, vefa, hıfaz. (Dostluk şartlarına tam riayet)

Dedi:

— Sadece nefsi görmek, Allahın kul üzerindeki nimetlerini unutturur.

Sözü:

— İlimlerin en yücesi Allahın zatına, sıfat ve isimlerine ait ilimdir. En faydalı ilim de Allahın emr ve nehyine taalluk eden ilim...

Buyurdu:

— Kalabalıkla ünsiyet vahşet, ona ısınmak hamakat, sığınmak acz, itimat etmek za'f, güvenmek kayıptır.

## EBÛ AMR DİMEŞKÎ

Şamlı. Abdullah b. Cellâ'nın dostu. 320 de vefat etti.

*
* *

Sözü:

— Allah, nebîlere, halkı inandırsınlar diye mu'cize göstermeyi emrettiği gibi, velilerine de kerametlerini gizlemeyi emrediyor. Ta ki halk fitne ve fesada düşmesin.

Sözü:

— Tasavvuf varlığın noksanlığını görerek, noksanlıktan münezzeh olanı müşahadeye yükselmektir.

Dedi:

— Tasavvuftaki havfın (korkunun) hakikatı, Allah'-

la birlikte ikinci bir şeyden korkmamaktır.

Buyurdu:

— Varlığı bütünüyle güzel görmek, Allah'a sevginin sağlamlığına delildir. Varlığın belli bir şubesini güzel görmek fitne ve karanlığa düşürür.

Sözü:

— Kalb kasaveti odur ki, kul kendi işlerini tedbirde, kendine güvenir; her meselesini halledeceğine inanır.

## EBÛ BEKR MUHAMMED el - VÂSITÎ

Babası, Mûsa. Fergana'lı. Bilgin. Cüneyd ve Nûri'nin en eski arkadaşlarından. Merv'de yaşadı ve orada öldü. Hicri 320 den sonra.

*
* *

Buyurur ki:

— Kendini Hakk'ın müşahedesiyle tetkik et, lâkin Onu senin şehâdetinle müşahede etmeye çalışma!

Der ki:

— Bizim imtihan edildiğimiz zamanda ne İslâm âdâbı vardı, ne de cahiliyle devrinin soyluluğu..

Sözü:

— Birkaç türlü esir vardır: Nefs ve şehvetin esiri, şeytan ve hevânın esiri, mânasız ve boş şeylerin esiri.

Buyurdu:

— Yoksulların en beteri, varlığına ait hakikat kendisinde örtülü kalandır. (Kendini bil, hakîkatına işaret ediyor.)

Sözü :

— Muhabbet şavk'ı, şavk üns'ü icab ettirir. Bunları yitiren iyice bilsin kisevmiyor.

Sözü:

— Havf ve Reca iki yular: Edepsizlikten menederler.

Buyurdu:

— Ne Fasl var, ne Vasl! (Yani Allah'a, ne ulaşabilir, ne de Ondan ayrı kalınabilir.)

Sözü:

— Amellere karşılık beklemek, Allah'ın lutfûnu unutmaktır.

## EBÜ'L HASEN ALÎ b. İBRAHİM el- HUSRÎ

Aslen Basra'lı. Bağdad'da yaşadı. Iraklıların üstadı, ünvanına sahip. Şiblînin dostu. Şiblî Ona, bakın ne diyor: «Sen de benim gibi bir divanesin. Ve seninle benim aramda ezelden ülfet ve dostluk var.» 321 yılının zilhicce ayında bir cuma günü bu dünyadan ayrıldı.

***

Der ki:

— Sûfî ne rahatsızlığı içinde kararsız, ne sükûneti içinde rahat...

Buyurur:

— İbadetlerin birini ötekine üstün getirmekle meşgul olandan kıymetsiz kimse yoktur. Böyleleri, dünyada, dünya bağlılarından biri, ahirette de dilediğini yiyip içen biri olmak ister. Cennet bunların başına parçalansın. Ah, bu cennetten ve cennetçilerden kurtulabilsek de Hakk'ın müşahadesine koşsak. Eğer onu iyi tanısaydık Mâsivâ ile oyalanmazdık.

Birgün camide şöyle haykırdı cemaata:

— Beni kendi derdimle başbaşa bırakın! Kendi işlerinizle uğraşın. Siz, Allah'ın, kendi eliyle yaratıp kendi ruhundan üfürdüğü ve melekleri kendisine secde ettirdiği halde Onun emrine aykırı hareket eden Âdem'in çocukları değil misiniz? Küpün dibine konan maya neyse üstünü dolduran da odur.

Buyurur ki:

— Bütün zelillere baktım da kendimi hepsinden zelil ve bütün şeref sahiplerine baktım, kendimi hepsinden azîz gördüm.

Buyurdu:

— Sûfî odur ki, yok olduktan sonra var, varolduktan sonra yok edilemez.

Sordular:

— Seven dehşete kapılır, feryad eder, ürperir mi?

Cevabı:

— Sevgi, sevilende yok olmaktır. Bu yokluğun herhangi bir sıfatı, olamaz.

Bir gün Yaratan'dan bahsediyordu:

— O, Mâsivâ karşısında azizleştirilmekten münezzeh. O, başkasının kendine boyun eğmesinden de münezzeh...

## HAYRU'N — NESSÂC MUHAMMED

Künyesi, Ebû'l Hasen. Aslen Samarra'lı. Bağdad'da yaşadı. Baba adı, İsmail. Ebû Hamze el-Bağdâdî ve Seriyy-i Sakatî ile sohbeti var. İbrahim el-Havvâsı tasavvufa intisab ettiren o. Şiblî de onun meclisinde tövbe et-

ti. 120 yıl yaşadığı kaydediliyor. Hicri 322 de öldü.

*
* *

Der ki:

— Gayeye ulaştıran amel, noksanını, aczini, za'fını iyice görmektir.

— İblisin ibadetinden çok ve itinalı olan yoktu. Başına gelenden kendisini kurtaramadı.

— Bütün mahlûkların tevhidi noksandır. Zira herbiri başkasına muhtaç ve başkasıyla kâim... Bunun için Allah: «Ey insanlar! Siz hepiniz, Allah'a yönelmiş fakirlersiniz. Allah ise bizatihi gani ve Hamid.» (1) buyuruyor.

Sözü:

— Füllerinin karşılığı, fiillerine lâyık olur. O halde sen Allah'ın lutfûnun karşılığını taleb et. Zira o daha iyi, daha güzeldir. Allah: «Rabbinin rahmeti, onların derleyip topladıklarından daha hayırlıdır.» (2) buyurdu:

## EBÛ ALÎ AHMED RÛZBÂRÎ

Baba adı, Muhammed. Neseblerinden anlaşıldığına göre, cedleri putperest.

Bağdad'da doğup, Orada yaşadı ve öldü. Bir ara Şam'a gittiği, Abdullah b. Cellâ ile görüştüğü biliniyor. Nuri ve Cüneyd'le dostluğu var. Muhaddis, fakîh, edip... 322 de öldü.

---

(1) Fâtır S. A. 15
(2) Zühruf S. A. 32

Derki: Tasavvufta üstadım Cüneyd, fıkıhta Ebu'l Abbas bin Sûreyc, edebiyatta Sa'leb bin Zeyd, hadiste İbrahim el-Harbî'dir.

*
* *

Sordular:

— Ey Ebû Alî, mürid kime denir?

Cevap verdi:

— Nefsi için, Allahın takdir ettiğinden başkasını dilemeyene...

Sordular:

— Birisi diyor ki «ben her türlü çirkin ve yasak sese kulak verebilirim. Zira ben, zıdların ihtilâfından müteesir olmayan bir dereceye çıktım». Siz ne dersiniz?

— Evet o adam vâsıl olmuş; lâkin Sekar'e vaasıl olmuş (yani cehenneme) diye cevap verdi.

Sordular:

— Tasavvuf nedir?

Dedi:

— Bütünüyle cehd, emek! Ona, vurdum duymazlık, tembellik karıştırmayın.

Buyurur ki:

— Kalbler Allah'ın zatını mûşahadeye susadılar da kendilerine Allah'ın isimleri takdim edildi; onlara meylettiler. Zat-ı Akdes bazı tecellilerin perdesi ardında örtülü kaldı. Bunun için Allah:

«En güzel isimler Allahındır. Ona, onlarla çağırın.»
(1) diyor. Yani onlarla kalın; zatını idraka uğraşmayın.

Sözü:

— Sabrı olmayanın rızası, şükrü olmayanın kemâli yoktur. Ve ârîf, ancak Allah'ın yardımıyla Onun muhabbetine ulaşır; şükrünü eda eder.

---

(1) A'raf S. A. 180

Derdi ki:

— Ehl-î Tevhîd, tevhidden, bütün çıplaklığıyla bahsetseler, bağlı olanlar dayanamaz ölür.

Sordular:

— Tövbe nedir?

Dedi:

— İtiraf, pişmanlık ve vazgeçmektir.

Buyurdu:

— Bir kerre nefsine tutulan, artık, varlığa ibret gözüyle bakmaz!

Der ki:

— Sûfî, hakikatten tamamen uzaklaşmadıkça iddia sahibi olamaz. İlahî esrardan birşey kavrayan namına, hakikatın kendi konuşur ve onu iddiadan müstağni kalır.

Allah için şöyle diyor:

— Cömertliğinin, gizli tuttuğu kısmına delil olacak hiçbir nimet açığa çıkarmamıştır.

Ve der ki:

— Hiçbir şeyin kendisini müşahade edemeyeceği ve hiçbir şeyin kendisinden gizlenemeyeceği Allah'ı tesbih ederim.

## EBÛ BEKR MUHAMMED el-KETTÂNÎ

Baba adı, Alî. Aslen Bağdad'lı. Mekke'de yaşadı ve orada öldü. Hicri 322. Cüneyd, Nûri ve el-Harrâz'ın dostu.

***

Ebû Muhammed el-Mûrtaiş diyor ki:

— Kettânî Mekke'nin kandili idi.

Buyurdu:

— Allahtan yardım taleb edeceksen, önce hareketinle iste.

Müridlerinden biri:

— Bana bir tavsiyede bulunun dedi.

Buyurdular:

— Ya insanların seni gördüğü gibi ol, yahut da onlara, olduğun gibi görün.

Buyurdu:

— Bedeninle dünyada, kalbinle sonsuzlukta ol!

Sözü:

— İlâhî lutuf, Hakk'ı bizzat Hak ile müşahededir. Zira Hak her şeye delil olduğu halde Ona, ondan gayrı delil yok...

Der ki:

— Şehvet, şeytanın elindeki yular. Onu boynuna geçiren, şeytana köle olacaktır.

Sordular:

— Sûfîler denince ne anlarsınız?

Dedi:

— Görünüşte köle, hakikatte hür olanları...

Birgün, dilenmekte olan bir «şeyh» gördü. Müritlerine:

— Şu gördüğünüz, gençliğinde Allah'ın emirlerini harcamıştı; ihtiyarlığında da Allah onu harcıyor.

Buyurdu:

— Allah'ı hakkıyla tanımak, bilmek Ona ibadetden daha erdirici...

## İBRÂHİM el-KASSÂR

Künyesi, Ebû İshak. Baba adı, Dâvut. Şam'lı. Fakirliği övmesi, fakirleri sevmesiyle meşhûr. 326 da öldü.

***

Der ki:

— Her insanın kıymeti gayesine göre. Gayesi dünya olanın kıymeti hiç. Allah rızasını gaye edinene gelince onun kıymetini ölçmek mümkün değil.

Sözleri:

— Rıza sahibi istemez. Hatta duada bile mübalağa doğru değildir.

— Ma'rifet, bütün vehimlerden sıyrılmış olarak Hakk'ı ispatlamaya denir.

Buyurur ki:

— Bu dünyada sana, fakirlerle sohbet, velilere hizmet etmek yeter!

Sözleri:

— İlâhî kudret zaahir, gözler de açık. Ne yazık ki basîret nuru zayıf.

— Kafa gözleri kuvvetli, kalb gözleri zayıf.

— Mahlûkların en zayıfı, şehvetine karşı koyamayan; en güçlüsü, bunu yapabilendir.

— Allah'tan gayrı şeyle yücelen, o yüceliği içinde zelil olur.

## EBÛ MUHAMMED ABDULLAH el-MÜRTAİŞ (x)

Nişabur'lu. Cüneyd, Ebû Hafs Haddâd. Ebû Osman Haddâd ile sohbeti var. 328 de Bağdad'da öldü.

*
* *

Der ki:

— Allaha yöneldiğim her özel ve sır yüklü halin, büründüğü bir umûmi ve dış çerçeve mevcuttur.

Sordular:

— Kul, Allahın sevgisine nasıl lâyik olur? Dedi:

— Onun kin tuttuklarına kin tutmakla. Yani dünya ve nefse düşman olmakla.

Sözü:

— Bütün ameller iki hasletle sıhhate kavuşturulur. İçten ihlas, dıştan sabır.

Sözü:

— Tasavvufta irade, nefsin arzularını gemlemek, ilâhî emirlere uymak, kadere rıza göstermektir.

Dedi:

— Tasavvuf, kitman, telbis ve işkâldir. Yani sırları ve ihtiyaçları gizlemek, kolaydan kaçıp güç işlere girişmektir. Ve peşinden şu mısraları okudu.

«Sırrımızı yalnız, Celîl olan Allah bilir. Dil bizi söyleyemez, kimseler bilemez.»

Beleşcinin birisi rica etti.

— Beni yetiştirin. Cevabı:

---

(x) İbnü'l Esir ve Hatîb-i Bağdâdî, isminin Ca'fer olduğunu söylüyor.

— Sana benden daha iyi yarayacak birini bul ve beni senden daha faydalı olacağım birine bırak!

Sordular:

— En kıymetli ibadet hangisi? Dedi:

— Allahın lûtfunu her şeyin üstünde görmek.

Bir ramazan sonuna doğru girdiği i'tikaftan çıktığı görüldü. Soruldu:

— Niçin camiyi terkettiniz? Cevap verdi:

— Hafızları görmemek, durmadan kendi yaptıklarını büyütmelerini dinlememek için.

Buyurdu:

— İbadetlerinin kendisini kurtaracağını, Allah'ın rızasına ulaştıracağını sanan, kendisi için büyük bir tehlike hazırlıyor demektir...

Buyurdu:

— Sebeplere fazla sığınmak, müsebbibe itimaddan kalbi alıkoyar!

## EBÛ HASEN ALÎ el-MÜZEYYİN

Baba adı, Muhammed. Bağdad'lı. Cüneyd, Sehl ve akraanının dostu. Mekke'ye yerleşti ve orada göçtü: 328 Hicri.

***

Buyurdu ki:

— İkinci günah, birincinin cezası, ikinci iyi davranış birincinin mükafatıdır.

Sordular:

— Ma'rifet nedir? Dedi:

— Rubûbiyyetinin bütün kemaliyle Allahı ve ubu-

diyyetinin bütün kemaliyle nefsini tanımandır.

Buyurdu:

— Allah'a yönelen yollar, yıldızlar kadar çok. Bense doğrudan Ona giden yola muhtacım. Bir türlü bulamıyorum.

Tevhidden anladığını söylemesini istediler. Söyledi:

— Allahı, marifet, ibadet ve lehine ve aleyhine olan herşeyde Ona dönmekle birlemendir... Ve Allahın, zihnine gelen, işaret edilebilen bütün tasavvurlardan başka; vasıflarının, kulların vasıflarından ayrı olduğunu bilmendir.

Buyurdu:

— Ameliyle böbürlenen İstidraca tutulmuş, hallerini güzel gören tuzağa düşürülmüştür. Vaasıl olduğunu sanan aldanmıştır.

## EBÛ ALÎ MUHAMMED SAKAFÎ

Baba adı, Abdülvahhab. Dinî ilimlerin bütün şubelerinde üstad. O da, Gazâli gibi, bütün rütbeleri itip tasavvufun ilâhî iklimine atılıyor. Büyüklerden Ebû Osman Hîrî diyor ki: «Şu gencin ihlasını düşünmek, beni hizaya getirmeye yarıyor.» 328 de bu âlemden göçtü.

*
* *

Dedi ki:

— Ubudiyyet, varlığın bütün sırlarını çözmekten âciz olduğumuzu bilmekle kemâle ulaşır.

Ve dedi ki:

— Her şeyin bir haddi ve kemâli vardır. Eşya ile uğraşan ona ait hududları aşmayınca başarılı olur, kurtu-

luşa erer, hududları tecavüz edince eşyanın hakkına dokunmuş olur. Varlığın hakkına dokunan ise kendi eliyle helâkini hazırlamış demektir.

Buyurdu:

— Şu dört dostdan ayrılmamalısın: Samimi söz, samimi hareket, samimi sevgi ve emanete riayet.

— İlmin kemali, onu nihaî noktaya vardırmak vehminden vaz geçmektedir.

Sözü:

— İlim, kalb hayatını cehaletten, göz nurunu karanlıktan korumayı sağlar.

Buyururlardı ki:

— Ey «Her şeyi» «Hiç bir şey» e satan ve hiçbir şeyi her şeyle satın alan!..

Buyurur:

— Gaflet, kalabalığın önünde, rahat yaşama ve davranma yollarını genişletti; gönül uyanıklığı bu yolları daralttı.

— Zaman gelecek, bir mümin, bir münafığa yaslanmadan rahat geçinemeyecek!

## ABDULLAH b. MUHAMMED el-MÜNÂZİL

Künyesi. Ebû Muhammed. Nisabur'lu. Tasavvufta rehberi, Hamdün el-Kassar. İlâhiyatçı, muhaddis. 329 da Nişabur'da öldü.

***

Dedi:

— Kazanma zorluğunu, isteme zilletini, reddedilme acılığını tadmayanda hayır yoktur.

Buyurdu:

— Gölgesiyle, insanları ferahlandıracak olan, o gölgeyi nefsinin üstünden kaldıracaktır.

— İhtiyacı olmayan şeyi elinde tutan, karşılığında, muhtaç olduğu bir başka şeyi yitirir. (Maddeyi tutup kâr ediyorum derken, ruhunu, huzurunu yitirir. Fert ve cemiyet plânında, psikolojik bir hakikat.)

Der ki:

— Bu yola boynunu bükerek giren, güçlenir; çalım satarak giren za'fa uğrar, rezil olur.

Sordular:

— Ubûdiyyet nedir.

Dedi:

Iztırardır, ihtiyar değil.

Buyurdu ki:

— Allah'a karşı teslimiyetle, insanlara karşı iddia sahibi olmak, birleşemez.

— Kul, bütün ömründe riyasız ve şirksiz bir nefes almış ise bu ona, ebediyyen yeter.

Buyurdu:

— Allah, ibadet çeşitlerini sayarken en sona istiğfarı koyuyor. (1) Ki kul, her fiil ve halinde noksan olduğunu bilip affını dilesin.

Buyurdu:

— Makam ve Vaktinden haberdar olmayan, önünü arkasını nasıl görsün.

Mûridini şöyle paylıyor:

— Sen, kendine ve seni sevenlere aşıksın!

Buyurdu:

— Zarûrî ihtiyaçlara ilişmiyen fakirlik, bu yolda, fakirlik sayılmaz. Onda fazilet yok.

---

(1) Âl-i İmran S. A. 17

Der ki:

— İlmine muhtaç olduğun insanın ayıpları üzerinde durma. Böyle yapman, onun ilminin bereketinden faydalanmanı engeller.

## EBÛ HASEN ALÎ ed - DEYNÛRÎ

Baba adı, Muhammed. Mısır'da yaşadı, Hicri 330 da orada öldü.

***

Diyor ki:

— Mürid, dünyayı iki defa terk etmek zorundadır: Önce, dünya nimetlerini, çeşitli zevk ve süsleri. Bunları terketmiş olmakla tanınmaya başlayınca dünyayı sevenler önünde bu hâlini gizlemelidir. Zira dünyayı terketmiş olmakla ün yapmak, dünyaya iltifat etmekten daha beterdir.

Müridine buyurdu:

— Kendi nefsine muhabbetin yok mu. İşte seni mahveden odur!

Sordular:

— Mürîdin özelliğinden bahseder misiniz?

Buyurdu:

— Şu âyette belirtilmiş: «Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, ruhları kendilerini sıktıkça sıkmış, nihayet Allah'tan ayrılan için Ondan başka dönülecek, sığınılacak bir yer olmadığını anlamışlardır..» (1)

(1) Tevbe S. A. 118

Buyurdu ki:

— Dünya kayguları, üzerine hücum eden, ebediyyen yaşayacak kayguyu hatırlasın; müsterih olacaktır.

Buyurdu:

— Mahabbet ehli, sevgiliye duydukları şevk yüzünden maruz kaldıkları ateş içinde, nimete gömülmüş «cennetciler»den daha **mutludurlar.**

## EBÛ YA'KUP İSHAK NAHRECÛRÎ

Babası, Muhammed. Cüneyd ve Amr b. Osman el - Mekki'nin dostu. Hayatının büyük bir kısmı Mekke'de geçti. Ve 330 da orada öldü.

***

Tasavvuftaki Fena ve Baka tabirlerini sordular. Şöyle dedi:

— Fena, kulun varlığını Allah için yok etmek, Baka ise, her işte Allah'ın hakimiyetini bâki görmektir.

Tasavvuftaki Sıdk:

— Sıdk, açıkta ve gizlide Hakk'a muvafakattır. Sıdk'ın hakikati ise tehlikeli anlarda doğruyu söylemektir.

Buyurdu:

— Âbid, Allah'a korku yüzünden, ârif ise şevk duyduğundan ibadet eder.

Buyurur:

— Toprak mesafeler adımlarla, sonsuzluk yolu kalble aşılır.

Der ki:

— Yalnız yemekle doymaya çalışan, ebediyyen aç,

mal ile zengin olmak isteyen, fakir, mahlûka el açıp duran, mahrum, Allah'tan başkasından yardım dileyen, zelil kalacaktır.

Der ki:

— Hakikat ehlinin vardığı netice şudur: Allah kayıp değildir ki aransın; muayyen değildir ki idrak edilsin. Muayyen bir vücut arayan, mevcut içinde bocalayıp şaşırmıştır...

Sözleri:

— Ruhların müşahedesi tahkîk, kalblerin müşahedesi ta'riftir.

— Allah'ı en iyi bilen, onun önünde en fazla hayrete düşendir.

Adamın birine şöyle hitab eder:

— Ey âdi gayeli! Ey basit arzu sahibi!

Sorar:

— Neden böyle hitab ettiniz, bana? Cevap verir:

— Allah «Dünyanın varlığı çok az birşeydir.» buyuruyor. (1) Sen şimdi düşün! Bu «az» dan senin elinde olan nedir ki, ona yapışıyor, insanların seni yüceltmesini bekliyorsun. Versen, az birşey, tutsan yine öyle. Ne vermediğin için kötü, ne dağıttığın için iyi olursun!

## EBÛ BEKR ABDULLAH el-EBHERÎ

Babası, Taahir. Hâtem-î Taaî'nin torunu. Şiblî'nin akranı, Muzaffer el Kirmisi'nin dostu. 330 yıllarında öldü.

(1) Nisa S. A. 77

Tasavvuftaki Cem' ve Fark ıstılahlarından ne anladıkları soruldu. Cevap verdiler:

— Cem', parçaları toplamak, fark bütünü dağıtmaktır. Şu demek: Cem'e baş vurunca «Allah» der, gayrısına bakmazsın Fark'a yönelince varlığa bakmış olursun.

Ve der ki:

— Allah varlıkları Âdem'de Cem', zürriyetinde Fark etti.

Buyurmuştu ki:

— Şerîrlerin iyilere muhtaç olması, ikisinin salahına; bunu tersi, ikisinin de felaketine işaret.

Sordular:

—Sebep ne ki insan ebeveyninden çektiğinden çok, mualliminden çekiyor?

Dedi:

— Ebeveyni onun fâni hayatının müsebbibi. Halbuki öğretmeni, ebedî hayatının hazırlayıcısı.

Buyurdu:

— Mihnette üç şey var: Tathir, tefkir, tezkir. Tathir büyük, tefkir küçük günahlardan temizler; tezkir gönül ehline safa verir.

Sözü:

— Ma'rifet, Vakt'ın hükmünü zayi' etmemektir. Ve tevekkül, Vaktin hükmünden acze düşmemek...

## DÜLEF BİN CAHDER EŞ-ŞİBLÎ

Künyesi, Ebû Bekr. Aslen Horasanlı olup, Bağdad'da doğmuştur. Orada okumuş ve yaşamıştır. Mâliki mezhebindendir.

İlk zamanlar Dünbavend valisi idi. Velilerden Hayrün Nessac ile tanıştıktan sonra eski hayatına tövbe etmiş ve halkına şöyle demişti. «Ben sizin valiniz idim. Lâkin artık beni hoş görün, kendi halime bırakın!»

Tasavvufa intisab ettikten sonra çok ağır bir nefis mücadelesine girdiğini görüyoruz. Cüneyd'den feyz almıştır.

Hicretin 334. yılında, zilhicce ayında öldü. Bağdad'da Hayzuran kabristanında medfundur.

***

Büyüklerden Ebû Bekr bin Mücahit kendisine:

— Ey Şiblî, senin elbise, ekmek, yemek gibi insanın yararlanacağı şeyleri yaktığını söylüyorlar. (Şiblî'nin nefis mücadelesinde çok aşırı gittiğini kastediyor.) Peki, bunun ilme ve şeriata uyan yanı var mı?

Cevap veriyor:

— Allah buyurmuş: «Şunda şüphe yok ki, siz ve Allah'tan gayrı tapmakta olduklarınız, cehennemin yakıtlarısınız...» (1) Ve ilâve ediyor: «Bu yemekler bu şehvetler kalabalığın hakikati ve mabûdudurlar. Onlardan vaz geç ve onları yak, kül et!» Ebû Bekir bin Mücahit diyor ki: «O anda sanki bu âyeti daha önce hiç okumamış gibi idim.»

Ölümünü hazırlayan hastalığı esnasında ziyaretine gelenler şu mısraları sık sık tekrarladığını görüyorlardı:

«İnsanlar benim âşık olduğumu kesinlikle kabul ediyorlar. Bu doğrudur. Lâkin ma'şukum kimdir? İşte bunu bilmiyorlar.»

***

Sözü:

— Ârifin mâsivâ ile alâkası, sevenin şikâyeti, kulun id-

(1) Enbiya sûresi, âyet: 89

diası, Allah'tan korkanın rahatı olamaz. Ve hiç kimse yaratıcıdan kaçıp, firar edemez.

Dedi:

— Tasavvuf, duyu organlarını zaptetmen ve ruhunun üfleyişlerine iyice kulak vermendir.

— Tasavvuf, ülfet etmek, sevgi alışverişinde bulunmaktır.

Sordular:

— Zühd nedir, ey Şiblî?

Söyledi:

— Kalbi, eşyadan, eşyanın Rabbine çevirmektir.

Sordular:

— Dünya nedir, ey Şiblî?

Cevap verdi:

— Dibi delinmiş kova! Dolar mı hiç? Taşmış tencere! Nasıl doldurulur?!.

Birisi huzura geldi:

— Ey şeyh, ikiyüz dirhem gümüşten ne kadar zekât vermeliyim? Dedi:

— Sana göre mi, bana göre mi? Adam:

— İkisini de söyle! Söyledi:

— Sen beş dirhem verirsin; ben hepsini verir, beş dirhem de borç ederek veririm.

— Allah, Allah! Sen bu şekilde zekât vermeyi kimden öğrendin? Cevabı:

— Hz. Ebû Bekir'den.

***

Sözü:

— Ruhlar bir takım sırlara erip lutuflandılar. Lâkin Hakîkat'in alevler saçan tecellileri önünde kala kaldılar. Böylece Hak'tan gayri tapılmaya lâyık kimse görmediler. Ve iyice anladılar ki, Muhdes, ma'lûl sıfatları vasıtasıyla Kadîm'i idrak edemez. Hak, kulu arıtıp temizleyince ken-

dine yükseltiyor. Yoksa kul, Allah'a kendi başına varamıyor!

Velilerden biri anlatıyor:

— Bir gün Şiblî'nin sohbet halkasına girmiştim. Bir ara ağlamaya, hiç konuşmamaya başladı. İçimizden biri:

— Ey Şiblî nedir böylesine ağlaman?

Cevap olarak şu mısraları okudu:

«Ona bir eziyet etsem, yahut kendisini üzseler, hareketimden şikâyet eder; kötülüklerimi sayıp döker.

Ey davranışları kızgınlık ve öfke dolu olan! Hayatımda bir kez olsun güzel bir iş yapmadım mı?»

Sözü:

— Mükevvini (varlığı yaratanı) iyi tanıyanın kalbini Kevn (varlık) rahatsız edemez, tasalandıramaz!

Buyurdu:

— Beni görüp de, bende Allah'ın kudretinin eserini göremeyen gözü Allah kör etsin! Ben Allah'ın kudretinin eserlerinden biriyim...

Dedi:

— Düşüncen ve murakaben, yaşadığın an içinde, seninle olsun. Ne ileri gitsin, ne geri kalsın!

Diyor ki:

— Ma'rifet ehli için, Allah'tan, göz açıp kapıyacak kadar gaafil olmak, şirktir.

Buyurdu:

— Allah'ı gerçekten bilen için ebediyen gam ve keder yoktur.

Buyurdu:

— Hürriyet, kalb hürriyetidir; başka değil!

Sık sık şu iki mısrayı okurdu:

«Hasretim! Sende gizli, bir başka hasretim var.
Ki ömrüm sona erdi. O bir türlü bitmiyor.»

Dua ederken şöyle diyordu:

— Kalabalık, Seni, verdiğin nimetler için sever! Halbuki ben Seni verdiğin ve vereceğin ıstıraplar, belâlar yüzünden severim!

Buyurdu:

— İnsanlar sarhoşluğa ne kadar çok muhtaçlar!

Sordular:

— Hangi sarhoşluğa şeyhim?

Cevap verdi:

— O sarhoşluğa ki, nefislerini, fiillerini, hallerini mülâhaza etmekten onları alıkor!

Sözü:

— Allah, apaçık olan gizli ve büsbütün gizli olan açık!...

Sözü:

— Tevhîd'i nasıl olur da tam gerçekleştirirsin? Sen ki sahip oldukça, elde ettiğin şeylerin malı oluyorsun ve baktıkça, gördüğün şeyler tarafından esir ediliyorsun!..

Sordular:

— Onu, hakikatine yaraşır şekilde müşahade eden var mı?

— Hakikati çok uzakta!... Ortada sadece zanlar, hayaller, kuruntular var!...

*
* *

Ebû Muhammed Herevî anlatıyor: Öldüğü gece Şiblî'nin yanında idim. Hep şu iki beyti okuyordu:

«Sâkini sen olduğun ev, ışığa muhtaç değildir. İnsanların çeşitli delilller getirdikleri gün bizim delilimiz, senin o, özlenen yüzündür!»

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED DÎNEVERÎ

Baba adı, Abdülhâlik. Ömrünün bir kısmını, Şam ile Medine arasında kalan, Vâdi'l Kuraa'da geçirdi. Sonra doğduğu yer olan Dînever'e döndü ve orada öldü.

*
* *

Müridine buyurdu ki:

— İnsanların giyindiği süslü elbiseler seni aldatmasın, şaşırtmasın. Onlar, baatınlarını harab ettikleri için zaahirlerine özeniyorlar.

Der ki:

— Kul namına, Allah'ın seçmesi, kulun kendi namına seçmesinden daha iyi.

Sözü:

— Zühd'ün yorgunluğu bedene, ma'rifetinki kalbe...

Birisi sordu:

— Bu geceniz nasıl geçti Şu mısralar ile cevap verdi.

«İnince âleme zulmet hicabı,
Çeker derd ile cânım ızdırabı.» (1)

Der ki:

— Allah Kur'anda fakirleri selamlıyor ve Peygamberine «De ki, size selâm olsun» şeklinde emir veriyor.

*
* *

Rüzgâr esmediği için yelkenli bir gemide uzun zaman mahpus kaldılar. Vücudundaki elbiseleri teker teker ve tekrar tekrar parçalayıp yeniden dikti. Ta gemi

(1) Beytin türkçesi Nefahat tercümesinden alınmıştır.

karaya çıkıncaya kadar. Sordular:

— Neden yapıyorsunuz bunu?

Cevap verdi:

—Nefsim beni oyalamasın diye ben onu oyalıyorum.

## EBÛ ALÎ HASEN el-KÂTÎP

Baba adı, Ahmet. Mısır'lı. Ebû Alî Rüzbârî ve Ebû Bekr bin Haddâd'ın dostu. 340 dan sonra öldü.

***

Sözü:

— Mu'tezile Allah'ı akıl cihetinden tenzih ederek hata, mutasavvıflar ise ilim cihetinden tenzih ederek isabet ettiler.

Sordular:

— Fakirliği mi seversiniz, zenginliği mi?

Dedi:

— İkisinin de üstünde bir derece var; onu severim. Ve şu mısra'ları okudu:

«Zenginlikten yana hiç de bakmam;
Büyükler fakirlik tarafında olursa.
Gelip çatan şeye sabrederim ben.
Yeter bana Rabb'ın sabrı övmesi.»

Buyurdu:

— Arzu ile niyyet her şeyin öncüsü. Öncüsü sağlam ve doğru olanın, öteki meseleleri de sağlam olur.

Dedi ki:

— Ne zaman bir müşkilim olsa Cenab-ı Mustafa'yı rüyamda görür, meselemi ondan sorardım.

## EBÛ ABDULLAH HÜSEYN es-SUBEYHÎ

Baba adı, Abdullah. Basra'lıdır. Derler ki evinden otuz sene dışarı çıkmadan ibadet etmiştir. Basralılar tarafından kovulmuş, Sûs'a gitmiştir. Mezarı orada. Eserleri var.

***

Diyor ki:

— Dinin iki esası var: Allah önünde fakir ve âciz olduğumuza inandığımızın isbatı ve Peygambere iktidânın tam olması. Bu esasa dayalı fer'î dört şey var. Ahde vefa, hadlere riâyet, mevcûda rıza, elde olmayana sabır.

Sözü:

— Garip, içinde oturduğu halde, vatanından uzakta olandır.

Bir cuma günü Basra camiinin önünde duruyordu. Sel gibi camiye akan kalabalığı epey bir zaman seyretti. Yanında duran müridine hitabı:

— Şu kalabalığı görüyor musun? Bunlara «cennet dolduran» denir. Ve bunları cennete tıkmaya memur olan da bizleriz.

İzahını Yunus Emre'miz yapıyor:

«Cennet, cennet dedikleri,
Birkaç köşkle, birkaç hûri.
İsteyene ver sen ânı;
Bana seni gerek, seni!»

Ve Muhammed ikbal ilâve ediyor:

«Gerçe cennet ez tecellîhây-ı Ost
Can neyâsâyed be-coz dîdar-ı dost» (1)

## EBU'L ABBAS AHMED ed-DEYNÛRÎ

Baba adı,Muhammed. Abdullah el-Herrâz, İbn-i Ata, Muhammed el-Cerîrî ile sohbeti var.

İrşad vazifesinin büyük bir kısmını Nişaburda icra etti. Oradan Tirmiz'e, daha sonra da Semerkant'a geçti ve Semerkant'da öldü. Hicrî 340 dan sonra.

***

Diyor ki:

— İlim adamları, eşyayı müşâhedede şu kısımlara ayrılırlar: Eşyadan Allah'a gidenler, Allah'tan varlığa gidenler, varlıktan varlığa gidenler.

Birinciler, eşyayı eşya olarak mütalaa etmekle beraber varlıktan Allah'a sıçrayabilenlerdir. İkinciler eşyayı, Allahtan hiç kopmaksızın tetkik ederler. Onlar ele aldıkları her varlıkta, önce Allah'ı görürler. Üçüncüler eşyaya çivilenip kalmışlardır. Onlar, varlıktan Allah'a giden yolu bulamayanlardır.

Dedi:

— Bilmelisin ki zikr'in en basiti onun dışındakileri (masivayı) unutmandır. En yüce mertebesi de, zikredenin zikr içinde erimesi ve zikrettiğinde kaybolduktan son-

---

(1) Gerçi, cennet de Onun tecellilerindendir. Lâkin can (ulvî ruh) dostun (Allah'ın) vuslatı olmadan huzur bulmuyor.

ra tekrar zikr makamına dönmesidir. İşte bu hale «Fena içinde fena olmak» denir.

Derdi ki:

— Şunu iyi bil: Zaahirî elbise, baatın hükmünü değiştirmez.

## EBÛ BEKR HÜSEYİN b. YEZDÂNYÂR

Baba adı, Ali. Azerbeycan'ın eski ve büyük bir şehri olan Ürmiye'den. Bilgin.

***

Bir müride nasihati:

— Sana tavsiyem şudur: İnsanlarla üns'e meftûn olduğun müddet Allah ile üns'i arzulama? Fuzûlî şeylerden hoşlandığın sürece Allah sevgisine heves etme? Ve halk arasında mevkî sahibi olmaya heves ettikçe Allah katında rütbe bekleme!

Sordular:

— Mürid ile Ârif arasında ne fark var?

Buyurdu ki:

— Mürid isteyen, Ârif ise istenendir. Ve bu yolda istenen öldürülür, isteyen rağbet görür.

Buyurdu:

— Sevgi, muvafakattır. Seven odur ki, sevgilisinin her haline rıza gösterir.

Sözü:

— Ma'rifet, vahdaniyyeti gerçekleştirmektir.

Buyurdu ki:

— Ruh, hayrın tarlasıdır. Zira, rahmetin cehveridir. Nefs ve Cesed şerrin tarlasıdır. Zira, şehvetin cevheri-

dirler. Nefs kötülüğü, ruh iyiliği isteyen bir fıtrattadır. Cesedin idarecisi şehvet, ruhunki akıldır. Ma'rifet, kalbte oluşur. Şehvetle akıl devamlı mücadele ederler. Ve zafer, Allah'ın, iyiliğini; parişanlık ise şekavetini istediğinin...

## EBÛ SAÎD AHMET BİN el-A'RÂBÎ

Baba adı, Muhammed. Aslen Basra'lı. Mekke'de yaşadı. Nûrî, Cüneyd, Amr b. Osman'ın dostu. Tasavvufa ait pekçok eser tasnif etti. 341 de Mekke'de öldü. Mekkeliler ona Şeyhu'l Harem ünvânını verdiler. Harem-i Şerif'in şeyhi demek.

*
* *

Der ki:

— İnsanların en müflisi, halka iyi ve güzel fiiller gösterdiği halde, kendisine şah damarından daha yakın olan Allah'a sunacak şeyleri çirkin olandır.

Sözleri:

— Ma'rifet, cehlini itiraftır.

— Tasavvuf, fuzûlî işleri terktir.

— Zühd, gerekli olanı alıp, ötesini terktir.

— Tevekkül, şunun bunun himayesine girmeyi terketmektir.

— Rıza, itirazı terktir.

— Muhabbet, sevgiliyi her şeye tercih etmektir.

— Afiyet, tekellüfü bırakmaktır.

— Sabır, bütün belâları gönül rahatlığıyla karşılamaktır.

— Allah'a yapışmak, Onun seninle olduğunu ve se-

nin ihtiyaçlarını senden daha iyi bildiğini kabul etmendir.

Buyurdu ki:

— Rabbinin lûtfunu unutup da tesbih ve tekbirini sayandan daha zavallı kim vardır?

Der ki:

— İlimlerin yolları, zahirî vasıtalar. Hakikatlerin vasıtası, mükâşefedir.

Sordular:

— Sûfîlerin ahlâkından sözeder misiniz?

Buyurdu:

— Onların ahlâkı, fakirlikte sükûnet, zenginlikte ıstırap, kederlerle dostluk, refah içinde ürpertiden ibaret.

## EBU'L ABBAS KAASIM es - SEYYARÎ

Baba adı da Kaasım. Merv'li. İlk şeyhlerinden. Ebû Bekr el-Vaasıtî'nin dostu ve tilmizi. Fakîh, muhaddis. 342 de öldü.

*
* *

Der ki:

— Dört türlü zengin vardır: Allah'ın bizzat kendisi vasıtasıyla zengin, Allah'ın nimetleri vasıtasıyla zengin, yakîn vasıtası ile zengin, ilâhi kudretin heybeti kalbinin derinliklerine nüfuz ettiği için, zenginlik - fakirlik kaygusu duymayan zengin...

Sözü:

— Ma'rifet, öğretme bilgilerden sıyrılmaktır. (Yani vasıtasız bilgilerle dolmak.)

— Ma'rifet, kalbi, kendisine lâyik olmayan şeylerle oyalamamaktır.

Buyurdu:

— Bedenî hazların karanlığı, Müşahadenin nurunu boğar.

Sordular:

— Kur'an'da, Allah için şöyle deniyor:

«O her an yeni bir şe'ndedir.» (1) Açıklar mısınız bunu? Cevap verdi:

— Yani: «Her an, gaibi izhar edip, zahiri gayb haline getirmektedir.»

*
* *

Babasından, eline büyük bir servet geçmişti. Derler ki, bütün bu serveti Hz. Peygamber'in iki kılını almak için verdi.

## İBRAHİM b. MÜVELLED

Baba adı, Ahmet. Künyesi, Ebû İshak. Fırat nehri boyunda bir şehir olan Rakka'dan. Fütûvvetiyle meşhur. Ebû Abdullah el-Cellâ ve Dâvud el-Kassar'ın dostu. 342 de öldü.

*
* *

Çok sevdigi bir şiirden sıksık okuduğu mısralar:

«Aşıkların gözyaşları, gönül yanışları olmasa
Su ve ateş sıkıntısı büyürdü ortalıkta.
Bütün ateşler onların nefesinden alevlenir,
Bütün sular onların gözyaşı pınarından akmakta.»

Sözü:

---

(1) Rahman S. A. 29

— Tasavvufa intisabın karşılığı onda fânî olmaktır. Onda fânî olunca ebedî bekaya kavuşursun. Zira bedenî duygulardan sıyrılan, sevgilinin müşahedesiyle dirilir. İşte, ebedî beka budur.

Buyurdu ki:

— Nefsin, seni yürütürse de, kalbin uçurur. Onların, hedefe en tez götürenini seç.

Der ki:

— Nefisle seyahat, zaahirî edeplere riâyet içindir: İlmen, şer'an, ahlâken... Kalble seyahat ıse baatınî edepler'e uymak içindir: Hal, Vecd ve Keşfe...

Buyurdu:

—Sûfîlerin yeme - içmede Edepleri şudur: Zarûrî zamanlar dışında yiyeceklere el uzatmamak...

Der ki:

— Fakr'ın hakikati, kulun Allah'dan başka hiçbir şeyle tatmin olmamasıdır.

## EBÛ BEKR et - TAMESTÂNÎ

İran'ın Tamestân şehrinden. Sonraları Nişabur'a yerleşti ve orada öldü. 346 Hicrî. Şiblî'nin en yakın dostlarından.

***

Der ki:

— Hayat, yalnız ölümde. Şunu demek istiyorum: Hayat, yalnız nefsi öldürmekte...

Buyurdu:

— Âriflerin uyanıklığı, sonsuzluğu kazanmak için.

Dünyaperestlerin gafletinin dünyayı elde etmek için olduğu gibi...

Hatırlatalım: Hz. Mevlâna, kâmil insan için «âgâh» tabirini kullanıyor. Göz - kulak kesilmiş, dikkatli, «hişt» etsen duyacak kadar ayık, canlı, uyanık... demek.

Sözü:

— Nefsin elinden, nefisle kurtulmak elde değil. Onun elinden, sadece Allah vasıtasıyla kurtulmak mümkün... Bu da, Allah'a yönelen iradenin sağlamlığına bağlı.

Der ki:

— Nasıl başarayım? Bütün varlık yolumu kesiyor.

Buyurdu:

— Fakrı zenginliğe, zenginliği fakirliğe tercih eden çelmelenmiştir. Bunların ikisi de hastalık mahalli... (mesele oldu - olmadı kaydının üstüne çıkmaktır. Vahdet, buna derler.)

Der ki:

— Arzu, kaygu ve niyyete dikkat etmeli. Onlar her işin öncüsü, mihveri, sığınağı...

Der ki:

— Olabilir, olsa, keşke olsaydı... gibi sözlerle kendini aldatmaktan sakın.

Sözü:

— En büyük nimet, nefsin elinden sıyrılmaktır. Zira nefs Allah'la senin aranda kalın bir perde.

Der ki:

— Ölüm, sonsuzluğa açılan kapıların biri... Öyle ki kul o kapıdan girmeden Allah'a gidemez.

Sözü:

— Allah'la fazla, halkla az oturun.

Diyor ki:

— Resûl-i Kibriya'nın Ashabı iki vasıta ile yükseldiler: Zaahirî vaasıta, baatınî vasıta. Birincisi, Peygamber'in sohbetinden ibaret. Sahabilerin, iç dünyalarında

devamlı hicret ve gurbet halinde olmaları da ikinci vaasıtayı çerçeveler.

Şeyh, bu sözüyle, Kur'an'daki hicret mefhumunu çok müstesna bir şekilde ifade etmiş oluyor.

Şu sözüne bakın:

— Mürid odur ki cinsinin çocuklarından kaçarak, «cinsi»ni arar! Ne demek bu? Şeyh'in muradını anlamak isteyenler, serimizin Şiyabuddîn Sühreverdî ve Avârifü'l Maarif kısmındaki halvet ve uzlet bahsine göz atmalıdırlar.

Buyurur:

— İlim, seni cehaletten kurtarmak içindir. Dikkat et, ki seni Allah'tan ayırmasın.

Sözü:

— Tasavvuf ıstıraptır, ürpermedir. Sükûnet ve rahat başlayınca, tasavvuf yok olur.

## CA'FER b. MUHAMMED el - HULDÎ

Künyesi, Ebû Muhammed. Bağdad'da doğdu; Orada yaşadı ve öldü. Cüneyd, Nûri, Ruveym, Semnûn ve Cerîrî'nin dostu. Tasavvuf ilminde üstad. 348 de öldü ve dostları Serî ile Cüneyd'in yanına defnedildi. Şunûziyye adlı kabristana...

*
* *

Der ki:

— Kul, nefsinden lezzet aldığı müddetçe, Allaha ibadetten lezzet alamaz. Hakikat yolcuları, kendilerini Hak'tan uzak düşüren alâkaları - alâkalar onları bırakmadan - terketmişlerdir.

Sözü:

— Fütüvvet, nefsi hakîr, müslümanların haklarını yüce görmektir.

Buyurdu:

— Allah'ın önünde tam kul ol ki, O'nun dışındakiler önünde tam hür olasın.

Sordular:

— Tevekkül nedir, sizce?

Cevap verdi:

— Kalbin, varlık ve yoklukta aynı hal üzre olması, Varlıkta üzülmek, yoklukta sevinçli olmak. Herhalde Allah'a tam yönelmek.

Birine şöyle çıkışır:

— Arzu ve emelin şerefli olsun. İyi bilki, şerefli gayeler erkeklerin malıdır, kadınların değil.

Buyurdu:

— Hür insanlar, nefisleri için değil, dostları için didinirler.

Müridine sözü:

— Dâvayı, iddiayı bırakta, ilâhi emirlere sarıl. Efendimiz Cüneyd'i Bağdadî'nin şöyle söylediğini kaç kere duydum:

— İhlâs üzre hareket eden boş ve yalan dâvâlardan kurtulmuştur.

Der ki:

— Zühde sarılmak niyetinde olan, evvela riyaset davasına sırt çevirsin.

Sözü:

— Kendisine sulhçu ruh verilen, insanlara hürmet eder.

Çocuğunu kaybetmiş bir kadını mezar başında ağlar gördü. Dudaklarından şu mısraların döküldüğünü duydular:

«Sevgilileri kaybettik, diyorlar. Derim ki:

«Cânan'dan ayrılığı tatmayan, ne anlar kaybetmeyi
Bir şarap sundu ayrılık geceleri bana
Ki zehirden acı ve eski...»

## EBÛ AMR MUHAMMED ez - ZÜCÂCÎ

Baba adı, İbrahim. Aslen Nişabur'lu. Mekke'de yaşadı, orada öldü. 348 de, Ruveym, Nûrî ve Cüneydin dostu.

*
* *

Sülemî, dedesinden şöyle duyduğunu yazıyor:

— Ben Mekke'de iken Kettânî, Ebû Ya'kub Nehrecûrî, el-Mürtaiş ve daha bazı veliler sohbet toplantıları yaparlardı. Bu toplantılarda meclisin merkezinde Ebû Amr'ı oturturlar ve o konuşunca hepsi dinlerlerdi.

*
* *

Sordular:

— Namazda iftitah tekbirini alırken neden yüzünüzün rengi değişiyor, bir tuhaf oluyorsunuz?

Cevap verdi:

— Diliyle Allahu Ekber (Allah en büyük) derken kalbinde daha büyük bir şey saklı olan, kendi diliyle kalbini yalanlamış olur. İşte sebep...

Buyurdu:

— Ulaşamadığı ma'nevi bir mertebeden söz eden, kendisini dinleyeni yoldan çıkardığı gibi kalbinde bir iddiacılığın doğmasına da yol açar. Ve Allah ona, bahsettiği o makama ulaşmayı haram eder.

Buyurdu:

— Sema', hal'in zayıflığından doğar. Hâl'i kuvvetli olan, semâ' yapmaktan müstağnidir. Bir Hâl'i yaşayabilmek için, her hangi bir heyecan vasıtasına baş vuranın durumu ne zayıf!

Buyurdu:

— Sağlam akıl, vahyin güzel kabul ettiğini güzel, çirkin saydığını çirkin görür.

Yola girmek isteyen birine sözü:

— Merak etme! Allah'a şavk duyman, ona götürecek delili sana bulduracaktır.

Buyurdu:

— Kendisine, ilâhî nur eşlik ettikçe, en bilgili rehberin, kalbindir. Böyle bir kalb, neyi çırkin görürse ondan uzaklaş.

## EBÛ BEKR MUHAMMED ed - DÜKKÎ

Baba adı, Dâvud. Şam'da doğdu ve yüzyıldan fazla yaşadı. Ebû Ali Rûzbârî'nin akranı. Ebû Abdullah el-Cellâ, Ebû Bekr ez-Zekkak ve Ebû Bekr el-Mısrî ile sohbeti var. 350 yılından sonra öldüğü biliniyor.

Sordular:

— Tasavvuf ile fakirlik arasında ne fark vardır?

Buyurdu:

— Fakirlik tasavvufun hallerinden biridir.

— Sûfi kimdir?

— En uygun işle meşgul, kötülüklerden uzak olan...

Buyurur ki:

— Nice sevinenler var; sevinçleri belâ, dert, nice

mustaripler var; gamları, kederleri kurtuluşun ta kendisi.

Sordular:

— Sûfilerin edepsizliği, neye delil olur?

Dedi:

— İlâhî ilmin hakikatinden, öteki ilme yuvarlanmış olmaya...

Der ki:

— Mide, yemek ambarı. Oraya helâl yiyecek sokarsan, uzuvlar iyi işlere yönelir. Şüpheli şeylerle doldurursan onu, Allah'a giden yolu şaşırmaya başlarsın. Ve eğer onu haramla doldurursan Allah'la senin arana perde gerilir.

Sözü:

— Ma'nevi kirlerden temizlenen kalb, ilahî tecellilerle dolar.

Sözü:

— İlâhi kelâm (Kur'an) nurunu iç âleme serpince, şuaları ile beşerîliği siler süpürür? (Ve insanın yalnız ilâhi tarafı iş görmeğe başlar.)

Buyurdu:

— İhlâs, insanın içinin, dışının, sükûn ve hareketinin yalnız Allah için olması demektir. Öyle ki bunlara nefis ve şehvet hazzı, halk endişesi ve hırs ilişmeyecek, sürtünmeyecek.

Buyurmuştur ki:

— Allah, kalabalıkları müteharrik yaratmıştır; yer yüzünde debelenip dururlar. Ancak «gerçek hayat» sahipleri olarak sadece marifet ehlini yaratmıştır. Kalabalıklar sebepler ağında çırpınıp durmaktalar. Marifet yolcuları ise Sebepler Sultanın diriliği üzre yaşıyorlar. O halde, gerçek hayat marifet ehline hastır, başka değil

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED et - TÜRÛĞBEZÎ

Baba adı, Muhammed. Tus'lu. Ebû Osman Hîrî'nin dostu. Kerametleri pekçok. Hiç evlenmedi. Hâli Yüce, Himmeti Büyük... gibi ünvanları var. 350 den sonra öldü.

***

Ebû Nasr et-Tuusî anlatıyor: Derdi ki: «Benliğini şehvet ve ömrünü lezzet uğruna harcayan, neticede bunların kulu kölesi olur.»

Sözü:

— Allah'a gitmek için Allah'tan başka vasıtaya başvurmayana müjdeler olsun. Ona, Ondan başka yol yok!

Buyurdu:

— Dünyayı, yine dünya için terk etmek onu sevmeye alâmet...

— İsimler apaçık, manalar örtülü...

Diyor ki şakirdine:

— Hizmette adam seçmekten vazgeç. Hizmete lâyık olanlar göçüp gitti. O halde, herkese hizmet et ki muradına eresin.

Buyurdu:

— Allah, kuluna, verdiği marifet miktarınca belâ verir. Böyle yapar ki marifet, belâyı taşımasına yardımcı olsun.

Derdi ki:

— Cenab-ı Mustafa yalnız ümmeti için sabırsızlık ve şikâyet gösterdi. O rahmet ve merhametle gönderilmişti. Ümmetinin yersizliklerine muttali' olunca onlar namına şikâyet ve figan etti. Allah, bu noktaya işaret için şöyle buyurur: «Şu muhakkak ki size, içinizden çok şerefli, aziz

bir Resul gelmiştir. Sizi üzen herşey Onu rencide eder. O, sizin üstünüze olanca gücüyle titrer. Mü'minlere karşı çok merhametli, çok müşfiktir.» (1)

## BÜNDÂR b. HÜSEYN eş - ŞÎRÂZÎ

Künyesi, Ebu'l Hüseyn. Şîraz'da doğdu ve Şîraz'a altmış fersah uzakta bulunan Errecan'da yaşadı. Kabri de oradadır. Şibli'nin en fazla hürmet gösterdiği dostlarından biri ve talebesi. Bilgin. 353 de göçtü.

*
* *

Buyurdu:

— Nefsin için kimseye düşman olma, kimseyle çekişme. Zira nefs, senin değil; sana kalmayacak. Onu sahibine terk et. Ki, bildiği gibi idare etsin.

Sözü:

— Aklının arzuladığını, nefsinin arzuladığına tercih et.

Buyurdu:

— Kıblesi Rabbi olmayanın namaz ve duası baatıldır.

Diyor ki:

— Bütün sûfiler Vahdaniyyet'de müttefiktirler. Ayrıldıkları noktalar, şahsî müşahadeleri ve derecelerine ilişiktir. Her biri vasıflandığı Hâli'nin meydana getirdiği duruma göre ad alırlar. Durumlarına göre şu sıfatlardan biri ile nitelendirilirler: Müçtehid, Zâhid, Âbid, Hâif, Râ-

(1) Tövbe S. A. 128

cî, Ganî, Fakir, Mürid, Murad, Saabir, Râzı, Mütevekkil, Muhib, Müstehtir, Müste'nis, Müştak, Vaalih, Hâim, Vâcid, Fâni, Baakî vs. Bütün bu sıfatlar, üzerinde birleşilen bir gerçeğin muhtelif işaretlerle dile getirilmesinden doğmuştur.

Sordular:

—Tasavvuf nedir?

Buyurdu:

— Ahde vefa etmektir. (Kur'an'da bahsedilen ve Allah'la insan ruhu arasında geçen sözleşme. Kur'an insanı, sık sık bu ahdi hatırlamaya çağırır. Cüneyd tarafından Misak ve Fena nazariyesi ile sistemleştirilen bu «Ezelî Hadise» tasavvufun can damarlarından biridir.)

## EBÛ MUHAMMED ABDULLAH eş-ŞA'RAANÎ

Baba adı, Muhammed. Aslen, Râz'lı. Nişabur'da doğdu ve orada yetişti. Cüneyd, Ruvaym, Semnûn, Ebû Alî Cüzcânî, Muhammed bin Fadl ve emsali ile sohbeti var. Bilgin, muhaddis. 353'de öldü.

*
* *

Sordular :

— Nasıl oluyor da kalabalık noksan ve kusurlarını bilip, itiraf ettiği halde eksiklikten bir türlü kurtulamıyor, gerekeni yapmaya teşebbüs edemiyor?

Buyurdu :

— Çünkü kalabalık, bilgilerini kullanmakla değil onunla birbirlerine çalım satmakla meşgul oluyor. Zahirî formalitelerle uğraşır, batınî erkânı terk ederler. Böyle

olunca da Allah kalb gözlerini kör eder ve bedenlerini bir takım ibadetlerle bağlar.

— Ârif, Allah'a halkın muvafakatını esas alarak değil, Allah'ın muvafakatını gözönünde tutarak ibadet eder.

Sözü :

— Marifetin delilleri şunlardır: İlim, ilimle amel, yapılan amelden emin olmıyarak korkmak.

Sözü :

— Şu muhakkak ki, şikâyet ve iç darlığı (sıkıntı) Allah'ı hakkiyle bilmemekten doğuyor.

Sözü :

— Hakiki marifetullah yalnız nebilerle büyük velilere mahsustur. Fakat halkın hepsi marifet sahibi olduğu iddiasında.

Sözü :

— Sükûttan nasibi olmayan, konuştukça lağv saçar. (yani lüzumsuz şeylerle çene yorar.)

Derki :

— Nefsinin yerini ve Allah'ın önünde değerini bilmek isteyen şuna dikkat etsin: Arzu ve heveslerine karşı çıkana bozuluyor mu, bozulmuyor mu? Eğer bozulmuyorsa anlasın ki Hak'ka uymuştur.

## EBU'L HASEN ALÎ b. BÜNDÂR es-SAYREFÎ

Aslen, Nişabur'lu. Nişabur'da Ebû Osman Hirî ve Mahfuz b. Mahmut; Semerkant'ta Muhammed b. Fadl, Belh'de Muhammed b. Hâmit, Cüzcan'da Ebû Alî Cüzcânî, Rey'de Yusuf b. Hüseyin, Bağdad'da Cüneyd, Ruvaym, Semnûn, İbn Ata, El-Cerîrî, Şam'da Taahir el-Makdîsî, İbn

el-Cellâ Ebû Amr Dimeşkî ve Mısır'da Ebû Alî Rûzbârî ve Zekkak ile görüştü, sohbet etti. 359 da öldü.

***

Ebû Nasr Tuusî anlatıyor: «Sordum:

—Tasavvuf nedir? Buyurdu :

«— Mahluklara bağlı kalmayı, zaahiren ve baatınen ortadan kaldırmaktır.»

Derdi ki sıksık:

— Istırap üstüne bina edilen ev, ıstırapsız olamaz. (Dünyayı kastediyor.)

Buyurur :

— Kalabalıkla meşgul olmayı bırak. Rüzgâr birgün onları silip süpürecektir.

Oğlunun elinde bir kitap gördü; sordu :

— Nedir o elindeki?

—Marifet adlı bir kitap. Buyurdu :

— Marifet kalblerde idi; şimdi kitaplara kaldı demek?

Buyururdu ki :

— Salah sözü sıksık hatırlanan bir zamanda, salah beklemeyin.

Sözü :

— İçindeki Uns'ü yitirene, gezmek, vahşetten başka şey kazandırmaz.

Diyor ki :

— Hak... Büyük bir gaye... Kalabalık da Onun peşinde. Ne var ki, O, dünya ve âhireti terketmeden ele geçmez.

## EBU BEKR MUHAMMED ŞEBEHİ

Baba adı, Ahmet. Ebû Osman el-Hîrî'nin dostu. Nişabur'lu. Hicrî 360 dan önce öldüğü biliniyor.

*
* *

Sözü:

— Ârifler marifetleriyle, kalabalık ise yiyip içmekle kuvvet bulur.

Buyurur :

— Suçsuz ve zavallı birini mahzun etmemen, güzel ahlâk olarak sana yeter. (Sufî için kalb yeryüzüne indirilmiş Arş'tır. Kalb Arş'tan da üstün bir mânâ ve mahiyete sahiptir. Zira kalb Allah'ın tek nazargâhı, biricik makamıdır.

Kutsi bir hadiste: «Yerime, göklerime sığmam, lâkin mümin kulumun kalbine sığarım!» buyurulmuştur. O halde, kalbe dokunulmaz, leke atılmaz. Kalb incitilmez. Ebedî hayat, kalb demektir. Kalblere karşı tutumumuz, ölüm sonrası hayatımızın habercisidir. Din, kalbi azizleştirmek için, Vahy, kalbe nur serpmek için geldi. Peygamberler kalbin saadeti uğruna ıstırap çektiler. Âlem, kalb aynasında seyredilince güzeldir. Kalb, suyun adını rahmet, yağmurun adını bereket koydu. Dikenden gül çıkaran kalbdir. Sert ve yalçın kayaların bağrından fışkıran meyva taşıyıcı kökler, kalbin sesine koşan âşıklardır.

Ne güzel demiş Hafız-i Şirâzî: «Kalb kırma, yeter! Bizim dinimizde başka günah yoktur!»

## EBÛ AMR İMAİL b. NÜCEYD

Sülem'li. Büyük mutasavvuf ve bilgin, tabakat sahibi. Sülemî'nin, anne tarafından dedesi. Ebû Osman el-Hirî'nin arkadaşları içinde, en son ölen. Cüneyd'e mülakî oldu. Âlim, muhaddis. 366 da öldü.

*
* *

Soruldu :

— Tasavvuf nedir? Cevabı :

— Tasavvuf Allah'ın emir ve nehyi altında sabırdır.

Sözü :

— İddiacılık gururdan doğar.

Buyurdu :

— İlmin neticesi olmayan her hâl, sahibine faydadan çok zarar getirir.

Sözü :

— Nefsinden cömertlik görene, dini ihanet eder.

Sözü:

— Bağışta bulunmaya ait terbiye, bağışlamaktan daha önemli.

Buyurdu :

— Kula en çok lâzım olan, sünnet üzre ubûdiyyete ve murakabeye devamdır.

Der ki :

— Emre lâkayt davranmak, âmiri tanımamaktan doğar.

Buyurur ki :

— Bir melâmî, dava sahibi olamaz. Çünkü kendisinde bir şey görmez ki iddiacı olsun. Ve Allah Kitabı'nda buyurur :

«Şu muhakkak ki Allah'tan, O'nun kullarının âlimleri korkar.» (1)

Dedi :

— Kendisine iyiliği veya kötülüğü dokunamıyacak birine (Allah'tan gayrı) iyiliklerini, üstünlüklerini sayıp döken, cehlini izhar etmiş olur.

Der ki :

— İstikamet üzre olanı kimse saptıramadığı gibi, sapmışı da kimse doğrultamaz.

Sözü :

— Tefekkürü sağlam olanın sözü isabetli, ameli halis olur.

Buyurdu :

— Halka sığınarak itminan bulmak, aczdir.

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED el-MUKRÎ

Baba adı Ahmet. Ca'fer el-Mukrî'nin kardeşi. Ruvaym, İbn-i Ata. Cerîrî. Muzaffer el-Kirmîsînî... ile sohbeti var. Cömertliği, bütün tasavvuf mensuplarınca yad edilir. 366 da ölmüştür.

*
* *

Sözü :

— Gerçek fakir odur ki, kendisi her şeye saahip olduğu halde, hiçbir şey ona sahip olmaz.

Buyurur ki:

— Fütüvvet, kin tutacağına iyilik etmen, kerih gö-

(1) Faatır S. A. 28

receğine bağışta bulunman, nefsinin nefret duyduğu insanla, tatlı tatlı sohbet etmendir.

Şu sözüne bakın :

— Yaptığım bağış ve iyiliği kabul eden insan, beni ebediyyen ödeyemeyeceğim bir yükün altına sokmuştur.

Yine der ki :

— Cömert, verdiğini habire hatırlayıp söyleyen değil, yaptığını unutan, küçük gören ve hatırlamaktan utanandır.

Ebû Nasr Tuusî anlatıyor: Babasının malından kendisine elli bin dinar para ve ayrıca epey mülk intikal etmişti. Hepsini, meteliğine kadar fakirlere dağıttı.

Şu demek: Din, hizmet emreder. Bu hizmet Hakk'a hizmettir. Hak, Yaratanın bir ismi. Ve en yüce tecellisi. O, mekandan münezzeh... Din, Onunla bizim aramızda alaka... Ona nasıl hizmet edeceğiz? Onun en mükemmel tecellisine hizmet etmekle... Bu, insandır. Din-İslâmî telakki böyle- insana hizmettir. Hakk'ın tecellisi olan insana ve Hak yönünde. Nefis de insanda... İnsana hizmet, iyi teşhis edilemezse, nefse hizmet de olabilir! Kurtulmanın yolu var: Kendini ön plana sürmemek ve Peygamberi dinlemek. O zaman hizmet, Hakk'ın zuhuru olan insana yönelir.

Bu esastan hareket eder Kur'an. Ve tasavvuf şu neticeyi, son Peygamber namına şiddetle savunur: Hakk'a hizmet etmeyi gaye bilmeyen, halka hizmet etmez. Başka türlü söyleyelim :

Hak'tan nefret ettiğini söyleyerek halka dönmek iddiasında olanlar, yalancı veya gafildirler.

Hak'sız halk ve Hak'sız halkçılık... Muhal. Haksız Halk'çılık ve halksız. Hak... Bu da muhal... Birinciye bolşeviklik, ikinciye bugünkü «müslümanlar»ın hali misal. Bize Hira dağından fışkıran nurun aydınlattığı gönüller lâzım.

İnsana hizmeti, yani dindarlığı, yani halkçılığı el-Mukrî Hazretlerinden öğrenelim.

## EBÛ MUHAMMED ABDULLAH er-RÂSİBÎ

Baba adı, Muhammed. Bağdad'lı. Bir ara Şam'da yaşadı. Sonra Bağdad'a döndü ve orada öldü. 367 Hicrî.

*
* *

Sözü :

— Kalb, mihnet imtihanını kazanınca dünya sevgisi ve şehvet kendisinden sıyrılır.

Buyurdu :

— Allah'la senin aranı kesen en kalın perde, nefsinin tedbiriyle uğraşman ve senin gibi bir âcize bağlanıp kalmandır.

Buyurdu :

— Kişi, yer kendisini kapsayamaz; gök, gölgeleyemez; mahlûklar kabuledemez ve her işinde Allah'dan gayrıya yönelemez hale gelmedikçe, tam sûfi olamaz.

Der ki :

— Sıkıntılar, ilâhî tebliğlere aykırı gidişin neticeleri...

Sözü :

— İlâhi muhabbet, zuhur edince insanı rezil eder. Ve gizlenince, seveni acılarla öldürür.

Derdi ki :

— Rûhen uyuşamadığın biriyle sohbet etmek zorunda kalman ve bundan kurtulamaman... İşte musîbet...

## EBU'L KAASIM İBRAHİM en-NASRÂBÂZÎ

Baba adı, Muhammed. Horasan illerinden. Nişabur'da doğdu, yaşadı, yetişti. Nasrâbâz, Nişabur'da bir yerin adı. (1)

Bilhassa siyer ve tarih ilminde üstad. Muhaddis. Şiblî, Ebû Âlî Rüzbârî, Ebû Muhammed el-Mürtaiş ile sohbeti var.

Ömrünün son yıllarını Mekke'de geçirdi. 336 da Mekke'ye gitti ve 367 de orada öldü.

Sözü :

— Allah, Âdem'den, Âdemin sıfatıyla bahsederken : «Ve Âdem Rabbi'ne âsî olup taşkınlık etti.» (2) diyor. Âdemden, onun üstündeki lûtfu eşliğinde bahsederken :

«Şüphesiz Allah Âdem'i ıstıfa etti. (yani, her şeyden üstün görerek seçti.)» (3) diye sözediyor.

Buyurdu :

— Ceza ve mükâfatı esas alarak ibadet eden sayı ve rakam üzre amel eder. Allah'ı müşahadeyi gaye edinerek ibadet edenin sayı ile işi yoktur. Onun mükafatı sayılarla belirtilmez. Allah, bu inceliğe işaret için şöyle buyurdu : «Şu muhakkak ki O, sabredenlere mükâfatlarını, hadsiz - hesapsız verecektir.» (4)

---

(1) Ayrıca Rey ve Isfahan'da Nasrâbâz semtleri mevcuttur.
(2) Taahâ S. A. 131
(3) Âl-i İmran S. A. 33
(4) Zümer S. A. 10

Der ki :

—Rahat, içi huzursuzluk dolu bir kaptır.

Buyurdu :

— Hakk'ın yükü çok ağır; onu ancak Hakk'ın binekleri taşıyabilir.

— Haktan gelen küçük bir coşkunluk, ins ve cinnin bütün amellerinden üstün...

Diyor :

— Verilene bakanı doyuracak miktar mevcut değil, böylesinin kıymeti de sıfır. Verene itibar eden ise azîz ve şerefli.

Buyurmuşlar ki :

— Kendini iki şeyden birine mal edebilirsin. Hakk'a veya Âdem'e. Hakk'a mensub olursan keşf, bürhan ve azamet makamlarına geçersin. Bu intisab, ubûdiyyeti gerçekleştirir. Allah bu mânâda şöyle der : «O Rahman'ın kulları, yeryüzünde mütevazî ve mahzun dolaşırlar.» (5) «Benim kularım üstünde senin saltanatın olamayacaktır, (ey iblis).» (6) «Orada kullarımızdan birini buldular.» (7)

Eğer Âdem'e mensub olursan (ki bu toprak ve bedene intisap demektir.) karanlık ve cehil derekelerine inersin. Allah bu intisaptan da şu şekilde söz ediyor :

«Ve o emaneti insan yüklendi. O insan ki zalim ve cahîldir.» (8)

Buyurdu :

— Varlık, Ondan delililer; Ona, kendisinden başka delil yok.

Ne güzel demiş :

(5) Fürkan S. A. 36
(6) Hicr S. A. 42
(7) Kehf S. A. 65
(8) Ahzap S. A. 72

— Karşılaşınca, akrabanın gözyaşı canlanır, sevenin gözyaşı sel gibi coşar, akar.

## EBÛ ABDULLAH AHMET RÛZBÂRÎ

Baba adı, Ata. Ebû Ali Rûzbârî'nin yeğeni. Şam'lı. Kıraatden tasavvufa kadar, bütün dinî ilimlerde söz sahibi. 369 da Suur'da öldü.

***

Der ki :

— Bütün çirkinleri geride bırakan bir çirkin vardır. Muhteris ve cimri sûfi.

Sözü :

— Her oturup kalktığın, dostluğa lâyik değildir.

Rica ettiler: «Kabz ve bast istılahlarından sözeder misiniz?»

Bahsettiler :

— Kabz, Fena sebeplerinin; Bast Beka sebeplerinin ilki. Kabz edilenin Hâl'i Gaybet, sıfatı Hüzün, Bast edilenin Hâl'i Huzur, sıfat'ı Sürûr.

Sözü :

— Tasavvuf, insandan cimriliği giderir.

— Hadisle iştigal kişinin cehlini, dervişlik kibrini giderir. Bu ikisi birleşirse, artık başka şeref arama.

Demek ister ki: Peygamberin sözlerini, fiillerini bilmek nefsle mücadelede kâfi değildir. Ahlakî kemal Peygamberin hayatını yaşamakla gerçekleşir. Bu yolda bilmek, yaşatırsa bir değer ifade eder. Yoksa dert ve musibet olur.

Velilerden biri kötü davranışlarına şahit olduğu bir

bilgin için: «Bu adamda ahlâk yok,» der. Bu söz bilginin kulağına gider. Kızar, köpürür. Aylarca çalışarak ahlâka dair büyük bir kitap yazar. Kitap koltuğunun altında, velinin huzuruna çıkar.

— Sen benim ahlâksız olduğumu söylemiştin. Al, işte! Bak bakalım, ahlâkı benden iyi mi biliyorsun? Veli gülümser ve adama :

— Ben, ahlâk bilgisi yok demedim. Ahlak sahibi değil, dedim, diye cevap verir.

## EBÛ BEKR MUHAMMED el - FERRÂ

Baba adı, Ahmet. Nişabur'lu. Ebû Alî Sakafî, Abdullah İbn Münâzil, Ebû Bekr eş - Şiblî ile sohbeti var. 370 de vefat etti.

***

Ululardan birinin sözü :

«— Eğer ben, Ebû Bekr Ferrâ'yı görmeseydim, sûfî olamazdım.»

***

Buyurdu :

— İyi amelleri gizlemek, kötü amelleri gizlemekten daha lüzumlu. Böyle olursa, kurtuluş ümid edebilirsin. İyi amellerim var diye övünen onlara güvenerek Allah'la pazarlığa girişir. İçinde, Allah'tan alacaklıymış gibi bir his oluşur. Allah'ın, dünya ve ahiret, bütün nimetlerini ibadetleriyle satın almış gibi bir edaya bürünür. Kötülüklerini açığa vurup, iyiliklerini öne sürmeyende bu ruh haletinin tersi vardır. O, Allah'ın nimetlerini Onun bir lütfu sayar. Bu lütfun şükrünü eda edemediği için de üzülür,

af diler. Fakat aslâ akıbetinden emin olmaz. Devamlı müteessir ve eziktir. İslâm ahlâkı şu iki tip insanın birincisine hüsran, ikincisine kurtuluş vadeder. Zira birincide Allah'ın yerini nefis, almıştır. İkincide ise Allah, ulviliği, kul da aczi ve niyazıyla yerlerindedirler.

Der ki:

— Hakikat tebliğciliği yapacak olan kendi nefsinden işe başlamalıdır. Tebliğinin gerektirdiği sabrı göstermek ve iyi dediklerini yapıp, kötü dediklerinden uzak durmak zorundadır.

Bizim «din adamları» gibi, dirileri soymanın haramlığından dem vururlarken, kendileri ölüleri soymamalıdırlar.

Ululardan biri anlatıyor: «Bir gurup arkadaşla Hacca gitmeye karar vermiştik. Nişabur'a geldik. Ben Ebû Bekr Ferrâ Hazretlerini görmek istiyordum. Arkadaşlar: «Sakın gitme! Sana, «geri dön, anana-babana hizmet et» diyecektir. Seni Hacından etmesi muhtemel. Boş ver, gitme! diye dayandılar. Bense çok arzu ediyordum.

«— Dedim ki:

«— Olmaz; gideceğim. Ya dönüşte bulamazsam, göremezsem?

«Gittim. Mescidde idi. Kapıda bekledim. Çıktı. Selâmlaştık. Sordu :

«— Nerelisin? Dedim.

«— Herat'lıyım.

«— Nereye gidiyorsun?

«— Hicaz'a.

«— Ebeveynin var mı?

«— Evet var. Dedi :

«— Geri dön de, onlara hizmet et.

«— Peki öyle yapayım, diye karşılık verdim. Arkadaşlarımın yanına geldim. Beni caydırdılar. Ertesi sabah

içimden Şeyh'e gitmek geldi. Sabırsızlandım. Huzuruna gittim. İlk sözü :

«— Ahdini neden bozdun?

«— Tövbe ediyorum, pişman oldum.

Dedi ki bana :

«— Allah'ı herşeye tercih etmeyenin kalbine marifet nuru asla ulaşmaz.»

## EBÛ ABDULLAH MUHAMMED b. HAFİF

Şîraz'da yaşadı. Annesi Nişabur'lu. Ruvaym, ibn Ata, Taahiru'l Makdîsî, Ebû Amr ed-Dimeşkî ve Hallac ile sohbeti var. Şerîat'in bütün şubelerinde üstad. 371 de vefat etti.

***

Sordular :

—Tasavvuf nedir? Cevap verdi :

— Kalbi beşerîlikle uğraşmaktan tasfiye etmek, bedenî ahlaktan ayrılmak, nâsûtî sıfatları söndürmek, nefsânî davalardan uzaklaşmak, ruhânî sıfatlara yaklaşmak, hakikat ilimlerine bağlanmak, sermedîliğe yakışan neyse onu kullanmak, bütün insanlara iyiliği tavsiye etmek, Allah'a karşı vefakâr olmak ve son Peygambere gerektiği gibi uymaktır.

Dedi :

— Riyazet, nefsi hizmetle ezmek ve bu hale ara vermemektir.

Sözleri :

— Havf (korku, ürperti) Ma'bud'un satvetini bilmek yüzünden- kalbin titremesidir.

— Takva, seni Allah'dan uzaklaştıracak şeyden kaçmandır.

— İradenin hakikati, ıstıraba devam ve rahatı terktir.

Der ki :

— Müride, te'villere sapmak, kaçmak yolunu tutmak suretiyle nefse müsamaha kadar hiçbir şey zararlı olamaz.

Sözleri :

— Yakîn, sırların, gaybden gelen hükümler vasıtasıyla açılmasıdır.

— Müşahade, yakîn safası aracılığı ile kalbin gaybdan gelen haberlere muttali olmasıdır.

— Kurb, yakınlığın aydınlığı ile mesafeleri aşmaktır.

— Senin Ona yaklaşman, emirlerine uymak suretiyle ve Onun sana yaklaşması, tevkifini sürdürmesiyle olur.

Sordular :

— Sevenlerin dûçar olduğu belâlar ötekilerden çok. Neden?

Cevap verdi :

—Sevenler Onu ruhlarına tercih ettiler. Böylece O da onları kendilerine yönelttiği sevgiyle imtihan etti. Ve ayet-i kerimede : «O, onları sever» (1) buyurdu. Bu söze tahammül, kimin haddine!.

(1) Mâide S. A. 54 den.

## EBÛ OSMAN SAÎD b. SELLÂM

Afrika'lı. Fas taraflarından. Şimdi eseri kalmayan Kayveran adlı bir şehrin Kerkint köyünden. Uzun yıllar Mekke'de ikamet etti. Âlî b. el-Kâtip, Ebû Amr Zücâcî ve emsali ile dostluğu var. Hayatının son kısmını Nişabur'da geçirdi. Ölüm tarihi 373 dür.

***

Buyurdu :

— İnsan, zıddını bilmediği şeyi iyi tanıyamaz. Meselâ, riyayı bilmeyen ihlası kavrayamaz.

Sözü :

— İki türlü ilim var: Beden ilmi, ruh ilmi.

Der ki :

— Günahkâr, iddiacıdan hayırlıdır. Çünkü günahkâr tevbe ve af kapısını arar. İbadetiyle kurulan ise, iddiasının tuzağında mahpus kalır.

Buyurmuştur ki :

— İsteyerek ve şehvetle, elini zengin yemeğine uzatan ebediyyen kurtulamaz. Bu hususta, çok büyük bir zorluk içinde kalan mazur olabilir.

Sözü :

— Sûfî, her şeye malik olduğu halde hiçbir şey kendisine malik olmayandır.

Sözü :

— İnsanların halleriyle meşgûl olan, kendi halini zayi eder.

Dedi :

— Ubûdiyyeti gerçekleştirenin iç dünyası gaybı müşahede ile arınır ve ilâhî kudret her isteğine cevap verir.

Ölüm döşeğinde, çevresini saran doktorlara şunu der:

— Sizinle benim durumumuz Hz. Yusuf ile kardeşlerinin durumuna benzer. Yusuf ilâhî kudret tarafından idare ediliyordu; kardeşleri ise onu idare etmeye çalışıyorlardı. Halkın tedbiri Hakk'ın tedbirine neylesin?!

Buyurdu:

— Nefsi, büsbütün ümide bağlamak atalete ve bütün bütüne korkuya ma'ruz bırakmak, ümitsizliğe sürükler. Bazen birine, bazen öbürüne sarılmalı...

Der ki :

— Şükr edici zengin dediğin Hz. Ebû Bekr gibi olur. Malının tümünü vererek Allah'ı zenginliğe tercih etti. Buna karşılık Allah ona iki cihanın zenginliğini bağışladı. Sabırlı fakir de Üveysü'l Karanî gibi olur. O, fakirliğin mükâfatı olan ilâhî bürhanlar kendisine açılıncaya kadar fakirlikte sabretti.

## EBU'L KAASIM CA'FER el - MUKRÎ

Babası Ahmet. Muhammed el-Mukrî'nin kardeşi. Horasan ulularından. Nişabur'lu. İbn Ata, El-Cerîrî, Ebû Alî Rûzbârî, Ebû Bekr b. Sâ'dan... ile sohbeti var. 378 de Nişabur'da öldü.

*
* *

Buyurdu :

— Fütüvvet, kendi noksanlığın vasıtasıyla başkalarının üstünlüğünü görmendir.

Der ki :

— Hürriyet, dostlara muvafakat göstermektir.

Sözü :

— Tasavvuf, haller'in Hak ile bir doğrultuda olmasıdır.

Dedi :

— Ârif, mahlûklara sarılıp kalması, ma'rufu (Allah'ı) tarafından engellenendir. Şu demek : Kur'an insanın temiz, saf ve ulvî bir mahlûk olarak doğduğunu haber verir. İnsan, Allah'dan ayrılmıştır. Din, bu sefil dünyayı dolaştığımız halde, aslî ve ilâhî saflığımızı korumanın yollarını öğretir.

Dendi ki :

— Dindarlık çocukluk saffetine dönmektir.

Ana rahminde bize emanet edilen semavî berraklığı kabir kapısına kadar getirebilmek... Işte dindarlık budur. Bu saffeti en fazla zedeleyen, dinî hayatın en korkunç düşmanı. Bu düşman, Allah'ı inkâr olduğu gibi din ticareti de olabilir. İkisi de berraklığı bozar... Mahlûklara sarılıp kalmamak, berraklığı koruyabilmektir. Tasavvufun îrfan veya marifet dediği de budur.

## EBU'L HASEN ALÎ el- BÛŞENCÎ

Baba adı, Ahmed. Horasan ulularından, Herat'dan yedi mil uzakta bulunan Bûşenç'ten. Irak'ta İbn-i ata ve Cerirî, Şam'da Ebû Amr Dimeşki ile görüşüp sohbet etti. Şiblî ile uzun konuşmaları var. Fakirlere olan düşkünlüğü ve fütüvvetiyle meşhur. Hadis âlimi. 384 de öldü.

***

Sordular :

— Sünnet-i Muhammediyye nedir?

Cevap verdi :

— Ağaç altında biat etmek. Ve buna uygun davranışta bulunup söz söylemek.

Şeyh'in bu sözünün değer ve mânâsını kavramak için küçük bir açıklama gerekiyor. Hicretin 6. yılı. Hz. Peygamber gördüğü rüya üzerine Kâbe'yi ziyaret maksadıyla, ashabını da alarak yola çıktı. Arkadaşlarına ağır silâhlar almayı yasakladı. Ancak birer basit hançer alınmıştı. Bu da o zaman yolculuk eden her ferdin taşıdığı bir alet idi. Bu şekilde Hudeybiye mevkiine gelindi. Mekke müşrikleri telâşa kapılıp silâha sarildılar. Peygamber harb için değil, Kabe'yi ziyaret için geldiklerini söyledi ise de kâr etmedi. Karşılıklı konuşmalar elçiler vasıtasıyla yapılıyordu. Bir ara Hz. Osman müslüman tarafın elçisi olarak Mekke'ye gönderildi. Müşrikler Osman'ı alıkoydular. Osman'ın geri dönmemesi müslümanları telâşa düşürdü. Bu sırada Osman'ın öldürüldüğü şayiası yayıldı. Hz. Peygamber ashabını topladı. Azdılar, silâhları yoktu. Bu durumu dikkate alan Peygamber arkadaşlarını biata çağırdı. Ashap teker teker biat ederek, canlarına mal olsa dahi Peygamber'den ayrılmayacaklarına, bütün imkânsızlıklara rağmen savaşacaklarına söz verdiler. Bu biat bir ağaç altında yapıldığı için buna «ağaç altında yapılan biat» da denir. Kur'an, Feth sûresinde bu biattan sitayişle bahseder. Şeyh'in, «ağaç altında biat etmektir demekle işaret ettiği budur.

Buyurdu :

— Tasavvuf, hürriyet ve fütuvvet'den ibaret.

Sözü :

— Bir çıkar ve fayda için sevenden daha âdî hiç kimse olamaz!

Müridi rica etti :

— Bana dua edin!

Ettiler :

— Allah seni kendi fitnenden korusun. Yani nefsinin fitnesinden.

Der ki:

— Bizden zuhur eden hayır, zelledir. Zira bizim aslî vasfımız şerdir.

Alî el-Havvas izah etsin :

— Kemal ve bilgi, Allah'ın; noksanlık ve cehil bizim vasfımızdır. (o halde, kuldan zuhur eden iyilikler onun eliyle, kötülükler bizim, hakikati çarpıtmamız yüzünden meydana gelir. Kur'an'a göre, varlıkta esas olan iyi ve güzeldir. Çirkin ve kötü, varlığın aslî manasının, bizim tarafımızdan tağyir edilmesiyle vücut buluyor.)

«Sana isabet eden iyilik Allah'tan; ve sana dokunan kötülük kendi nefsindendir.» (1)

---

(1) Nisâ S. A. 79

# HİCRİ 5. ASIR

## EBÜ ALİ HASAN ed - DEKKAAK

Baba adı, Muhammed. Nişabur'lu. 405 te orada vefat etti. Bağlı bulunduğu silsileyi şöyle anlatır: Benim üstadım Nasrabâzî, Onunki Cüneyd, Onunki Serî, Onunki Ma'ruf el - Kerhî, Onunki Dâvud-i Taaî, Onunki de Tâbiîler...

Mutasavvıflardan biri anlatıyor: «Tevekkül bahsinden bir şey sormak üzre meclislerine gittim. Başlarında bir tülbent vardı. Tülbente heves etmiştim. Sordum :

«— Tevekkül nedir, üstadım?

«Cevap verdi.

«— Tevekkül halkın tülbendinden ümidi kesmektir.»

***

Dualarından :

— Rabbim, kürsülerde senden sözedip duruyorum. Beni rüsvay etme. Eğer rezil olmaya lâyık isem, beni meclisim önünde rezil etme. Bu dünyada, elimde bir asa sûfiler neşvesini tadayım. Ahirette de beni cehenneme aynı kisve ile sal; istersen ebeddiyyen orada bırak, ayrılıktan feryad edeyim.

Ve :

— Rabbım, Sen, saçımızı, sakalımızı ağartırken biz, divanımızı simsiyah ettik. Ey ak ve karanın yaratıcısı, defterimizi, senin bağışlayıcılığın hürmetine, ak tut!

***

Meşhur Risale sahibi Kuşeyri'nin üstadı. Kuşeyri bütün feyzini ondan aldı.

Kuşeyri, devrin zalim vergi usulünden halkını korumak için hesap ilmi öğrenmeye karar verir ve bu azimle Nişabur'a gelir. Şehirde dolaşmaya başlar. İlâhi plân... Ebû Ali'nin irşad meclisine rastlar. Teolojik ilimlerle zaten yüklü olan Kuşeyrî, şöyle bir uğrar meclise. Hepsi o kadar. Niyyet değişmiştir. Üstadın bir kaç sözü Kuşeyrî'yi can evinden yakalamıştır. Yeni karar: Gönül ilmine vereceğim kendimi... Ve verdi. Ve erdi. Mürşid tam olunca neden erilmesin?

***

Risalede sık sık adı geçen «üstad» Ebû Alî Hazretleridir. Birkaç söz nakledelim.

Tasavvuftaki Vakt ıstılâhını şöyle anlatıyor: «Vakt, içinde bulunduğun şeydir. Dünyada isen, dünya, sonsuzlukta isen sonsuzluk, sevinç içinde isen, sevinç, hüzünde isen, hüzün senin vaktindir.»

***

Hz. Peygamber'in: «Kalbim zaman zaman örtülür. Öyle ki hergün yetmiş defa istiğfar ederim» (1) Mealindeki hâdisini şöyle izah ediyor: «Hz. Muhammed Mustafa, devamlı olarak halden hale yükselmekteydi. Az öncekinden daha ulvî bir hale geçince çoğu zaman, o eski hali hatırlar da yenisine göre onu perde sayardı. İşte böyle. O devamlı bir terakki içindeydi».

Sözleri :

---

(1) Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî.

— İçine sunî bir davranış katılan Vecd, Vecd değildir.

— Tevacüd, kulun istiabını, Vecd istiğrakını, Vücut istihlâkini gerektirir. Bu, denizi gören, gemiye binen ve batanın halini andırır.

Sıksık okudukları bir şiirden :

«Aşkınız ayrılık, sevginiz kin
«Yaklaşmanız uzaklaşma, sulhünüz harptir, sizin.»

Diyor :

— Faatiha sûresindeki, «Yalnız sana ibadet ederiz» âyeti, şeriati muhafaza, «Yalnız senden yardım dileriz.» ayeti hakikati ikrar içindir.

Buyurdu :

— Mahzun kul, mahzun olmayan kulun yıllar boyu aldığı Marifet yolunu bir ayda kateder. Bunun içindir ki: «Allah, her hüzünlü kalbi sever.» buyurulmuştur... Ve bu yolun bağlılarından biri batan güneşe bakarak derdi ki: «Bugün, bir mahzunun üstüne doğdun mu?»

Anlatıyor :

— Sûfîlerden biri bir şeyhi ziyarete gitmişti. Şeyh ağlıyormuş. Sûfi «Neden ağlarsın» diye sorunca Şeyh :

— Açım. O yüzden ağlıyorum. Sûfî :

— Senin gibi bir insan açlıktan ağlar mı?

Şeyh cevap verir :

— Sus! Bilmez misin ki aç durmaktan muradım ağlayabilmektir.

Buyurdu :

— Sabredenler, iki cihanın şerefiyle şereflendiler. Zira onlar Allah'ın beraberliğine ermişlerdir. Nitekim Yaratan: «Allah sabredenlerle beraberdir. Bu şüphesiz.» (2) buyurmaktadır.

---

(2) Bakara S. A. 153

Der ki :

— Sen, emri ve tesiri altında olduğun şeyin kölesisin. Eğer nefsinin tesiri altında isen nefsinin, dünyanın emrinde isen dünyanın kölesisin.

— Âbidin kıymeti Ma'buduna göredir. Ve: Ubûdiyyetden (Allah'a kul olmaktan) daha şerefli hiçbir şey yoktur. İnsanın kullukla adlandırılmasından yüce bir ad da mevcut değildir. Bunun içindir ki Allah en sevgili Peygamberini -Hem de- Mi'rac'da abd (kul) olarak vasıflandırır. «Kulunu... yürüten Allah'ı tesbih ederim.» (3) «Kuluna, vahyedeceğini vahyetti.» (4)

Ve :

— Rubûbiyyet, hakkın ayrılmaz sıfatı olduğu gibi Ubuddiyyet de kulun dâimi vasfıdır.

Der ki:

— Küçük yaşlarımda iradenin mânasını kavramak için sonsuz bir arzu ve şevk duyuyordum. Kendi kendime derdim ki «Ah, bir öğrenebilsem mahiyetini.»

Nihayet öğrendiler. Ve bize öğretsinler:

— Tasavvufta irade: Kalbin en derin noktasında bir şevk, bir alevlenme, yürekte bir yakıcılık ve iç dünyada büyük bir aşk ve ürpermedir.

Sözleri :

— Mürid, tahammül eden, Murad tahammül edilendir. Musa Peygamber mûridi, Son Resûl muradı remzlendirir. Birincisi niyaz etti: «Rabbim göğsümü aç.» (5) İkincisine bildirildi: «Senin göğsünü açmadık mı biz?» (6) Birincisi yalvardı: «Rabbim, kendini bana göster, seni gö-

(3) İsrâ S. A. 1
(4) Necm S. A. 10
(5) Taaha S. A. 25
(6) İnşirah S. A. 1

reyim. Dedi ki: Beni asla göremezsin.» (7) İkinciye dendi: «Görmez misin Rabbini, nasıl uzatıyor gölgeyi?» (8)

*
* *

Buyurdu :

— Dünyada, dünyaya karşı hür olan, âhirette de âhirete karşı hürdür.

Sordular :

— Fütûvvet nedir? Buyurdu:

— Bu ahlâk, Hz. Peygambere hastır. Başkası onu gerçekleştiremez. Böyle olduğu içindir ki kıyamet günü herkes «ben, ben» derken, O: «Ümmetim, ümmetim» diye ağlıyacaktır.

Diyor ki :

— İbadetlerinde tembel davrananlar, Hak tarafından ayaklarına uyuşukluk prangası vurulmuş insanlardır. Allah onlar için Bu'd'u seçmiştir. Bu yüzden onları Kurb (yakınlık) mahalli olan ibadetten uzak tutmuştur. İbadete lakayt davranmalarının sebebi budur.

Buyurur :

— Günahkâr ağlayınca Allah'la mürâsele etmiş demektir. (Yani Allah ona hususi bir elçi göndermiştir ki o da gözyaşıdır.)

Der ki :

— Kul, ibadetiyle cennete girse de Allah'a varışı edebledir.

Sema hakkında şunları söylüyor :

— Sema ,avam için haramdır. Zira onların nefisleri

(7) A'raf S. A. 143

(8) Furkan S. A. 45

dimdik ayaktadır. Zaahitler için mübahtır. Zira onlar nefisle mücahedeye girişmişlerdir. Ârifler için de müstahaptır. Zira onlarda, kalb diriliği vardır.

Ve Kuşeyrî'ye diyor ki :

— Sema hakkında velilerin görüşü, şu sözde :

«Kalbi Allah'a bağlıyan şeyin dinlenip kullanılmasında bir beis yoktur.»

## EBU'L HASEN ALÎ el - HARKAANÎ

Baba adı Ca'fer. Bâyezîd-i Bistaamîden ruhânî yolla feyz aldığı kabul edilmektedir. Bâyezid'le Onun arasında uzun yıllar var. Bâyezid'in ölümü 261 veya 264, Ebu'l Hasen'inki 425.

***

Sordular :

— En kıymetli şey nedir?

Cevap verdi :

— Bir gönül ki her zaman anıla...

— Sûfi kimdir?

— Hırka ve seccadeye, ünvan ve kaideye sığınan değil, Fena Fillah olandır.

Yunus da öyle demiyor mu?
«Dervişlik olsaydı tac ile hırka,
Biz de alır idik otuza kırka.»

Derviş Yunus, ârif Yunus! Bu söz sizler için değil, bizler için doğru. Otuza - kırka dervişlik satınalmak iste-

yen bizleriz. Siz, dervişliği bir ömür yanarak, pişerek elde ettiniz. Biz yalnız, şişiyoruz. Yanmıyor, pişmiyoruz!

Sözü :

— Sûfî gündüz güneşe, gece yıldız ve aya muhtaç olmayandır. Sûfîlik, varlık aramayan yokluk...

Sordular :

— Sûfî uyanıklığını nasıl anlar? Cevap verdi:

— Hakk'ın onu yad ettiğini, tepeden tırnağa bütün vücuduyla farkederek.

Sordular :

— Sıdk nedir? Dedi:

— Gönlün söylemesi.

Sordular :

— Fena ve Beka'dan Bahs etmek, kimin hakkı? Dedi :

— O insanın ki, bir tel ibrişimle göğe asılır ve dağları, ovaları yerinden söken bir fırtına eser de, onu yerinden sallayamaz.

Buyurdu ki müridine :

— Gam ve ıstırap dile! Dile ki gözyaşı zuhuura gelsin. Allah, ağlayanları sever.

Buyurdu :

— Peygamberin vârisi, Onun fiillerini icra edendir. Sadece kâğıtların yüzünü karalayan değil.

Demek ister ki, Muhammed Mustafa'nın dostu olmak, bilmek, yazmakla değil, Onun ahlâkını yaşamakla gerçekleşir.

Der ki :

— Kırk yıldır birtek vakt içindeyim. Öyle ki Allah gönlüme habire bakar da orada kendinden gayrı birşey görmez.

Şu sözüne bakın :

— Vücudumda, Allah'tan başkası için bir şey ve kalbimde, Ondan gayrısı için karar yok...

Müridine sözü :

— Âlim ve «ibadetçi», dünya dolusu. Sana yaraşan, akşama kadar halkın, sabaha kadar Hakk'ın emrinde çalışmandır...

Sözü :

— Aydın gönül, mahlûklarla dolu olmayan; iyi amel, halk için yapılmayan; Helâl nimet, cehdinin mahsûlü olandır. Ve iyi dost, Hakk'ın diriliği ile can bulan...

## YÛSUF HEMEDÂNÎ

440'da doğdu. Künyesi, Ebû Ya'kub. Yüksek seviyede ilk fıkıh derslerini Bağdad'da ve Ebû İshak Şîrâzî'nin meclisinde aldı. Daha sonra başta Bağdad olmak üzere İsfehan, Semerkant... gibi merkezlerde devrin üstatlarından hadis okudu. Zahiri ilimlerdeki yüksekliği onu tatmin etmiyordu. Derûnî hayat aşkıyla tutuşuyordu. Nihayet Şeyh Ebû Ali Fârîmedî'ye intisab etti. Ayrıca Şeyh Abdullah Cüveynî ve Şeyh Hasan Semmânî'den feyz aldı. Bundan sonraki hayatı Merv ile Herat arasında geçer. İki beldeyi irşad işini yürütüyordu. Bu gidiş - gelişler esnasında Merv yolu üstünde vefat etti. Hicri 535 de. Mezarı Merv'dedir.

*
* *

Muhyiddin el - Arabî anlatıyor :

«— Hicretin 602. yılında Konya'da Şeyh Evhadüddin Hâmid el - Kirmânî ile görüştüm. Derdi ki: «Beldemizin irşad sultanı Yusuf Hemadânî tam altmış yıl irşad postunda oturdu.»

Nefehatü'l Üns şunu yazıyor: «Yusuf Hemedânî. Bağdad Nizamiye Medresesinde vaazlar verirdi. Derslerinden birinde İbn'üs - Sekaa adıyla tanınan bir fakih ayağa kalkıp birtakım şeyler sordu. Şeyh dinledi ve seslendi:

«— Yerine otur. Senin sözlerinden küfür kokusu geliyor. Ölümünün küfür üzre olacağından korkarım!

« —Aradan zaman geçti. Bizanstan bir elçi geldi. İbnu's - Sekaa ne yapıp yapıp bu Hıristiyan elçiyle buluştu. Birkaç sohbet... ve :

«— Sizin dininize girmek istiyorum, ey elçi ne dersin. Beni beraberinde götürür müsün? Elçi :

«— Olur. Benimle gelebilirsin.

«— İbnü's Sekaa elçi ile İstanbula geldi ve Hıristiyan olarak öldü.»

***

Yusuf Hemedânî'yi en güzel tanıtan eser Abdülhalik Gücdûvânî'nin Makâmât-ı Yusuf Hemedânî adlı risalesidir. Maalesef biz bu risaleyi tetkik etmek imkânını bulamadık. Şimdilik, Fuad Köprülünün, yine bu risâleyi esas alarak verdiği malumatı bazı kısaltma ve sadeleştirmeler yaparak nakletmekle yetineceğiz.

«Uzun boylu, çiçek bozuğu, uzun - kumral sakallı, zayıf bir adamdı. Yünden ve daima yamalı elbiseler giyer, padişahların ve eşrafın evlerine gitmez, eline geçeni muhtaçlara verir, kimseden bir şey kabul etmezdi. Yetmişbeş sene bekar durduktan sonra nihayet evlenmiş ve zevcesi kendisinden kırk gün önce vefat etmiştir. Herkese karşı çok iltifat eder, halim ve merhametli davranır, misafirlere kendi vilâyetlerindeki dervişlerin ahvalini sorardı. Kalben zikr ederek nefesini tuttuğu cihetle çok terlerdi. Daima Kur'an okumakla meşguldü. Arada yüzünü Hemedan'a çevirir çok çok ağlardı. Her ay başında şeriat talebelerini çağırarak onlarla sohbet ederdi. Türk ve Tacik bütün köylülere dinin farzlarını öğretmekten üşenmez, daima hoca-

lıkla meşgul olurdu. Kalbi bütün mahlûkat için derin bir muhabbetle dolu idi. Hıristiyanların, Ateş-perestlerin evlerine giderek onlara İslâmiyetin büyüklüğünü anlatırdı. Her şeye tahammül eder, herkese karşı sabır gösterir, ağzından kötü söz çıkmazdı. Ehl-i kıbleden kimseyi tekfir ettiği görülmemiştir. Fakre meyilli idi. Altun ve gümüş eşya kullanmaz, fakirlere zenginlerden daha fazla itibar ederdi. Müridlerine daima dört halifenin faziletlerinden bahsederdi.

504 yılının Ramazanında Sultan Sencer Semerkant'da bulunan Kâsım Cogî'ye bir mektup göndererek Yusuf Hemedânî hakkında ta'zim ve tekrimlerini bildiriyor, tekkenin dervişleri için 50.000 altun gönderiyor ve «Ashab-ı Kiramın yolarından ayrılmayan bu büyük Şeyhin hayat tarzını bildirmelerini ve Şeyhden kendisi için Fâtiha niyaz etmelerini» ilâve ediyordu. Müridler Sultanın mektubunu bildirdiler. O da Sencer için bir Fâtiha okudu. Sonra, Sultana yazacak, sehv ve hatadan gayrı bir fiili olmadığını söyledi: Dervişlerin recası üzerine «Şer'i Nebeviye uygun bizde ne gördünüzse yazın,» dedi. Dervişler Onun siretini yazıp gönderdiler.

Vefat edeceği gün arkasını mihraba verip dervişlerine «su ısıtın,» dedi. Ve yüzünü orada bulunanlara dönerek, «Makamımıza Abdullah Berkî'yi bıraktık. Ona uyunuz!» Sonra Ahmet Yesevî'ye dönerek, Sûre-i Fâtır'ı, Yasîn sûresini, Nâzîât sûresini okumasını emretti. Okuma bitince bir feryaddır koptu. Şeriat hükümlerine, Sünenü'n Nebevî'ye riâyeti ve dini ilimlerdeki kudretiyle devrinde büyük şöhret kazanan Yusuf Hemedânî, gözlerini yummuştu.» (1)

---

(1) Fuad Köprülü. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar S. 55-58.

# H, 7, ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

«Geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, götürdüler ve gittiler.» Bir Buharalının söylediği bu tek cümle H. 7 ve Miladi 13. asrın en büyük hadisesinin - dehşetinin demek daha doğru olur - kısaca ifade edilişidir. Moğol istilâsı denen felâketten bahsediyoruz. «İslâm tarihinde -tedhiş ve tahrip cihetinden- Moğol istilasıyla kıyaslanacak hâdiseler bulunamaz. Cengiz Han'ın sürüleri dağların en ucundan kopup aşağı doğru hızla yuvarlanan tepe parçacıkları gibi, İslâmın gelişen kültür ve medeniyetini çiğneyip geçmişler ve arkalarında, evvelce etrafı bağlar bahçelerle çevrili bulunan yüksek sarayları, şahane evleri bir çöl ve harebe haline getirmişlerdi. Herat şehrinin yüzbin nüfusundan yalnız kırk kişi kalmıştı. Buhara şehrinde Moğollar, mescitlerin mübarek yerlerini ahır haline getirmişler ve parçalanan nefis Kur'an nüshalarının yapraklarından hayvanlarının altlarına yataklıklar yapmışlardı. Semerkant, Belh, Bağdad da aynı talihin kötülüklerine maruz kalmışlardı.» (1) İbnu'l Esiri dinleyelim: «Bu hadiseyi

(1) Arnold a.g.e. S. 311

anlatmaya kim tahammül edebilir. Bunu anlatmak İslâmiyetin ve müslümanlarrın cenaze törenini dile getirmek. keşke anam beni doğurmasaydı da bu felaketten sözetmek zorunda kalmasaydım.» (2)

612 de Semerkant'a giren Moğollar, şehri yağma ve tahrip ettikleri gibi cami ile birlikte oraya sığınan bin kişiyi de yaktılar; 30.000 den fazla Kanglıları da öldürdüler. Semerkant'dan sonra Harizm üzerine yürüdüler. Halk bütün gücüyle müdafaada bulunuyordu. Moğollar civarda taş bulunmadığı için dut ağaçlarını mancınıkla şehre atıyor, neft ile yangın çıkarıyorlardı. Bu boğuşmada şehrin çoğu harap oldu ve mukavemet sona erdi. Moğollar âdetleri vechiyle, sağ kalanları ovaya sevkettiler. Kadın, çocuk ve sanatkârlardan 100.000 kişiyi esir edip diğerlerini öldürdüler. Ebu'l Ferec öldürülenlerin de 100.000 kişi olduğunu yazar ki, her moğol askerine öldürülmek üzre 24 kişi düşmüştür. Harizm bendlerinin yıkılmasıyla şehir sular altında kaldı. Şehit olanlar arasında zamanın büyük velisi Necmuddin-i Kübra da vardı. Cengiz Han, manevî kudretinden çekindiği için (Cengiz bu velileri sihirbaz sayardı) şeyhe haber gönderip gelmesini, halkın kâmilen öldürülceğini bildirmişti. Necmuddin-i Kübra buna karşı: «Yetmiş yıl beraber yaşadığım hemşehrilerimden ayrılamam, belâ da müşterektir,» dedi ve savaşırken aldığı ok yarasıyla şehid oldu.» (3) Merv'de 200.000 kişilik halkın 400 sanatkârla birkaç yüz çocuğunu ayırıp, diğerini kılıçtan geçiren Moğollar, Nişabur'a geçip bura halkını istisnasız öldürdüler. Rey'de 70.000, Sebzevar'da 70.000, Hemedan, Kazvin, Tebriz, Erdebil, Meraga, Gence, Kafkas-

---

(2) İbnu'l Esir Et-Târîhu'l Kâmil.

(3) Osman Turan'ın Selçuklular Tarihinden kısaltılarak S. 400 - 415

ya, Şirvan, Derbend, Kıpçak illerini de aynı akibete uğrattılar. Bütün bu fecaatlerin, tahrip ve katlin hemen arkasından kadın ve içki âlemleriyle kutluyorlardı. Moğollar, katliam ve tahrip devri sona erince soygun, zulüm ve tahakküm safhasını başlattılar. (4)

İşte 7. asır bu harabeler üzerine oturacaktır. Tasavvufun bu yeniden kuruluşta kurulanlar arasında değil, kuranlar safında olduğu görülüyor. Bu kan ve feryat mahşerine şifa ve teselli elleri, dervişler ve sûfîler oldu.

«Haçlı harpleri, Moğol istilâsı gibi büyük vakaların ortaya çıktığı zamanlarda, tekkelerin, şeyhlerin nüfuzu daha fazla olmuştur. Çünkü onlar, mustarip insanlara, muhtaç oldukları ruhî ve manevî asâyiş ve sûkunu temin va'dinde bulunuyorlar, hakikaten de temin ediyorlardı.» (5) Bir Avrupalı «Biz İslâmiyetin en büyük tebşir muzafferiyetini, siyasî gücünün en az olduğu veya hiç olmadığı zamanlarda gösterdiğine inananlardanız,» diyor. (6) Ve ilâve ediyor «Moğol vahşileri ayakları altında çiğnedikleri müslümanların dinine sonunda teslim olmuşlardır.» Bu ve benzeri sözler, tasavvufun büyük zaferlerinin itirafı olarak kabul edilmelidir. «Cengiz istilasından sonra, Türkistan v İrandan, Harizmden birçok mutasavvıflar, âlimler, bu muazzam putperest istilâsı önünde garptaki İslâm memleketlerine çekildikleri esnada birçokları da Anadoluya gelip yerleşmişlerdi. Bilhassa 13. Milâdî asrın ilk yarısında Anadolu, en başta Mevlâna Celâleddin-i Rûmî olduğu halde, birçok büyük mutasavvıflar için yerleşecek bir yer olmuştu. Bu mutasavvıflar arasında, Konyada Evha-

---

(4) Bknz. Osman Turan. Selçuklular Zamanında Türkiye S. 519 - 600

(5) Fuad Köprülü a.g.e. S. 168

(6) Arnold a.g.e.

duddin Kirmânîyi, Tokatta Fahruddîn-i İrakîyi, Kayseri ve Sivasta Necmuddin Dâyeyi, yine Konyada Muhyiddin el-Arabî'yi ve Şârihi Sadreddin Konevî'yi, Muhyiddin el-Cendiyî, Sa'duddin Fergâniyi ve daha pekçok şahsiyeti zikredebiliriz. Hacı Bektaş-ı Veli'de bu mutasavvıflar arasında sayılabilir.

13. asrın son ve 14. asrın ilk yarısında Anadolu'da yayılan tarikatlar arasında, İbn Battuda'nın, Tarikati Ahmediyye adını verdiği Rifaîlik'i de görüyoruz. Müellif, Altınordu Devleti arazisindeki Macar şehrinde Rifaî tekkesine tesadüf ettiği gibi İzmirde, Bergama'da Amasya civarında da Rifaî tekkelerine rastlamıştır.

Anadolunun o asırdaki hayatı, sûfîliğin bütün halk tabakalarını kucaklamasını icabettirecek bir şekilde idi. Anadoluya gelen dervişler arasında, Yeseviyye tarikatine mensup olanları da vardı.» (7)

İlahî kudret şiddetli bir tokatla ikazdan sonra, kendine gelmeğe başlıyan insanlara merhamet elini uzatıyor. Anadoluda bu eller, Mevlânalar, Yunuslar oldu.

Türkler elinde tasavvuf, Arap ve Aceminken daha başka bir karakter geliştirmiştir. Evvela, daha fazla insana yönelik ve aksiyoncudur. Türk sûfîsi sadece şeyh veya postnişin değil, aynı zamanda Alp-Eren, Gazi, Emîr, Ahîdir. Bunun gibi, Anadoluda, tasavvuf perdesi altında sahneye çıkan saptırma hareketleri de Arap ve Acemistandakilerden başka hüviyettedir. Bu hareketlerin ilk özellikleri de daha **çok aksiyoner oluşlarındadır**

«Batınîlik akîdeleri İslâm âleminin her tarafında ve bilhassa Sûriyede o asırlarda derin bir surette yerleşmişti. Bu yüzden, tasavvuf perdesi altında - zamanın müsadesinden faydalanarak - her türlü oyun oynanıyordu. Ek-

---

(7) Fuad Köprülü. a.g.e. S. 171-175

seriya, birtakım Siyasî emellerle paralel olarak gelişen bu rafizî ve mu'tezilî hareketlerin Anadolu tarihinde en meşhur ve muhîmi Babaîler hadisesidir. Baba İshak nihayet Amasyada esir alınıp idam edilinceye kadar (H. 637) Selçuklu devletini epey yormuş ve uğraştırmıştır. Kızılbaşlık, Bektaşîlik gibi tarîkatlerin teşekkülüne bu Babâîler hadisesini mühim bir başlangıç saymak yanlış bir hareket değildir, itikadındayız.» (8)

Anadoludaki Ahîliğin de Batınî bir mahiyet taşıdığı inkar edilemez. Bunun tetkiki müstakil ve uzun bir çalışmayı icabettirmektedir.

7. asır Anadolusu bize, Türkler elinde gelişen tasavvufun geniş halk kitlelerine çok kolay inebildiğini, Türklerin yaradılış itibariyle bu mütevazî ve fakat fedakar ve vefakar mesleğe mütemayil olduklarını gösteriyor. Daha çok fikir planında iş gören İranî ve Arabî tasavvuf, bu beldede her şeyin yoluna girip rahat ve mutlu bir kitlenin teşekkülünü beklemiştir.

Zikre değer bir başka nokta da, tasavvufun ilk defa bu asırda - dikkate değer bir şekilde - İspanyada görülmesidir. İspanyada tasavvuf, öteki İslâm ülkelerinden farklı olarak hemen hemen bütünüyle sünnî karakterdedir. Ancak, yine öteki İslâm ülkelerinden farklı olarak felsefeyle de kucak kucağadır. İspanyada tasavvufun, bu asırda - belki de her zaman - en büyük siması H. 638 de ölen Muhyiddîn el-Arabîdir. Bu derece üstün şöhrete sahip olmamakla beraber büyük ilmî ve zühdî kudrete sahip bir başka sufî olan Abdülhak b. Seb'în de anılmalıdır. (Ö: H. 667)

(8) Fuad Köprülü a.g.e. S. 177-184

## EBU'L HASAN ALÎ eş-ŞÂZELÎ

Mağrib'li. Babası, Abdullah. İskenderiye'de, daha sonraları Mısır'da oturdu. Tasavvuf tarihinin en ünlü simalarından. Dinî ilimlerin her şubesinde söz sahibi. Ezher medresesinde ders okuttuğu, eserlerinden anlaşılıyor. Devrin en büyük ilim adamları Onun derslerini büyük bir hazla dinler, feyz alırlardı. Bu derslerin zaman zaman va'z şeklinde ve geniş halk yığınlarına da verildiği, yine eserlerinin mütalaasından çıkan bir neticedir. Hatta, çok samimî bir dille yazılıp, fıkhî ve zühdî mevzular ihtiva eden bir risalesi, El-İzziyye li'l Cemâati'l Ezheriyye, adını taşımaktadır.

Çeşitli tabakat ve tasavvuf kitapları Şâzelî'den hürmetle bahsetmişlerdir. Fakat hiç şüphesiz, Onun hakkında en güzel ve doyurucu bilgiyi Atâullah el-İskenderânî'nin Letaaifü'l Minen'inde buluyoruz.

Ataullah Tacüddîn el-İskenderî, Şazelî'nin müridi ve halifesi Ebu'l Abbas Ahmed el-Mursî'nin tilmizidir. Mezkûr eserinde, şeyhi Ebu'l Abbas'la Ebu'l Hasan Şâzelîyi anlatır. Eser on babdan teşekkül eder ve sonunda iki şeyhin virdlerinden birkaçı mevcuttur. Mutalaa edebildiğim kaynaklar arasında, Letaaif'i takip edecek ikinci bir eser de, Ahmet b. Muhammed b. Ayyâd'ın El-Mefaahiru'l Aliyye fî Meâsiri'ş Şâzelîyye adlı eseridir. Kitabın tertibi Ataullah'ınkinin aynıdır. Önce bablar, sonra şeyhin hizipleri. Eser beş babdır.

Ebu'l Hasan Şâzelî, İbn-i Teymiyye'nin hücumuna uğrayanlardan biri. Hicrî 656 yılında Mekke'ye giderken yolda öldü. Ölüm tarihini 654 olarak kaydedenler de var.

Sözü:

— Dua edince, muradına ereceksin diye değil, sevgilinle mükâleme ettin diye sevin!

Sözü :

— Allahın sana yasakladığı herşey, Adem'in «yasak ağaç»'ıdır.

Duasından:

— Allahım! Senin ayetlerini, Seni ve Resûlünün getirdiklerini anlamaktan alıkoyacak aklı benden al. Bunun yerine bana, nebilerine lutfettiğin akıldan ver.

Sözü:

— Sana zulmedilince sabret. İntikam almaya kalkarak, bir de kendi kendine zulmetme!

Sözü:

— Seven odur ki, kalbine sevgilisinden başka sultan olmaz.

«Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.» (I) âyetini izah ederken diyor ki:

— Allah Âdeme, kendisini halifeliğe yükseltecek bir günah bahşetti!..

Bu söz üzerinde biraz daha derin düşünebilmek için şu Hadisi de hatırlıyalım:

«Eğer günah işlemeseydiniz, Allah sizi siler süpürür ve yerinize günah işleyen bir kavim getirirdi.»

Sözü:

— Sûfiye göre varlık ne mevcud, ne de mâ'dum. Allah'ın ilminde nasılsa öyle.

Son derece pejmürde kılıklı bir «sufî» ziyaretlerine gelmişti. Şeyhin gayet temiz ve muntazam giyinişini kastederek:

---

(1) Bakara S. A. 30

— Bu elbiseler içinde Allah'a nasıl ibadet ediyorsunuz?

Cevap verdiler:

— Benim elbisem, insanlara «ben zenginim, sizden birşey istemem» diyor; seninki ise, «fakirim, bana bağışta bulunun» diye bağırıyor. Hepsi bu kadar.

Müridi ve halifesi Ebû'l Abbas Ahmet kendilerine intisab etmek istediklerinde şunu söylediler:

— Benimle dost olacaksan, hiç kimseden bir şey istemeyeceksin! Ve: Şu dört haslete sahip olmayanla arkadaşlık etme: Azdan cömertlik. (fazla geleni herkes verir.), zalimlere kin, belâ ve ıstıraba sabır, kadere rıza.

Sözü:

— Keşf'in, Kitap ve Sünnet'e aykırılık belirtince onu bırak; Kitap'la Sünnet'e sarıl.

Sözü:

— Kabzın üç sebebi var: Günah, elden giden dünyalık, şahsını veya aileni rahatsız eden kişi. Sebep birinci ise, istiğfar et; ikinci ise, Rabbine dön; üçüncüsü ise, sabret.

Sözü:

— İki dünya saadeti isteyen, şu bizim yolumuza, iki gün olsun, girmeli

Ve:

— Bu bizim işimiz, papazlar gibi manastıra çekilmek veya arpa ekmeği yemekle olacak iş değil. Emirlere tam uyup, hidayette saklanan Yakin'i aramak lazım.

Sözü:

— Kemal derecesine varmadan, halkın iltifatına yaklaşan Allah'ın gözünden düşer. Bu büyük musibetten sakının. Çokları buna aldanarak, el öptürmeye, şöhrete takılıp kaldı. Yalnız Allah'a bağlanın ki, sizi Tarîk-i Müstakime ulaştırsın.

Sözü:

— Velinin, kendisine zulmedene karşı, şundan bundan yardım istemesi, gizli şehvetin eseridir. Allah, O en büyük Masum'a bakın ne diyor: «Ulu'l Azm olan o büyük resuller gibi sabret!» (2)

Sözü:

— Uğursuzluğu olmayan yolu bulmak istersen: dilinde Fark, kalbinde Cem' olsun.

Sözü:

— Allah'ın nimet getiren veya kötülük götüren isimlerinden birine yapışmak, zat ve tevhid mertebesine karşı perdelenmektir.

Sözü:

— Biz, Allah'a iman ve ikan gözüyle baktığımızdan, delil ve bürhandan müstağni kılınmışız.

Sözü:

— Basiret (kalp gözü) de basar (beden gözü) gibi. En küçük bir çöp görmesini engelliyor.

Sözü:

— İnsanların en kötüsü, başkalarından her istediğinin yerine gelmesini arzu edendir.

Sözü:

— Bana, kendi nefsimin faydalı olabileceğinden emin değilken, başkasının faydalı olacağından nasıl emin olabilirim! Ve Allah'ın lutfunu, başkaları için umar dururken kendim için nasıl ümitsiz olurum!

Sözü:

— Dünyayı terki aşırı hadde vardırma. Sonra karanlıkları seni örter.

Sözü:

— Kalbi gaafil olanın, dini maskara olur.

Sözü:

---

(2) Ahkaf S. A. 35

— Kemal ehli, hem Hak'kın, hem de halkın sıfatlarını taşırlar. Onları Hak cihetinden mütalaa edersen ilahî, halk cihetinden mütalaa edersen beşerî sıfatları görürsün. Onların dış görünüşleri fakr, içleri zenginliklerle dolu. Allah, Resûl-i Kibriya için: «Rabbin seni fakir bulup da zenginleştirmedi mi?» (3) buyurdu, Nedir o zenginlik? O, açlıktan karnına taş bağladı; fakat koca bir orduyu bir ölçek unla doyurdu. Ve Mekke'den hicret ettiğinde yalın ayaktı. (O halde, Onun zenginliği ruhtan geliyordu. Maddî zenginlikle iş bitse bugünkü «müslümanlar» bahtiyar olurdu.)

*
* *

Büyük bilgin Mekînuddin el-Esmer'i dinleyelim:

— Herkes, insanları Allah'ın kapısına çağırırken, Ebu'l Hasan, Allah'ın zatına çağırdı...

Sözü:

— Sevgi, mihverdir. Bütün iyilikler onun çevresinde dönüyor.

## ABDÜLHÂLİK GÜCDÜVAANÎ

Buhara'da, Gücdüvan adlı bir köyde doğdu. Reşahat'ın beyanına göre bu köy Buhara'ya altı fersah uzakta ve şehir gibi gelişmiş bir durumda. Babası, Abdülcemil. Anası, Anadolu'lu. Bir ara Şeyh'in de Malatyada oturduğu, Reşahat tarafından bildiriliyor.

Abdülhalik Gücdüvanî tasavvufun, hususiyle Nakşî

(3) Duha S. A. 8

kolunun en büyük simalarından. Ona, serdefter, serhalka, mehter, Türkistan şeyhlerinin ulusu ünvanları verilmiştir.

* * *

Tahsiline Buhara'da başladı. Devam ededursun. Yusuf Hemedânî'nin Buhara'ya geldikleri duyuldu. Abdülhâlik, Yusuf Hemedânî'ye intisab etti ve kendini baatınî tasfiyeye adadı.

* * *

Tefsir dersinde, üstadı İmam Sadreddin'in önünde dersi tekrar ediyor. Henüz intisabı yok. Bir âyet:

«Rabbinize, gizli ve sessiz; boynu bükük ve ürpererek, dua edin!» (1)

Abdülhaalik soruyor:

— Üstadım, bu gizli zikrin hakikatı nedir. Zikri, hem halktan, hem de Şeytan'dan korumanın yolu nedir? Üstad cevap verdi:

— Bu Ledün ilmi'ne ait bir mesele. Allah dilerse seni bu ilmin sultanlarından birine kavuşturur ve bu sırrı ondan öğrenirsin.

Bu sözden sonra Abdülhaalik'in en büyük arzusu o «Ledün Sultanı»nı bulmak oldu. Yusuf Hemedânî'yi, duyar duymaz nasıl koştuğunu az önce söyledik.

* * *

Bir Aşura günü. Büyük bir dinleyici topluluğu. Hazret, Ma'rifetten bahsediyor.

Aniden bir ses. Genç bir dinleyici konuşuyor:

— Peki üstad, «Mü'min Allah'ın nuru ile bakar» hadisinin ma'rifet noktasından izahı nedir? Cevap verdi:

— İzahı odur ki, belindeki zünnarı kesesin. (2)

---

(1) A'raf S. A. 55

(2) Hıristiyanların bellerine bağladıkları kordon.

Genç şaşkın ve korku içinde:

— Bende öyle şey yok. Bana ne zünnar'dan? Şeyh işaret eder. Gencin arkasından hırkayı çıkarırlar: Altında Zünnar... Genç, dehşet içinde. Hemen atıldı ve zünnarı parça parça etti. Şehadet Kelimesi'ni söyledi. Bu defa şeyh, ötekilere:

— Ey dostlarım. Bu delikanlı zünnarını kesip imana girdi ve şu anda tertemiz oldu. Bizim de böbürlenme ve kibir adında bir zünnarımız var. Gelin biz de onu keserek temizlenelim.

Herkes tövbe ediyor, yeniden doğmay açalışıyordu.

Müridlerinden biri:

— Rabbim beni cennetle cehenneminden birini seçmek üzere serbest bıraksa, ben cehennemi seçerim. Zira cehennem nefse zor gelir. Ve ben nefsim arzusuna uygun hareketde bulunmamaya kararlıyım.

Zavallı mürid! Nefsin oyununa geldiğinin farkında değil. Şeyhinden aldığı karşılığa bakın :

— Bu sözün hiç de yerinde değil.Biz kuluz, köleyiz. Kulun seçmekle işi ne? «Git» dedikleri yere gider, «dur» dedikleri yerde dururuz. Kulluk budur!

Sordular:

— Sûfiye şeytan musallat olur mu? Cevap verdi:

— Nefsi güçsüz bırakmayı son hadde vardırmayana şeytan musallat olur. Ve nefsi güçsüz bırakmıyan, öfkelenir. Öfkelenince de şeytan nüfuz eder.

Buyurdu:

— Yüzünü Allaha döndükten sonra, sağ eline Allah'ın Kitabı'nı, sol eline son Resûl'ün sünneti'ni al ve dosdoğru yürü. Başka çare yok!

*
* *

Öğütlerini, hikmetlerini toplayan bir vasiyyetnâmesi

var. Ma'nevî oğlu Evliyâ-i Kebir için kaleme alınmış olan bu eserden birkaç söz nakledelim: (3)

«Oğlum! Bütün işlerinde ilim, edep ve takva üzre ol. Fıkıh ve hadis öğren. Cahil sûfilerden uzak ol. Namazını hep cemaatle kıl; lâkin imam ve müezzin olmaktan kaç! Şöhret peşinde koşma ki şöhret belâdır. Sultanlara ve sultan çocuklarına yaklaşma. Tekke yapma ve tekkelerde oturma. Az ye, az uyu, kalabalıktan kaç. Genç kadın ve erkeklerle sohbete düşkün olma. Zenginlerle oturup kalkma. Helâl ye ve şüpheli yiyeceklerden kaç. Gücün yettiği kadar evlenmekten kaç ki dünya isteklisi olup da dinini yağma etmeyesin. Çok gülme. Kahkaha ile hiç gülme. Gülmek, gönlü öldürür.

«Kimseyi hakir görme. Herkese şefkat gözüyle bak. Dışını süslemeye girişme ki dışı süslemek, iç âlemin virane oluşundan doğar. Kalabalıkla uğraşma.

«Kimseden bir şey isteme. Kimseyi hizmetine zorlama.

«Velileri inkâra kalkma. Onlara, can ve malınla hizmet et. Onlarla uğraşanın sonu perişandır. Dünyaya gönül vermişlere heves etme.

«Gözün yaşlı, amelin haalis, duan boynu bükük halinle olsun. Elbisen eski, yoldaşın dervişler, dostun Allah olsun, ey oğlum!»

***

Abdülhaalik Gücdüvanî Hazretlerinin tasavvuf tarihi ve psikolojisindeki müstesna yerini ele almanın zamanı gelmiş bulunuyor. Bunun için, Hazretin koyduğu «onbir esas»ı incelemek lazımdır.

Bu onbir esas, Nakşibendiyye tarikatının prensipleri

---

(3) Reşahat'dan, sadeleştirerek alıyoruz.

olarak yadedilmekle birlikte tasavvufi sülük'ün de esaslarıdırlar.

Kısa izahları ile görelim:

1 — Hûş Der Dem.
2 — Nazar Ber Kadem
3 — Sefer Der Vatan
4 — Halvet Der Encümen
5 — Yâd Kerd.
6 — Bâz Geşt.
7 — Nigâh Daşt
8 — Yâd Daşt.
9 — Vukûf-ı Zamânî
10 — Vukûf-i Adedî
11 — Vukûf-i Kalbî

HÛŞ DER DEM: Kelime itibariyle tercümesi, an-içinde uyanıklık ve dikkat. Istılah mânâsı «oldur ki herbir nefes ki derûndan yukarı gele, sahib-i nefes de anda hâzır ve agâh ola. Ve ol demde gaflet ana yol bulmaya. Mevlâna Sa'düddin-i Kaşgarî buyurmuşlardır ki,« bir nefesten bir nefese intikal gaflet ile olmayıp huzur ile ola! Ve her nefes ki alur, Hak taalâdan haalî ve gaafil olmaya. Hoca Abdullah Hazretleri buyurmuşlardır ki, bu yolda nefesi hıfz ve riayet etmeyi muhim tutmuşlardır. Ya'ni gerekdir ki her nefes «Huzur» ve âgâhlık ile zikr oluna. (4) Fülan kimse nefesini yitirmiş, derler. Yani, tarîk ve rûşeni zayi' etmiş, demektir. Bahâeddin Nakşbend Hazretleri buyurmuşlardır ki, «Bu yolda işin temelini nefes üzre atmak gerekdir. Yani himmeti nefesi korumaya ve her nefes huzura hasretmeli. Şöyle ki, içinde bulunduğun anda iştigal seni, maziyi tezekkür ve müstakbeli tefekkürden alıkoya. Nefesin giriş ve çıkışında iki nefes arasını öyle koru ki gafletle aşağı-yukarı gidip gelmeye.

Necmuddun-i Kübra, Fevâtihu'l Cemal adlı risâlesinde buyurur ki, «Nüfûs-i hayvanatda işler halde olan bu

zikr, onların zarûrî nefesleridir. Zîra nefes çıkıp girmekte Hak taalanın gaybî hüviyetine işaret olan «Ha veya hu» yu demiş olur ki, Allah'ın zatî ismi o «Hu» dur. Ve bu «Hu - Ha» her nefeste bizzarura câridir. O ismin cereyanı olmadan hiçbir şey hayatta kalamaz... Mümkün değildir ki bu hale hiçbir ilim ve idrak mütaallık ola. Bu cihetten Allah Mechûl-i mutlaktır.» (5)

Anlaşılıyor ki bu ıstılah, alıp verdiğimiz nefeslere Allah'ın nezaretinde hakim olmayı ifade eder. Şeyh Sa'dî bu manada şöyle der:

«Her nefesî ki firûmîreved, mümidd-i hayatest o, çon bermîâyed müferrih-i zât. Pes der her nefesî do nimet mevcûd est o, ber her nîmetî şükrî vâcib... » (6)

Her nefeste iki nimet var ve her nimet için de bir şükr gerekir. O halde Sadiye göre, verdiğimiz her nefes için iki kerre şükr etmeliyiz. (7)

NAZAR BER KADEM : Kelime manası, ayağa bakmak. Tasavvufî manasını Reşahat'dan dinleyelim:

«Oldur ki sâlikin gidip gelmekde, şehirde ve sahrada velhasıl her yerde nazarı ayağına ola. Takim, anın nazarı perakende olmaya ve bakılmayacak yere taalluk etmeye. Ve bu, sâlîkin varlık mesafelerini ve bencillik yamaçlarını aşmasında sür'atli oluşu demektir.»

Nakşiliğin mühim kaynaklarından biri olan Behcetû's - Seniyye'de şöyle anlatılıyor: «Nazar Ber Kadem sâlik'in

---

(4) Buradaki Huzur, «Allahı'ın huzurunda olduğunu bilmek» manasına bir ıstılahtır.

(5) Reşahat'dan kısmen sadeleştirerek alınmıştır.

(6) «Her nefes aşağı inerken hayatı uzatır ve yukarı çıkarken ferahlık verir. O halde her nefeste iki nimet var ve her nimet için bir şükür lâzımdır.»

(7) Sa'dî-i Şirazî. Gülistan, Mukaddime kısmı.

ayağına bakarak etrafı temaşa etmemesidir. Böyle olunca gönülde mâsivâ'ya karşı alaka belirmez...»

SEFER DER VATAN : Kelime manası, vatanda sefer. Yani, beden yerli yerinde durduğu halde, ruh sefer etmede... Reşahat'dan dinleyelim:

«Sefer Der Vatan oldur ki, sâlik ahlak-ı zemîmeden ve sıfat-ı tabiat-ı beşeriyyeden sefer eyleye, Yani sıfat-ı beşeriyyeden sıfat-ı Melekiyyeye, sıfat-ı zemîmeden, sıfat-ı hamîdeye intikal eyleye.»

Sefer'in Kur'an dialektiği ve tasavvuf psikolojisindeki yeri, müstakil bir bölüm halinde ele alınacaktır. Burası, daha falzasına musait değil.

HALVET DER ENCÜMEN : Kelime manası, kalabalık içinde yalnızlık... Reşahat'dan nakledelim:

«Bahaeddin Nakşbend Hazretlerine sormuşlar ki,

— Sizin tarikatınız neyin üstüne oturur?

Buyurmuş ki:

— Halvet Der Encümen üstüne. Yani zaahirde halk, baatında Hak ile olmak üstüne...

Allah'ın:

«Birtakım erkeklerdir ki, ne ticaret, ne de satış onları, Allah'ın zikrinden alıkoymaz!» (8) buyurması bu makama işarettir...

Evliya-i Kebir Hazretleri buyurmuşlar:

— Halvet Der Encümen oldurki, zikre iştigal ve anda istiğrak bir mertebeye irişe ki pazara gire, hiç söz ve avaz işitmeye.. Gönlün özüne, zikrin galebesi sebebiyle...

Haace Ubeydullah buyururlar ki:

— Bir mertebeye irişür ki, türlü âvazlar ve halkın birbiriyle söyleşmesi hep zikr görünür. Hatta kendi sözlerini dahi zikr işitir.»

---

(8) Nuur S. A. 37

Behçetu's-Seniyye'de şöyle deniyor:

«Kâamil insan, kendisinden çeşitli kerametler zuhur eden değildir. Kâmil odur ki, halk ile düşüp kalkar, onlarla alış-veriş eder, onların arasına karışır; bununla beraber, Hak'dan bir an ayrı olmaz, gaafil bulunmaz.

YÂD KERD : Kelime manasını hatırlamak, hatırda tutmaktır. Istılah olarak ifade ettiği mana şu: «Sâlik'in, murakabe mertebesine vardıktan sonra, hergün belli sayıda Kelime-i Tevhid getirmesidir. Bazıları da, onu, gerek kalple ve gerekse lisanla zikre devam etmek, şeklinde tarif ederler.»

Behçetu's-seniyye'nin bu beyanından anlaşılıyor ki, yâd kerd, Allah'ı düşünerek kelime-i Tevhid'i devamlı olarak zikretmektir. Bilindiği gibi Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe illallah) bir olumsuz (lâ ilâhe) bir de olumlu (illâllah) kıs'mdan teşekkül eder. Mürid «lâ ilâh» diyerek Allahın dışındaki bütün varlıkların kudret sahibi mabud telakki edilmelerini nefyeder. Bir nevi, yolu süpürür. Ardından «illâllah» diyerek «yegane mabud ve kudret sahibi Allah'tır» hakikatini kalbine tasdik ettirir. Birinci kelimeyle tasfiye edilen iç âlemde, ikinci merhalede ilâhî aydınlık seyretmeye başlar. Ve bu hal devam ettikçe sâlik gönül âlemini ilâhî aydınlığa maruz bırakarak kemâlini gerçekleştirir.

BAAZ GEŞT : kelime manası, tekrar, geriden almak, geri dönmek... Tasavvufî tarifine gelince:

«Zikirden feragat olundukta haasıl olan âgâhiyi (uyanıklığı, irfanı) muhafaza için «Rabbim, benim gayem sensin. Ve benim dilediğim yalnız senin rızandır.» kelâmı ile kalbini meşgul etmektir. Tâ ki zâkirin (zikredenin) zikri haalis ve sırrı mâsivâ'dan faariğ ola.. » (9)

(9) Abdülkerim Arvaasî. Erriyazü't-Tasavvufiyye, S. 112

NİGÂH DAŞT : Kelime manası, korumaktır. Tasavvuf ıstılahı olarak şu demek:

«Kalbi nefsaanî düşüncelerden, insanların kalblerine vesvese veren herşeyden korumaktır» (10)

Muhammed el-Haani'yi dinleyelim:

«Zikr edenin, nefy ve isbat üzre (kelime-i tevhidin manası üzre) kalbini muhafaza etmesi gerekir. Ki kalbine Hatarat girmesin. Aksi halde zikrin, Allah'ı anmaktan doğan kalb huzuruna taalluk eden neticesi zuhura gelmez.. »

YÂD DAŞT : «Kelime-i Tevhid düşünüldüğü, zikredildiği esnada, nefesi hapsederek, kalbi Allah'ın huzuru ile ayakta tutmaktır. Bunun, devamlı surette kalbin Allah'la olması manasından kinaye olduğunu söyleyenler de vardır. Bazıları da derler ki, «Yâd daşt, kalbi, zat-ı Akdes'in tecellisini müşahadede sâbit kılmaktır...» (11)

Reşahat'a göre yâd daşt, «Nigâh daşt'da rüsûhtan (derinleşip kemale ermekten) ibarettir.» (12)

VUKUUF-İ ZAMÂNÎ : «Vukuf-i zamânî, sûfiyye indinde, muhasebeden ibarettir.»

Bahaeddin Nakşbend buyururlar ki:

«Her geçen ânımızı muhasebe ederek, gafletle mi, huzur ile mi geçtiğini tesbit eder, noksanlıkla geçmişse Baaz Geşt ederek amele yeniden başlarız.»

Seyyid Abdülhakim Arvaasî (K.S.) şöyle buyurdular:

«Vukuf-i zamânî, her anda halinden haberdar olmaktır. Yani, hali, mûcib-i şükür müdür, mûcib-i özür mü dür, bilmektir.»

Bahaeddin Nakşbend diyor ki:

---

(10) Selçuk Eraydın, Notlar, İlgili bahis.

(11) Behçetü's-Seniyye.

(12) Reşahât,

«Bize kabz hâlinde istiğfar, Bast hâlinde şükür emretmişlerdir.»

Kısaca bu, içinde yaşadığımızı ânı, ilahî irade istikametinde tasarruf edebilmeyi anlatır. Gerek bu ve gerekse bundan sonraki iki ıstılahın psikolojik ve dinî - tecrübî değerleri... zaman bahsinde ele alınacaktır.

VUKUUF-Î ADEDÎ : Zikrde adede riayetten ibarettir. Bahaeddin Nakş bend buyurmuşlar ki :

«Kalbî zikirde adede riayet, müteferrik hatarat'ı toplamak içindir.» (13)

«Kelime-i Tevhid'i zikrin adedi, yevmiye, en az, binyüzdür. Zikr-i Celâlin (Allah lafzının) adedi ise, en az beşbindir.» (14)

VUKUUF-Î KALBÎ : Kalbi kontrol altında tutmak. «Bu, iki mânâya mahmuldür. Biri oldur ki, Hak Taala'dan âgâh ola. Yâd daşt cümlesindendir. İkincisi oldurki, zikreden, gönle vaakıf ola. Yani zikir esnasında kalb denen o malum et parçasına müteveccih ola.

Ubeydullah Ahrar Hazretleri bir yerde şunu kaydediyorlar: «Vukuuf-i kalbî, gönlün Hak'tan âgâh olmasıdır. Ol vech ile ki gönülde Hak'dan gayrı hiç nesne olmaya! Gönlün bu âgâhlığına, şuhud, vusul ve vukuuf-i kalbî dirler...» (15)

Seyyid Abdülhakim Arvaasî Hazretleri:

«Nereye dönseniz orada Allah'ın yüzü vardır.» ayetinin (16), bu manaya işaret ettiğini söylüyorlar. (17)

Çok ince ruhî nüanslarla ayrılan bu manaları yaşamayanların kavrayabilmelerinin zor, hatta imkânsız

(13) Reşehât.
(14) Abdülhakim Arvaasî. A.g.e.
(15) Reşehât.
(16) Bakara S. A.
(17) A.g.e.

olduğu, şu satırlardan da anlaşılmaktadır. Halbuki yaşayanlar için, bu ıstılahların her biri bir mertebe ve seviyenin diploması gibidir. Lâkin iş kelimelerin dar kalıplarına dökülünce perişan oluyor.

## İBRAHİM BURHANEDDÎN ed-DESÛKÎ

636 da Aşağı Mısır'da Desûk kasabasında doğdu. Nesebleri, birkaç batın sonra Hz. Ali'ye ulaşıyor. Babası Ebü'l Mecd ululardan ibn-i Abdi'l Ganâim el-vaasıtî'nin halifesi ve damadıdır. Hocam Mahir İz Bey Desûkî hazretlerinden bahs ederken şöyle diyor:

«Babası Rifaî tarikatına mensuptu. Bu cihetle babasından Rifaî hırkasını giyen Desûkî daha sonra hem Rifaî, hem de Sühreverdî olan Necmuddin el-İsfehâniye intisab ederek her iki tarikatten de hırka giymiştir. Bundan başka, kendisi'nin Şâzeliyye tarikatine de intisab ettiği rivayet edilmektedir. Hayatının yirmi senesini, Desûk'daki halvethanesinde eser yazmakla geçiren Desûkî, 676 tarihinde 43 yaşında vefat etmiştir.» Şair olduğunu da biz ilâve edelim.

***

Diyor ki Şa'raanî:

— O, Allah'ın insanlar arasına, rahmet olarak gönderdiği bir zatdı. Kerametler, ruhanî nefesler, yüce makamlar sahibi, melekût sırlarının sultanı idi.

***

Buyurur ki:

— Şeriat ve hakikate karşı lakayt davranan, sülbümden olsa dahi benim evladım değildir. Şeriat, tarikat ve

hakikat'a candan bağlanıp zühde sarılan ise, en uzak diyarlarda olsa dahi, benim öz oğlumdur.

Sordular:

— Sizin en esaslı muradınız nedir?

Dedi:

— Allah ne istemişse odur.

Buyurdu:

— Fakir (sufî) bütün insanlara şefkat besleyip onların suçlarını bağışlamadıkça kemale eremez. Böyle olmayanın kemal iddiası yalancılıktır.

Sözü:

— Kuvvetli, zayıfla yanyana yürüyendir.

Sözü:

— Süfî yağmurdur ve sufî kılıçtır.

Sözü:

— Şeriat asıl, tarikat ferî'. Şeriat umumî, tarikat gizli bilgiyi muhtevî. Ve ruhun tekâmül merhaleleri ikisinde saklı...

Dedi:

— Ey müridim! Bağlanıp kaldığın her makam, Allah'la aranda bir perdedir. Bütün perdeleri yırt. Allah'dan gayrı her şey boş ve baatıl.

Sözü:

— Kalb çocuğu, sulb çocuğundan üstün. Biri sırlara, öteki mala vaaris.

Sözü:

— Amele sarıl! Bu yolun bağlılarının ahlâklarıyla ahlâklanmadan, sözlerini diline dolayıp «lak lak» etmekten çekin.

Sözü:

— Dilin haramı taddıkça, kalbinin hikmet ve marifetten nasip alacağını sanma.

Sözü:

— Müridin fesahat ve belagata dalması, onu yoldan çıkarır.

Buyurdu:

— Müridin sermayesi, mahabbet ve teslime sarılmak, düşmanlık ve muhalefet asâsını bırakmaktan ibaret.

Buyurdu:

— Sözü ve ibadeti, kedisini, gerçek muradını (Allah'ı) idrakten alıkoyan, tevhid makamından uzaktır.

Der ki:

— Allah, bizim yolumuzda kendisini meşhur edip de bu yolun hakkını vermeyenin düşmanı olur. Halkına şöyle seslenir:

— Ey insanlar! Allah'la anlaşmam var: Malınıza el sürmem, mirasınıza dokunmam. Sahip olduğunuz şeylerle hırkamı kirletmem. Beni dinleyin ve sözlerime dikkat edin. Ne ben, ne de beni izleyenler, servetlerinize yaklaşacak değiliz.

Buyurdu:

— Ey oğlum! «Ben» demekten sakın. Allah, iddiacıları perişan eder. İddia sahibi isen, ins ve cinnin ibadetlerine denk amelin olsa da, düşer, mahvolursun.

Buyurdu:

— Ey Kur'an ezberleyen! Onu ezberlemiş olmakla sevinme. Bak ki, o kitapla amel ediyor musun? Allah buyuruyor ki: «Kendilerine tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanlar, kocaman kitaplar yüklenmiş eşeğe benzerler.» (1) Bu «eşeklikten» kurtulmak, o kitabın - bir harfinin de olsa - senin aleyhine şahitlik etmemesiyle mümkündür.

Dedi ki:

— Ey oğlum! Bunca gurur, bunca günah, bunca

---

(1) Cumua S. A. 5

unutkanlık, bunca azgınlık, bunca bezginlik... ve dinlenen bunca öğüt! Nedir bu hal?! Sen, ölüden farksızsın!

Şöyle der:

— Allah, kalblerinizdeki kilitleri sökse Kur'andaki mana, hikmet ve sırlara muttali' olurdunuz. Ve bu sizi başka şeylerle oyalanmaktan alıkoyardı. Çünkü varlık sayfalarına işlenen sırların çözümü, o Kitap'tadır.

Müridine hitabı:

— Ey kalbimin çocuğu. Kalıbından kurtul ki kalbine dönesin.

Buyururdu:

— Leylâ'yı nasıl isteyebilirsin?! Sen ki gece-gündüz Onun sevmedikleriyle kucak kucağasın. Leylâ, kendisinden başkasına gönül vereni sevmez.

Tavsiyesi:

— Bu yolun ulularını ne demişse tasdik edin. Onları tasdik eden kurtulur, onlarla alay eden mahvolur.

Sözü:

— «Sen» ve «Ben» mevcut oldukça sevgi olmaz Sevgi, birbirinde erimektir.

Sözü:

— Bütün mahluklara karşı şefkatle dolu olmayan, bu yolun bağlılarının yükseldiği mertebeye çıkamaz.

Dedi :

— Yemin ederim ki, insanlar tam bir gayretle ilâhî emirlere sarılsalar, şeyhe filan ihtiyaçları kalmaz. Fakat, bu yola bir yığın hastalıkla beraber girdiklerinden doktora muhtaç oluyorlar.

Sözü:

— Sûfî, heybet ve vakarıyla hükümdarı, tevazuuyla köleyi andırır.

Buyurdu:

— Kişi, mahluklardan gelen eza ve cefanın - efendi-

lerine hürmetinden dolayı - hammalı olmadan süfî olamaz.

Sözü:

— Nice su üstünde duranlar (keramet gösterenler) var ki susuzluktan kıvranıyorlar. (Keramet taslarlar, fakat ruhları çorak ve muhtaç.)

Buyurdu:

— Oğlum! Süfî, başkasına yedirir, fakat şundan bundan yemez; verir, fakat almaz. O, dünya ve dünya metaını istemez. Şeyhiniz, kimsenin bir kuruşuna el sürmemek, tenezzül etmemek üzre Allah'a söz verdi Size de bunu emrediyor.

Buyurdu:

— Oğlum! Durmadan, usanmadan ilim peşinde ól. Allah, nebilerin sultanına bile: «De ki, Rabbim, ilmimi artır.» diye emr ediyor.

Bir şiirinden birkaç mısra:

«Sevgilim bana her yönden tecelli etti;
Her mânâ ve surette seyrettim onu.
Sırlar açılarak seslendi bana, benden.
Ve dedi: Bilir misin kimim ben?
Gayemsin, dedim, emelimsin!
Arzumsun, ah, ben hep «Sen»im.
Hakikatimsin çünkü benim...»

## EBU'L ABBAS AHMET el-MURSÎ

Aslen, Tunuslu. İskenderiye'de oturdu. Ebu'l Hasan eş-Şâzelînin şakirdi ve halefi. Muşhur Ataullah el-İskenderâni'nin üstadı. Hicrî, 686 da öldü. Ebul Abbas Hazretleri-

nin gönül pınarındaki feyz coşkunluğuna bakın ki; Ataullah İskenderaanî gibi bir sonsuzluk bahçesini sulayabildi. Hem de, Hikem-i Ataiyye, Kitabu'ttenvir vb. meyveleri yetiştirecek şekil de. Şüphe yok ki, Ebul Hasan eş-Şazelî gibi, Ebul Abbas el-Mursî de, Ataulluh el-İskenderî'nin kalemiyle ebedîleşti. Letaaifü'l Minen'den söz etmiştik. Eser, aynı zamanda Ebu'l Abbas için de en mükemmel kaynak. Biz de, en başta onu izleyeceğiz. Aynı zamanda güçlü bir şaiir olan Şeyh'in bu cephesine, şimdilik temas etmeyeceğiz.

*
* *

Sözü:

— Mesele, bir insanın Tayy-î Mekan etmesi, bir anda şurda ve ya burda olması değildir. Bu yolda dâvâ; nefsin çirkin sıfatlarını Tayy ederek, bir anda Rabbin yanında olabilmektir.

Devrin sapık ve şımarıklarından biri, kendilerini davet etmişti. İcabet ettiler. Yemek geldi önlerine. Elini uzattı ve... Dedi ki ev sahibine:

— Hâris-i Muhasibî'nin elinde bir damar vardı. Şüpheli bir yiyeceğe uzanınca derhal titremeğe başlardı. Benim elimde bu damardan tam altmış tane var. (Yani senin yemeğin haramla karışık, yenmez.)

Sözü :

— Tasavvuf ulularının sözlerini mütalaa edince, onlarda Allah'ın bize lütfunu görüyorum.

Diyor ki İbn-i Ataullah:

— Onunla dinî ilimlerin hangisinden konuşsan kendisini, o ilmin allâmesi sanırdın. Özellikle tefsir ve hadiste eşsizdi.

Yine Ataulluhdan:

— O, nefsi için ne intikam aldı, ne de kimseden yardım istedi. Ve: «Ona göre zühd, riyaset davasından vaz geçmekle başlar. Bu da politikacılarla dost olmamakla

gerçekleşir.» «En büyük zevklerinden biri talebelere ikramda bulunmaktı.» «Kendisine gelenlerin, ibadet ehli olanlarından çok Allah'la münasebeti az olanlarına iltifat ederdi.»

Sözü:

— Kulun vakti dört şeyde tecelli eder: Nimet, belâ, taat, ma'siyyet. Vakti taat olanın işi, Allah'a minnet; ma'siyyet olanın, istiğfar ve tövbe; nimet olanın ki, şükür; bela olanınki de kaza ve kadere sabırdır.

Sözü:

— Arif, Âhiretde de gariptir. Zira onun esas yeri Allah'ın yanıdır.

Sözü:

— Havf iki türlü: Kalabalığınki, velininki. Birincisi cesedin yanması endişesinden, ikincisi Allah'ın rızasına aykırılık kaygusundan doğuyor.

Der ki:

— Sûfi dört harften mürekkep: Sad, vav, fa, ya. Sad, sabır, sıdk ve safayı; Vav, vecd, vüd, (sevgi), vefayı; Fa, fakd (Allah'dan gayrıyı yitirmek), fakr, fenayı; Ya da, kemale eren sûfi'nin Allah'a nisbetini remzlendirir.

Sözü:

— Kulun kurtuluşu, üç şeyi tanımakda: Allah'ı, nefsi, dünyayı.

Buyurdu:

— Biz fıkıh âlimleriyle, onların mevzularında beraberiz; lâkin bizim mevzuumuzda onlar, bizimle değil.

Sözü:

— Evliyaullah, Ashab-ı Kehf'e benzer. Onları tanıyan, tasdik eden az olur. Allah, Ashab-ı Kehf için: «Onları ancak pek azı bilir.» (1) diyor.

---

(1) Kehf S. A. 22

Sözü:

— Veliyi tesbit etmek, Allah'ı tanımaktan zor. Allah'ın Kemal ve Cemali onu tanıtır. Fakat, herkes gibi yiyip içen bir insanı, nasıl ayırabileceksin ötekilerden.

Buyurdu:

— Bana dendi ki: «Eğer halkla sohbetten, oturup kalkmaktan kaçınırsan, sana verdiğimiz marifeti geri alırız.»

Sözü:

— Bu taaifenin ilmi tahkîk (iç gözlem, diyeceğiz) ilmidir. Tahkîk ilmini, kalabalığın aklı kavrayamaz.

Sözü:

— Nebîler, rahmet ve merhametten yaratıldılar. Bizim nebimiz Muhammed Mustafa ise, rahmetin ta kendisidir.

Sözü:

— Kırk yıldan beri, Cenab-ı Mustafa, bir an olsun gözümün önünden gitmedi. Eğer Ondan bir lahza ayrı yaşasaydım kendimi müslüman saymazdım.

— Kur'anı, karşımda Allah dinliyormuş gibi okurum.

## ALİ RAAMİTENÎ

Buhara yakınlarında Râmiten kasabasından. Lâkabı, Hazreti Azizan veya Hâce Azîzan. Mahmut Encîr Fagnevî'den feyz aldı. Reşehat'ın beyanına göre, «Hâce Mahmud'un vefatı yaklaşınca, hilâfet işini Hâce Azîzan'a havale eylemişler ve öteki arkadaşlarını ona ısmarlamışlar... Hâce Azîzan'ın makamât-ı refîa ve keramât-ı acîbesi çok-

tur. Dokumacılıkla meşgul idiler.» Hicrî 715 de öldü. Kabri, Harizm'dedir.

*
* *

Mevlâna Abdurrahman Câmî Nefehât'ında şunu yazıyor: «Bu fakir bazı büyüklerden şöyle işitmiştir: «Mevlâna Celâleddin Rûmî gazellerinden birinde buyurur ki:

«Ger ne İlm-i Hâl fevka kaal bûdî key şodî,
Bende, a'yan-ı Buhara Hâce-i Nessâcrâ »

Büyüklerden, Rüknüddîn Alâüddevle bir talebesini Şeyh'e gönderip şu üç soruyu sordurmuş: İkimiz de gelip gidene hizmet etmekteyiz. Ve siz sofralarınızı fazla doldurup lezizleştirmeye düşkün değilken, biz aksine soframızı zengin tutarız. Böyle olduğu halde, neden halk bizden şikâyetçi, sizden memnûn? Cevap verdiler:

— Sebep şu: Minnet ile hizmet eden çok. Hizmeti minnet bilenlerse az. Hizmette bulunduğunuzu minnet bilinki kimseler şikâyetçi olmasın!

Soruldu:

— Sizi Hızır'ın terbiye ettiği söyleniyor; ne dersiniz? Cevapları:

— Allah'ın öyle aşık kulları vardır ki, Hızır da onlara aşıktır.

Soruldu:

— Açık zikre devam ettiğinizi duyuyoruz. Neden? Cevabı:

— Biz de sizin gizli zikre devam ettiğinizi duyduk. Duyduğumuza göre, sizinki de açık...

*
* *

Çağdaşı Mevlâna Seyfuddîn sordu:

— Zikr-i Cehrî'yi ne maksatla yapıyorsunuz?

Buyurdu:

— Bütün âlimlerce bilinen bir hadis-i şerif vardır: «Ölmekte olanlarınıza Kelime-i Tevhîd'i telkin edin!» Ve dervişler her an son nefeslerindedirler!..

Şeyh Bedrüddin-i Meydâni sormuş:

— Allah: «Ey inananlar, Allah'ı çok çok zikredin!» buyuruyor. Bununla kastedilen gizli zikir mi, âlenî zikir mi?

Cevap vermişler:

— İşe yeni başlayana dil, kemâle erene gönül zikri. Müptedî, her zaman zahmet ve külfeti seçip, fedakarlık etmeli. Kemâle erene gelince onun bütün uzuvları, bütün damarları zikr ile dolmuştur.

Sordular:

— İman nedir? Buyurdu:

— Kenden o peyvesten! Yani ürkmek ve ulaşmak.

Demek istiyor ki: Mâsivâ'dan ürküp, Allah'a doğru kaçmak. İmanın nihaî kemalî, Ondan gayrı gidilecek yer bulamamaktan ibaret. Kenden kelimesini yıkmak, koparmak, söküp atmak mânâsına alırsak -ki en maruf mânâları bunlardır.- O zaman iman: Mâsiyâyı söküp atarak, Allah'a ulaşmak, olur. Bu ifade, Kur'ân'daki Felah tabirini diler getirir. Felah, bir şeyi parçalayıp yarmak mânâsında. Allah üstün insanları, felaha erenler diye vasıflandırır. «Hakikat şu: Biz insanı en güzel kıvamda yarattıktan sonra onu düşüklerin en düşüğüne indirdik» (1) Hakikî insan bu «düşüklerin en düşüğü»nü parçalayıp esas makamına yol bulandır. Ve Felah da budur. Yani:

— Kenden o peyvesten!

Kur'ân'daki: «Ve Allah'a toptan tövbe edin» (2) aye-

---

(1) Tîn S. A. 4-5

(2) A'raf S. A. 172

ti hakkında sözü :

— Bu ayette hem işaret, hem beşaret vardır. Tövbe etmenin lüzumuna işaret, yapılan tövbenin kabul edileceğine beşaret. Eğer kabul etmeseler, emretmezlerdi!

Buyurdu:

— İbadèti yapmak, yapılmamış tutmak, kendini noksan bilip yeniden işe sarılmak... İşte mesele...

Derdi ki:

— İki halde kendinize çok dikkat edin: Yemek yerken, konuşurken!..

Buyurdu:

Devrin ulularından Rüknüddîn Nûri sordu:

— Sebep neki, Ezel günü: «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» (2) sorusu sorulunca, ruhların bir kısmı: «Evet Rabbimizsin» diye cevap verdiği halde, son gün: «Kimindir bu mülk?» (3) sorusuna Allah'tan gayrı cevap veren olmayacak?

Şöyle dedi:

— Ezel günü, şer'î tekliflerin vaz' olunduğu gündür. Ve Şeriatte söze yer var. Son gün ise şeri tekliflerin kaldırdığı gün olup, hakikat âleminin başlangıcıdır. Ve hakikatte, söze yer yok.

İrşad vazifesini Hârizm'de sürdürmek üzre memleketlerinden göç etmişlerdi. Hârizm'de yerleşmeleri ve sonrasını Reşehat şöyle anlatıyor:

«Hâce Azîzan Hazretleri manevi işaretle Buhara'dan Hârizm'e göç etmişlerdi. Şehir kapısına geldiklerinde kendileri içeri girmeden iki derviş vazifelendirmişler:

— Sâlik, erebilmek için çok riyazat ve mücahadeye muhtaçtır. Fakat bundan daha erdirici bir yol biliyorum:

(2) Kur'ân. Muhammed, S. A. 31

(3) Mü'min S. A. 16

Herhangi bir hizmetle gönül ehlini kalbine girmek. Onların gönülleri Hakk'ın nazargâhıdır. Oraya girenlere Hak nazarından nasib erişecektir.

— Sultana gidin ve deyin ki «Bir fakir dokumacı var. Beldenizde ikâmet etmek istiyor. Ruhsatnâme verirseniz şehre girecek; aksi halde geri dönecektir.» Bunu söylemekle kalmayın. Müsadeyi bildiren yazılı ve mühürlü bir icazetnâme alın.

Dervişler gidip durumu bildirmişler. Padişah ve etrafı dervişleri dinleyince kahkahalarla gülmüşler. İçlerinden biri:

— Bunlar, saf, bilgisiz, zavallılardır; isteklerini yerine getirmekde bir mahzur yoktur, demiş. Tezkere yazıp vermişler.

Hâce Azîzan, ruhsatnâmeyi alınca şehre girmiş, bir ikamethane temin edip oturmuş. Her sabah ırgat pazarına giderek bir iki ırgat alıp ikametgâhına getirir ve dermiş ki:

— Abdest alın. İkindi namazına kadar bizim sohbetimize iştirakle meşgul olup ücretinizi alın ve gidin.

Irgatlar bunu lûtuf sayarlar. Hergün Azizin hizmetinde bulunup akşam üstü yevmiyelerini alırlardı. Bir gün gelmiş, sayıları bir hayli artan bu insanlar Şeyhten ayrılamaz olmuşlar. Artık Hâce Azizan'ın kapısı isteklilerle dolmuş. Hârizm halkı akın akın geliyor.

Hârizmşâh'a bildirmişler:

— Sultanımız! Bu şehirde bir şeyh peydâ olmuş. Halkın çoğunluğu onun hizmeti için can verecek hale gelmiş. Eğer böyle devam eder de bu ateş ve tufanın büyümesi önlenmesse Saltanat-ı Şâhaneleri tehlikeye ve memleket fitne ve fesada kurban olur.

Padişah alevlenmiş. Karar:

— Mezkur şeyh Hârizm'i terkedecektir!

Şeyh haberi duyar. Derhal ruhsatnâmeyi çıkarır, o

eski iki dervişe vererek Sultana yollar:

— Gidin ve deyin ki: «Biz bu şehre sizin izninizle girdik. Buna dair bir de yazılı müsadenizi aldık. Eğer kendi hükmünüzü kendiniz çiğneyecek iseniz, telaşa lüzum yok; biz hemen bu şehirden gideriz.» Padişah ve erkan bu sözleri duyunca mahçup ve mahzun olurlar.

Derler ki: Padişah, saray erkanından birkaç kişiyle şeyhin huzuruna gitmiş ve affını dileyerek onun bağlıları arasına girmiş!..

# H. 8. ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

Mevlâna Celâleddin Rûmî, Muhyiddin Arabî gibi simalarla muşteşem devirlerinden birini daha idrak etmiş bulunan tasavvuf, onlardan sonra taklid edilme safhasına geçmiş ve gerilemeye başlamış gibi görülür. Bir müsteşrikin şu sözleri bu kanaati paylaşan birçok insanın düşüncelerine tercüman olmaktadır: «H. 7. yüzyılda süfiliğin altın çağını tamamlayan Celâleddin Rûmî'yi görüyoruz. Sistematik süfilik, Zünnün ile başlayıp Mevlâna ile son bulmaktadır. Daha sonrakiler, bunların fikirlerini tekrardan ileri gidememişlerdir.» (1)

Tasavvuf, Peygamberâne hayatı yaşama müessesesi olarak ve bir ruh tasfiyesi şeklinde düşünülürse bu görüş iflas eder ve sözü geçen asrı izleyen 8. yüzyıl daha mesud bir tasavvuf çağı olarak görülür. Zira bu yüzyıl Nakşiliğin büyük sultanı Bahaeddin Nakşbend'in yaşadığı zamandır (Nakşbend'in doğumu; H. 718) Denebilir ki İslâm mistisizmi Bahaeddin Nakşbend ve tarikati elinde en mükemmel şekline ulaşmış, şenlikler, merasimler ses ve gürültülerden sıyrılıp gönülden gönüle iş gören ve bütünüyle Muhammedî bir hüviyete ulaşmıştır. Mevzuu, kitaplara, şekil ve iddialara, biraz da yabancılaşma oranı-

(1) De lacy. a.g.e. S. 107-108

na göre değerlendiren Avrupalı, bu oluşu anlayamaz.

«Nakşîliğin ortaya çıkmasından sonra, bu tarikat bilhassa, Maverânünnehr Türkleri arasında büyük bir yer kazandı ve Horasan ve Harizmi kapladı.» (2) Nakşîlik bu bölgelerde büyük tasavvufî simalar yetiştirmekle kalmadı; İran, Anadolu ve Hindistanda da âbidevî çehrelerin vücut bulmasını temin etti. Bu bakımdan 8. Hicrî asra Nakşbend asrı diyebiliriz. H. 3. asırda Cüneyd neyse, 8. asırda Bahaeddin Nakşbend odur. Sünnet ve şeriate tam uygunluk, yabancı tesir ve unsurlardan uzaklık Nakşîliğin ayırıcı vasıfları halinde görülüyor. H. 3. asırdan beri, az da olsa, birtakım felsefî ve batınî illetlerin bulaştığı tasavvuf, Nakşîlikle bu illetlerden arınmış, söz ve satır olmaktan çok hareket ve sadır işi olmuştur. Kısaca, Nakşîlik, Muhammedî hayata tam bir avdettir ve bu bakımdan çok mühim bir oluştur.

Şârihi oldukları İbn el-Arabî kadar güçlü olmamakla beraber uzak İslâm diyarlarına büyük çapta tesirleri olmuş Abdülkerim Cilî (D : 767) ve Abdurrezzak (Ö : 730 da 8. yüzyılın zikre değer iki ismidir.

İbnu Teymiye'nin tasavvufa açtığı mücadele de bu yüzyılın dikkati çeken olaylarındandır. İbn Teymiye Kahireli meşhur Sûfî Nasr el-Menbîcî'ye bir mektup yazarak, sûfîlerin «ittihad» iddialarının zındıklık olduğunu belirtmekle işe başlar. Sûfîlerden kaç tanesinde ittihad ve hulul fikirlerinin bulunduğu, bu fikre tasavvufun, İbn Teymiyeden daha az mı düşman olduğu akla gelen suallerdendir. Hallac gibi bir vahdet-i vücutcu-ki İbn Teymiye Onu iblis gibi görür-, ittihad ve hulule kail olmanın insanı dinden çıkaracağını söylerken, bunları sisteminde barındıran tasavvufun hangi tasavvuf olduğu üstada so-

(2) F. Köprülü. a.g.e. S. 99

rulacak şeylerin ilkidir. Gerçek şu ki İbn Teymiye kafasına takılan birtakım berbat fikirlerin menşeini - seçtiği kötü örnekler yüzünden - tasavvuf sanarak, aslında kendisinin de takdir ettiği zühdî hayata hûcum etmiştir. Onun birçok süfînin, özellikle Cüneyd'in hayranı olduğunu söylemek, ne tip bir «tasavvuf»a harp açtığını belirtmek bakımından önemlidir. Yaşadığı zamanın ortalığı kasıp kavuran Bid'atlerini göz önüne getirirsek, Ona «tasavvuf düşmanı» deyip geçmenin isabetli olamayacağını farkederiz. Bu hususta yapılacak dikkatli ve sabırlı bir tetkike çok ihtiyaç vardır.

## SEYYİD EMÎR KÜLÂL

Alî Raamiteni'nin baş halifesi Muhammed Semmâsî'ye halef olan Emîr Külâl, Buhara'nın Sûhar adlı bir köyünde doğdu. Kabri de ordadır. Çömlekçilik yaparak geçindiği için Külâl diye anılır. Şah Nakşbend Hazretlerinin mürşidi.



Mürşîdi ve Şeyhi Semmâsî'ye intisabı enteresan... Emîr Külâl güçlü kuvvetli bir delikanlı ve güreşçi. Yine güreşmekte oldukları bir gün Muhammed Bâbâ Semmâsî müritleriyle oradan geçiyorlar. Aniden durmuş, Emîr Külâl'i seyretmeye başlamışlar. Müritler hayret içinde. Ne hikmettir şeyhin güreş seyretmesi... Hazret, müridlere dönerek:

— Bu güreş meydanında bir er var. İstikbalin birçok gönül yolcusu Onun irşadıyla nurlanacak. Ben onu seyrediyorum. Dileğim, Onu avlamak...

Emîr Külâl güreşedursun. Bir ara Semmâsî'nin gözlerine takılmış. Bakışmışlar. Ve Şeyh seyretmeyi bırakıp gitmiş. Maksat hasıl oldu. Emîr, beyninden vurulmuş gibi... Derhal güreşi bırakıp topluluktan ayrılmış, Şeyhin ardına düşmüş. Gidip eteğine yapışmış ve o günden sonra Emîr'i arıyan Muhammed Semmâsî'nin halvethanesinde olduğunu öğrenmiş.

Şeyh, Emîr'i ma'nevi oğulluğa kabul etmiş.

Reşehat'ın beyanına göre Emîr Külâl, Muhammed

Babâ'ya tam yirmi yıl hizmet etmiştir.

Dört oğlu olduğunu, her birini bir halifesine teslim ederek terbiyelerini emrettiğini yine Reşehat'dan öğreniyoruz.

Sonsuzluğa göçüşü Hicrî 772 yılı.

## MUHAMMED BAHÂEDDİN NAKŞBEND

Tasavvufun kemal halinde tecelli ettiği Nakşîlik, adını Ondan almıştır. Kendisine, buna işareten Şâh Nakşbend denir. 718 Hicrî'de Buhara'ya bir fersah uzaktaki Kasr-ı Ârifan köyünde doğdu.

*
* *

Baba adı, Muhammed. Tasavvufta ilk üstadı, Emîr Külâl. Ruhânî yolla, Abdülhaalik Gücdüvanî'den feyz aldığı söylenir. Nesebleri, onbeş batın sonra Hz. Aliye ulaşıyor.

*
* *

Derler ki, daha o doğmadan önce, Muhammed Bâbâ Semmâsî, evlerinin önünden geçiyordu. Birden durdu ve müritlerine dönerek:

— Bu evden, tarikatte sultan olacak birinin kokusu geliyor. Bu ev âriflerin köşkü olacak.

*
* *

791 Hicrîde 73 yaşında bu dünyadan hicret ettiler. Ölümüne «Kasr-ı İrfan» sözüyle tarih düşürülmüştür.

Bunu şu kıt'adan anlıyoruz:

«Reft Şâh Nakşbend an hâce-i dünya vü din.
Anki bûdî şâhrâhı'din ü devlet milleteş
Mesken o me'vâyı-o çon bûd Kasr-ı Ârifân
Kasr-ı irfan z'an sebep âmed hisâb-ı rihleteş.»

* * *

Çağdaşı Muhammed Miskîn anlatıyor:

«Buhara'da Şeyh Nureddin Halvetî adında bir aziz vefat etmişti. Şâh Nakşbend'le müritleri de cenazeye gelmişlerdi. Herkes ağlayıp feryad ediyordu. Ağlayanları durdurmak için herkes bir şey söylüyordu. Nakşbend Hazretleri buyurdular ki:

— Ömrüm nihayete ersin de, şu dervişlere, ölmek nasıl olur, göstereyim.

«O söz hep benim hatırımda idi. Ölümünü getiren hastalık gelip çatmıştı. Müritleri, hizmetinde yarışa girmişlerdi. O da onlara iltifat ediyordu. Son nefeslerini vermelerine yakın bir sırada ellerini göğe kaldırdılar. Bir süre dua ettiler. Sonra ellerini indirip yüzlerine südüler. Ve son nefeslerini verdiler.»

* * *

Şeyhi Emîr Külâl, bir gün kendilerine:

— Oğlum Bahaeddin! Muhammed Bâbâ Semmâsî'nin sizin hakkınızdaki vasiyetini yerine getirdim. «Seni nasıl terbiye ettimse, sen de Bahaeddin'i öyle yetiştir.» demişti. Aynısını yaptım. Şu göğsüme bak! Seni emzire emzire memelerim kurudu. Ruhaniyetinin kuşu, beşerriyet yuvasından uçtu. Şimdi kuvvetli kanatları olan bir şâhinsin. Artık benden sana müsaade. Ma'rifet kokusu aldığın yere git. Türk, Arap deme, feyz al.

Bundan sonra Nakşbend'i, Mevlâna Ârif'in huzurunda görüyoruz. Tam yedi yıl Onun eteğini tuttular. Peşin-

den, oniki yıl Şeyh Halil Ata'ya hizmet. Bu sıralarda Hac'a giderken Muhammed Pârisâ ile görüştü.

*
* *

Buyurur ki:

— «Eğer torâ bî to bîrûn âvurdend, meters;

Vo eger to behod bîrûn âmedeî, biters!» (1)

Sordular:

Dervişleriniz mevrûs mudur, müktesib mi? (Yani bir feyze vâris olarak mı tekamül ettiler, yoksa kendi gayretleri ile mi?

Buyurdu:

— «Haktan gelen bir cezbe, bütün dünyaların ibadetlerinden üstündür» hükmüyle saadet ve şeref bulduk.

Sordular:

— Tarikatinizde sema' ve devran var mıdır. Cevabı:

— Hayır yoktur!

— O halde tarikatiniz hangi esasa dayalı.

Buyurdu:

— Halvet der encümen. Be zaahir bâ halk o, be baatın bâ Sübhânehû... (2)

*
* *

Hayatında, erkek veya kadın, hizmetçi kullanmadı.

Sordular:

— Neden hizmetinizde birini kullanmıyorsunuz?

Buyurdu:

— Kölelikle efendilik bir arada olmaz! (Yani Allah'a köle olduğumuza göre, Onun kullarına efendilik taslayamayız.)

---

(1) «Eğer seni, «senlik»siz meydana çıkardılarsa, korkma! Yok, eğer sen kendi kendini ortaya sürdünse, kork!»

(2) Kalabalıkta yalnızlık. Yani, zaahirde halk, baatında Hak ile olmak.

Sordular:

— Hazretinizin bağlı olduğu silsile nereye erişir?

Buyurdular:

— Silsile ile kimse bir yere erişemez!

Edebiyattaki «Üslûb-i hakîm» in bundan güzel örneğine raslamış değilim!

*
* *

Buyurur ki:

—Kendi nefsinizi itham etmesini bilin! Zira, nefsini itham edebilen, onun hile ve tuzağını farkeder. Bu yolun öyle kahramanları vardır ki gayrın günahını kendine mal edip onun yükünü çekmiştir.

*
* *

Buyururdu ki:

— Bizim yolumuz, sohbet yoludur. Halvette şöhret ve musibet vardır.

Ve :

— Bizim yolumuzun can damarı, Hz. Muhammed'in dikkat ettiği hususlara dört elle sarılmak ve Onun arkadaşlarının mirasına sahip çıkmaktır. Sünnete uygunluk başa alındıktan sonra, az amel ile de erilebilir.

*
* *

Buyurdu:

— «Lâ ilâh» tabiî putları nefy ve illellâh hakikî ma'budu ispat olmalıdır. Zikirden maksat Kelime-i Tevhid'in hakikatine erişmektir. Ve Tevhid'in hakikati, «lâ ilâhe illellah» deyince ,masiva'yı tamamen yok görmektir. Böyle olmadıktan sonra, çok söylemek fayda sağlamaz!

*
* *

Sözü:

— Bu yolun bağlılarınca, yeryüzü bir sofraya benzetilir. (yani onlar, yeryüzünden önlerindeki sofra gibi haberdardırlar.) Ben derim ki yeryüzü bir tırnak gibidir.

Sözü:

— Tevhid sırrına erişmek imkânsız ve marifet'e ulaşmak çok zor!

*
* *

Kendisinden bir keramet istendi.

Cevabı:

— Bunca günah yükünün altında, dimdik durabildiğimize göre, kerametimiz ortada.

*
* *

Şeyh Ebû Said Ebû'l Hayr'e «cenazenizin ardından hangi âyetleri okuyalım?» sordular da, şu cevabı verdi:

— Ayet ululara has! Benim cenazemin arkasından hangi ayetleri okuyalım?» sordular da, şu cevabı verdi:

Ayet ululara has! Benim cenazemin arkasından şu beyti okuyun, yeter:

Derdi ki:

« Çist ez in, huubter der heme âfâk kâr?
Doost resed nezd-i dost, yâr be nezd-i yek yâr.» (3)

Bizim cenazemizin ardından da şu beyti okuyun:

«Müflisaanîm âmede der kûy-i to
Şey' lillâh ez cemâl-i rûy-i to!» (4)

*
* *

Devrin büyük din âlimi Mevlâna Hamideddîn Şâşî, talebelerinden birini Şâh Nakşbend'e gönderdi:

— Hazrete selâm söyleyin. Yarın sabah dervişleri ile medresemizi teşrif etsinler; sohbet edelim.

Kabul ettiler. Sabahleyin gittiler. Konuşma esnasında, büyük şeriat âlimine şunları söylediler:

— Biz hakikat âşıklarıyız. Sülûkumuz, Muhammed

---

(3) Âlemlerde, dostun, dostu yanında olmasından daha iyi şey var mıdır?

(4) Köyüne uğramış yoksullarız, ey sultan! Allah rızası için, yüzünün güzelliğinden birazcık lutfet!»

Mustafa'nın yolu üzre, uygunluğumuzu Ona... Meşgalemiz, hakkı baatıldan ayırmaktan ibaret. Sizler zamanın ilim önderisniiz. Kitabın hükmünü, Peygamberin sünnetini, sahabîlerin husûsiyetlerini sizden öğrenmek lâzımdır. İcab eden odur ki, bizim tarikatimiz size arzoluna ve sünnete uyuyorsa onunla amel edile, uymuyorsa terkedile!..

Bunun üzerine Hüsameddin:

— Yolunuz ne güzel! Bütün müslümanlar bu yolu takip etmeli.

*
* *

Nakşbend hazretlerinin damadı ve halefi Alâeddin Attar anlatıyor: «Raamiten'de şeyh Muhammed adında biri vardı. Bana:

— Sence gönül nasıl bir şeydir, diye sordu. Ben:

— Gönlün keyfiyyeti henüz bana malum olmadı, diye cevap verdim. O:

— Bence gönül üç günlük ay gibidir, dedi. Ben bu tarifi Nakşbend hazretlerine naklettim.

— Bu onun kendi halinden verdiği haber, dedi ve ayağını ayağımın üstüne koydu. Öyle bir hal vücûda geldi ki, bütün varlıkları benim içime girmiş gördüm. Ayağını kaldırdılar. Kendime geldim. Buyurdular ki:

— İşte gönlün tarifi budur. Gönlü nasıl idrak edebilirsin? Onun ululuğu, beyandan uzak.

Hadis-i Kudsîde: «Göklerim ve yerime sığmam da mü'min kulumun gönlüne sığarım.» buyurulmuştur. Gönlü anlayan her şeyi anladı. Ve gönlü bilen her şeyi buldu.

Buyurdular ki:

—İbadet on parça olsa, dokuzu helâl lokma yemektir.

Buyurdular:

— Allah'ı buluşta gecikme, kaabiliyyet olmadığından, zamanı gelmediğindendir. Bulurlar ve nerden geldiğini bilmeden kaçırırlar.

Buyurdular:

Mekke'de olduğum günlerde, biri çok sefil, biri de çok aziz iki insan tanıdım. Sefil tavaf ederken Beytullahın kapı halkasına yapışıp, dünyevî bir murad için yalvaran bir adamdı. Manevî rütbesi üstün olan ise Mina çarşısında rastladığım bir gençti. Tam ellibin Flori'lik alış veriş etti de, bir an olsun Allah'ı gönlünden çıkarmadı. Onun bu haline muttali' oldum da yüreğim kanla doldu.

*
* *

Müridlerinden ikisinin, iman meselesi üzerinde şiddetli bir münakaşaya giriştiklerini farkeder. Yanlarına varıp seslenir:

— Bizimle dostluk arzusunda iseniz, imandan vaz geçeceksiniz...

Buradaki inceliği, kaba idrak asla anlayamaz ve bu söze «küfür» der. Halbuki imanın ta kendisi...

Mevlâna Yakup Çerhî anlatıyor:

«Medinede bir âlim görmüştüm. Şunu iddia ediyordu.»

«Allah Kur'ân'da: «Bugün sizin dininizi ikmal ettim. Üzerinizdeki nimetimi de tamamladım...» (1) buyuruyor. Bundan anlaşıldığına göre Kitap ve Sünnet ile amel kâfidir. İnsanın şeyhe neden ihtiyacı olsun?»

Bu sözü Bahaeddin hazretlerine ilettim. Dinlediler ve:
— Çok güzel söylemiş, buyurdular.

Kaba idrak, bu sözde gizlenen derin manayı da anlamaz. Ve bu sözü, Nakşbend hazretlerinin tenakuza düştüğüne delil saymaya kalkar. Halbuki tasavvufun bütün mana ve özü, bu sözde.

---

(1) Maide S. A. 3

## ALİ b. MUHAMMED VEFA

Mısır'lı. Şâzelî. Yüzünün güzelliği ve konuşmasındaki kudretiyle meşhur. Şair. Eserleri var. Tasavvuf ulularından biri olan babası Muhammed de bu sahadaki eserleri ve özellikle esrarengiz mütalaa ve sözleriyle ün salmış bir insan. Şa'raanî, Tabakatı'nda ikisine de geniş yer vermiştir.

Bizim de başlıca kaynağımız Şa'raanî olacak.

*
* *

«761 yılı 11 Muharrem'de seher vakti doğdum» diyor. 801 de öldüğünü de biz söyliyelim.

*
* *

Vahdet-i vücûd'u çekinmeden savunanlardan biri. Hatta, Ona ikinci Hallac diyebiliriz. Hallac gibi açık sözlü, gür sesli ve tavizsiz.

*
* *

Der ki:

— Manevî görev ve mertebeni ortaya koymak için halkın yardımına baş vuracak ölçüde didinme. Eğer sen Hakkın nuru üzreysen O kendi kendini izhar edecektir. Ve Allah, vekil olarak da yeter, yardımcı olarak da...

*
* *

Mi'rac hadisesi, şu eşsiz izaha onun dilinde kavuştu. Dinleyelim :

— Son Resulün Mi'rac'da peygamberlerle karşılaştığını beyanı, onların her birinin hakikatini yaşadığının remzi. Onların teker teker suretlerini giydi. Ve (Nebilerde tecelli eden insanî tekamül safhalarını birer birer idrak ederek) onları aştı, kendine has noktaya geldi. (Mi'-

rac bütünüyle remzî... Onu maddî hadise olarak ele almak, mânasını öldürür.)

Müstesna beyanlarından biri daha:

— Muhammedin tebliğ ettiği şerîatta, Nesh yok!

Sözü:

— Salat (namaz) Allah'la kul arasında sıla... (köprü, bağ, kavuşturucu.)

Sözü:

— Allah... O, her şeyin hakikati, her şeyin zatı. Ve her şey, Onun zatı ve sıfatı.

Sözü:

—Yalnız Bir'i müşahede eden, fazlalık, ikilik görmedi. Ve müteessir varlıklar içinde, müessir bir Hak müşahede edebilen için, baatıl yok.

Sözü:

— Dostunun zatını değil, kendisinden sudur eden fiilleri kötüle. Ve o tevbe edip arınınca, yine senin dostun olsun!

Buyurdu:

— Nebi ve velî... İlki güneş, ikincisi yıldız. (Yıldız ışığını güneşten alıyor.) Bunun içindir ki Nas gelince, içtihadlar ortadan çekiliyor.

Sözü:

— Her kemal sahibi, kendinden aşağı mertebedekilere göre kâmil ve kendinden üstekilere nisbetle fakir. Ta, sonsuzluğun Sultanı'na (Allah'a) kadar böyle gidiyor. Ondan öteye hedef yok...

Sözü:

— Nefs, kendisi için idrak edilen; ruh, kendisiyle idrak edilen.

Sözü:

— Ârifi razı eden şey Ma'rufunu (Allah'ı) da razı eder ve gazaplandıran şey gazaplandırır.

Sözü:

— İmanı için ezilenin sonu, kudret ve yücelıktir. Allah şöyle diyor:

«Biz, yeryüzünde za'fa uğratılanlara lutfedip onları, önderler yapmak ve kendilerini (mülkümüze) vaarisler kılmak isteriz.» (1)

Sözü:

— Bir insan, Haceru'l Esved'in başına gelenlere mübtela olmadıkça, elini-ayağını halka öptüremez.

Şunu demek istiyor: Onların günah ve çılgınlıklarının vicdan azabını yüklenmekten, Hacerü'l Esved gibi moraracaktır.

Buyurdu:

— Bir kavmin önderi, önüne geçtiği insanlara, onların aşklarına, sevgilerine, ruhî hallerine yakınlığı ve uygunluğu nisbetinde tesir eder.

Sözü:

— Hidayet önderleri Allah'ın emanındadırlar. Onların ağlayıp yalvarması, kurtarmak istedikleri insanlar içindir. Onlar iki şey için ağlar: İnsanlara, ne yapmaları gerktiğini öğretmek, gaybî şefaatı göstermek. (Gaybî şefaattan maksat, gözyaşıdır.)

Sözü:

— Keşf, âlim olan Rabb'inden; perde, behimî vehminden. Böyle bir keşf aleyhine, böyle bir vehimden yardım dilenme!

Buyurdu:

— İzdivaç ve zürriyet, halk için kemal, Hak için noksanlık.

Buyurdu:

— Ruhanî hakikatinin başlangıcı, bedenî varlığının başlangıcından daha önemli. Bunu biliyorsan, Rabbinin

(1) Kasas S. A. 5

arzusunu öne al. O senin için: «Ona ruhumdan üfürdüm» diyor. Bir şeyin sahibi, o şeye, herkesten önce tasarruf eder. Senin üzerinde Allah öncelikle hak sahibi. Ve seni herkesten çok acıyan, seninle herkesten çok övünen O. O sana annenden babandan daha yanık...

Buyurdu:

— İlmini kötüye kullananlar, İblisten daha zararlı. İblisin vesvesesine dûçar olan, onu düşman olarak tanıdığı için, tövbe eder, affını diler. Sözü geçen âlimler ise hakikatle batılı birbirine karıştırıldığından onlara kulak verenlerin emekleri heder olur da, hâlâ iyi şeyler yaptıklarını sanırlar.

Sözü:

— Her velinin bir Hızır'ı, her Nebinin bir Cibril'i var. Velinin Hızır'ı, velâyet ruhunun, Nebî'nin Cibrîl'i nübüvvet ruhunun temessül edip suret kazanmasından ibaret. Bu, his için, nefsin ötesinde bir tezahürdür.

Dedi:

— Sen, ey mürid, bir dalsın ve mürşidinin nuru sana hayat veren güneş, seni büyüten ay...

Der ki:

— «Allah'a Mahsus İnsan» kâinatın her tarafına nüfuz etmiştir. (2) Bu yüzden ne onu Allah'dan gayrısı kuşatabilir, ne de Allah ondan başkasına sığar. Böyle olmayan ise yer, gök, Berzah, Cennet, Cehennemle kayıtlıdır.

Buyurdu:

— Akıl, «Sen»in, nefs «Ben»in perdesi. Bu ikisinden kurtulan «Tûr-i Sina» Mahzar'ından, «Kaabe Kavseyni ev Ednâ» Meşhedi'ne yükselir.

(2) İnsan-ı kâmil kastediliyor.

Burada, beşerî tekamülün seyrini ve derecesini belirtmek için iki peygamber örnek alınmıştır.

Bilindiği gibi Tûr-i Sina Hz. Musa'nın Allah'la konuştuğu mahaldir. Musa Peygamber Allah'a «Kendini bana göster» ricasında, burada bulundu. «Sen beni göremezsin» hitabıyla karşılaştı; ilâhî nur dağa tecellî edince Musa düşüp bayıldı, dağ da parçalandı. Şeyhimize göre Musa Peygamberin bu hali «Sen» ve «Ben»in henüz mevcut olduğuna delil. Eğer Hz. Musa «Sen» ve «Ben» kaydından sıyrılabilseydi Cenab-ı Kibriyayı görebilecekti. Nitekim bu kayıtları geride bırakan Son Resûl, Mi'rac'da Allah'a «yayın kabzasıyla ucu gibi hatta daha yakın oldu da, Allah ona vahyedeceğini vahyetti». Bu vahy edişte Allah'la Nebîden gayrısı yoktur. Cebrail o noktaya gidememiştir. Bu şekilde vahiy, yalnız Hz. Muhammed'e nasib olmuştur ki tasavvuf bunu vuslatın kemali sayıyor.

Son Resûlün bu müşahede mahalline nisbetle, Tûr-i Sina bir bekleme, ümitlenme mevkii şeklinde beliriyor. İşaret edilmek istenen nokta, işte budur. (Bu hususlar için bkz. Kur'ân Necm S.A. 1-20 ve A'raf S.A. 141-144)

Der ki:

— Bütün bütüne âdemiyetine (bedenine) yönelenden, insanî hakikatler giderilir; böyle olan da ilâhî ma'rifetten yoksun kalır.

Buyurdu:

— Kendisinde nefsin payı olan «ibadet», âdettir. Gerçek ibadet odur ki, yalnız Melik ve Kuddüs olan için yapılır. Namaz, oruç... Ve uyku ve uyanıklık... Ve yiyip içmek... Evet, Ârif için bütün bunlar ibadettir.

Ve :

— Âdeti kendisine galip olanın, ibadeti fesada gitmiştir.

Sözü:

— Bu yolda isti'dad, yalnız Rabbinin dilediği olsun diye muradı terketmektir.

Buyurdu:

— Sen ki, elbisenle cildin arasına bir sineğin, bir pirenin girmesine tahammülün yok; nasıl olur da Hakikat'inle (Allahınla) senin arana başka şeylerin girmesine razı olursun?!

Sözü:

— Kulun şerefi, yüceliği, Rabbinin onu hizmet ettirmesinde. Sahibinin giymediği elbise kir ve güve tarafından mahvedilir.

Buyurdu:

— Sana kötülük edene bedduadan sakın. Zira bunu yapmakla kendine kahretmiş olursun. (yani ona dokunan, sana dokunmuş demektir.)

Dedi:

— Madem ki, ey nefsim, Vakt'in sahibi elinde kölesin, o seni mukarrebler makamına yüceltir. Fakat, seni elinden bırakıp başkasının hizmetine terkettiği an Üns'ün Vahşete, Cem'in Fark'a inkılab eder.

Sözü:

— Senin hapishanen, bedenî bağlarındır. Ve dostun, o bağlardan kurtulman hususunda sana imkân hazırlayandır.

Sözü:

— Ârif odur ki, Allah'ı zikrettiği an, bizzat Allah'ın kendi kendini zikrettiğini görür, duyar.

Ve :

— Sen, seni kuşatan ve senin kuşatamadığın (Allahın ne aynı ne de benzeri olabilirsin.

---

(2) A'raf S. A. 172

(3) Mu'min S. A. 16

Sözü:

— Allah'a «Şey»den sığınma; şeyin şerrinden sığın. (Şey, mahlûk karşılığı kullanılmıştır).

Sözü:

*
* *

— Te'sir Rubûbiyyet, teessür ubûdiyyet. Her makamda, o makamın durumuna göre, böyle.

Sözü:

— Yaratış, takdir; ve takdîr, çatışmakta olan zıdlar menzilesine inmek...

Dedi:

— Ahlâkı Kur'ândan ibaret olan, onun hoşlandığından hoşlanır, kızdığına kızar. Ve böyle olan Hakk'ın bir nüshasıdır.

Buyurdu:

— Sevgi, Ma'rifete; yakınlık (Kurb), sevgiye (Mahabbete) göre...

Sözü:

— Tevhid ve ihlas, mahabbete bağlı olarak seyreder. Bunun içindir ki, her şeyi gerçekten seven başkasının ona ortak olmasını istemez.

Sözü:

*
* *

— Kalbini, Rabbinden gaafil koyan her şey, Rabbinin düşmanıdır.

Sözü:

— Seven, göz bebeğine benzer. Kendi küçüktür, fakat müşahedesi çok büyük.

Ve:

— İ'tikad sahipleri çok, fakat sevenler az.

Buyurdu:

— Toprak, rahat ve huzur mahallidir.

«Sizi, topraktan yaratmış olması da onun âyetlerindendir.» (4)

Hz. Alinin, Ebû Türab (toprağın babası) olarak künyelendirilmesindeki nükteye dikkat et. (Bu künyelendirme Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır)

Bunu yaparsan yükselmenin tevazu'da olduğunu göreceksin. Nefsini toprağa yaymayan, rahat bulamaz.

Buyurdu:

— Allah kendini: «Maşrıkların Rabbi» (5) olarak tanıtıyor. Bu demektir ki, Onun binlerce tecelli dairesi vardır. Ve her dairenin ehli, Allah'ı yalnız o dâiredeki tecellisiyle tanır; Ona, o cihetten secde eder.

## MUHAMMED ALÂEDDİN ATTAR

Babası Muhammed. Buhara'da yaşadı ve tahsil etti. Aslen Harizm'li. Şah Nakşbend'in baş halifesi ve damadı. Nakşbend hazretleri, irşad mâkamını ona devrederek göçtü. Hatta sağlığında bile Alâeddin'i irşad vazifesinde arkadaş olarak istihdam etmiştir. Derdi ki:

«— Alâeddin bizim yükümüzü hayli hafifletiyor.»

***

Nakşbend hazretlerinde olduğu gibi, zaahir ilminin büyük simaları, gönül ilminden nasiblerini Alâeddin Hazretlerinden aldılar. Bunlardan biri de İslâm dünyasının

(4) Rûm S. A. 20

(5) Maaric S. A. 40

büyük dâhilerinden Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî... Diyor ki Cürcânî :

«— Alâeddin Attar'ın sohbetleriyle şereflenince, daha önceden Allah'ı iyice tanımamış olduğumu anladım.»

Alâeddin Attar, Hicrî 802 Recep ayında vefat etti.

*
* *

Babasından kalan servetin bir kuruşunu dahi almadı. Hepsini şuna-buna dağıtarak, Buhara medreselerinden birinde, kendini ilme verdi. Reşehat'ın beyanına göre; Bahaeddin Nakşbend ile bu medreselerin birinde tanıştı. Bahaeddin hazretleri ona:

— Kızımı sana vereceğim. Bununla memurum, deyince, Alâeddin:

— İltifatınız beni bahtiyar etti. Fakat benim en basit bir dünyalığım dahi yoktur. Halimi görüyorsunuz. Şeyh buna şu karşılığı verdi :

— Kızımın ve senin rızkınız takdir edilmiştir. Ve sen, bunun nasıl geldiğine hayret edeceksin.

Nikâhı kıydılar ve rızık temini için damadlarına iş gösterdiler:

— Buhara sokaklarında elma satacaksın!

Ve «elma, elma» diye bağıran Alâeddin Attar...

*
* *

Bahaeddin Nakşbend, Alâeddin'i yanından ayırmazdı. Sordular:

— Neden onu yanınızdan hiç ayırmıyorsunuz? Cevabı:

— Kurt yemesin diye... (Bununla, hem Onu, Yakub'un Yusuf'u sevdiği gibi sevdiğini, hem de nefsinin onu yanıltmasını önlemek istediğini belirtmiş oluyordu. Kurttan murad, nefistir.) Ve:

— Onu yanımda gördükçe, Beytullah'ı seyreder gibiyim.

Buyururdu ki:

— Riyazattan maksad, bedenî bağlılıkları tamamen yok ederek, ruh ve hakikât alemine yönelmektir. Sülûkten murad da şu: Kulun kendi arzu ve iradesiyle, Hakk'a gidişe mâni olan alâkaları defetmesi... Ölçü de şu: Bedenî ilgileri nefsine arzedecek ve bakacak; Hangi alâkayı terkedebiliyor, hangisini edemiyor. Bırakabildikleri önemli değil. Yakasından atamadığı ilgilere dikkat edecek. Kulu çelmeleyen bu ilgilerdir.

— Müridin gözünde Mülk ve Melekût âlemleri örtülü olacak ve onları unutacaktır. Hatta kendini bile unutacaktır ki fenâ içinde fenâya erişebilsin.

Mutasavvıf şair Fuzûlî bu hali şöyle anlatır:

«Öyle sermestem ki, idrâk etmezem dünya nedir
Ben kimem, sâkî olan kimdir, mey ü sahbâ nedir
Hikmet-i dünya vü mâfihâ bilen ârif değil
Ârif oldur bilmeye dünya vü mâfihâ nedir»

***

Buyurdu:

— Sâlikin, kendi ibadetlerinin noksanlığını müşahade ederek acziyetini bilmesi ve sadece ilâhî bir lütfa sığınmasından başka güveneceği şeyi yoktur Şâh Nakşbend Hazretleri böyle buyurur ve ilâve ederdi: «Ben hep bu sıfat içindeyim.»

Derki:

— İlmi esas alıp Hal'i gizlemek icabeder.

— Bu yolun bağlılarının herbiri ile, kendi mertebesine göre söyleşmek gerek.

— Gönül kırmamaya azami dikkat edip, kalbleri incitmemek gerek. Bu yolun bağlılarının iç dünyalarına vakıf olmak çok zordur. Zira onların iç âlemleri son derece esrarlı ve derindir.

«İlmi esas alıp Hal'i gizlemek'den maksat nedir? Reşahat bunu şöyle cevaplıyor: «Mânâsı oldur ki kaçan Ârif-

de ilm ile Ayn cem ola, yani, iman ile iyan birleşse, keşf ve iyanı şeriata mutabık olmaz ise anınla amel itmeyüp şeriat-ı şerife ile amel ide. Lâkin bu her ârifin kârı değildir. Ekviya ve efrâdı evliya işidür.»

*
* *

Buyurdu:

— Allah'ın kudret sıfatını görmekten maksat, yalvarış ve boynubüküklük sıfatının kulda zuhurunu temindir.

Sözü:

— Baatında Allahın zatına, zaahirde Kur'ana sarılmak gerekir. Kemal, budur.

Buyurdu ki:

— Murakabe yolu, nefy ve isbat yolundan üstündür. (Yani Tevhid kelimesini tekrar edip durmaktan, murakabeye dalmak üstün...)

Buna, «baatınla iştigal» diyorlar. Nedir bu? Reşahat bunu şöyle izah ediyor: «Ma'nâsı oldur ki, nev'i insan zaahirde hadd-i bülüğe vasıl olmakla akl-ı meâş sahibi olup Âlem'i Mülk'de tedbiri kendiye müstenid olan işlerde hür ve mutasarrıf olduğu gibi, bülüğ-i ma'neviye vaasıl olmakla dahi akl-ı meâd sahibi olup Âlem-i melekûta isti'dad ve kaabiliyete müstenid olan işleri tasarrufta muhtar olur. Ehl-i dil (gönül ehli) hakikatte bâliğ ol kimseye derler ki bülûğ-i manevi ile bâliğ olmuş ola

Bu makamda sâlikin zaahiri ayn-ı baatın ve baatını ayn-ı zaahir olur. Âlem-i Mülkde (maddi, dünyevî âlemde) kendüye müfavvaz (bırakılan) işlerde dilediğini işlemeye kaadir olduğu gibi, Âlem-i Melekût'de (Ruhanî âlemde) dahi, kendi kaabiliyetine göre, dilediğini işler...»

Sözü:

— Sükût ve susmak üç vasfın birine sahip olmalı: Hataratı gözetmek, gönlün zikrini izlemek, kalbden geçen halleri müşahade etmek.

Sözü:

— Daima, Allah aşıkları ile sohbet etmek, akl-ı meâdın çokluğuna sebepdir.

Buyurdu:

— Sohbet, sünnet-i müekkededir. Her gün veya iki günde bir sohbet etmek gerek.

Mürşidine hal arzedişi:

— Matlub (Allah) erişilmez yücelerde; sonsuz büyük. Onu istemek bile kudretimizin dışında. İsteyebiliyorsak, özleyebiliyorsak, bu da sizin inayetinizle oluyor.

Sözü:

— Bu yola taklid ile girenin dahi, tahkik ile ayrılacağına, ben kefilim, Şâh Nakşibend bana kendisini taklid etmemi emretti. Şu anda hâla taklid etmekteyim. Elbette feyz ve bereketini görüyorum.

Buyurdular:

— Bu taaifeyi telvin makamının dışında aramamak lâzım. Şimdi anlıyorum ki bunları Temkin makamında bulup, o hallerini taklıd etmek insani nasipsiz bırakır. Hatta zındıklığa sürükler.

* * *

Telvin, renkten renge girmek; temkin, bir kararda kalmaktır. İzahlarını ilgili yerde yapacağımız bu iki ıstılah Şeyhin yukarki sözünü anlamamızı engeliiyor Reşahat'tan nakledeceğimiz bir kaç cümleyle ışık tutalım: «Malumdur ki sâlikin gönlü mürşid huzurunda önce çalkalanır, tereddüdler geçirir ve nihayet mutmain olur. İşte bu, telvindir. Bazıları telvini, Keşf, ile Hicab ortasında mütereddid olmaktır, diye târif ettiler. Nefsin sıfatları ortadan çekilince Keşf hasıl olur; gelince, perde inerek Keşf örtülür. Bu bakımdan sâliki mütakaabil Haller-Kabz, Bast, Sahv, Sekr vs. - ortasında düşünmek gerekir.

Temkine gelince, ehl-i hakikat indinde o, keşf-i ha-

kikatın devamından ibarettir. Gönlün, Kurb makamında istikrarı yüzünden, bu makamdaki sâliki taklid, tehlikelidir. Zira bu makamın sahibi ilm-i ledün mertebesine erişmiş olup yemek içmek, alışveriş vs. de ehl-i zaahir gibidir. Müptedi umûr-i tabiyye de ehl-i temkini taklid edüp riyazat ve mücehadatı terketmek - Âlâeddin Attarın da dediği gibi - zındıklığa sürükler...»

Müridlerine dediler ki:

— Benden zuhur eden şeylere bakarak baatın ve zaahir dengesini bozmayın. Zaahire (yani şeriatın dış cephesini meydana getiren naslara...) riayet etmeyerek benden zuhur eden şeyleri taklid, sizi perişan eder.

Ölümlerine yakın bir gün... Yatıyorlar. Pencereleri, gayet güzel ve yemyeşil bir bahçeye bakıyor:

— Dostlar ve azizler gittiler. Kimisi de gitmekte, elbette o âlem bu âlemden daha güzel daha iyi; diye konuştular. Yanındakilerden biri :

— Bahçe nekadar güzel, diye mırıldandı.

Buyurdular :

—Toprak daha güzel? Bizde, bu âleme meyil kalmamıştır. Bundan sonra bizi arayanlar, bu kapıdan mahzun olarak dönerler.

Yine o sıralarda buyurdular :

— Kalıplaşmış, donmuş, âdet haline gelmiş şeyleri terkedin. Kalabalığın itiyat haline getirdiği hususların aksini yapın. Birbirinizle uyuşun. Ve bilin ki Cenab-ı Mustafânın başlıca meslesi âdet ve anâneyi yıkmaktı. Birbirinize destek olun. Öyleki herbiriniz, dostu için, kendini inkâredebilsin. Her işin zorunu seçin... Sohbet, sünneti Muhammediyedir. Sohbete devam edin. Her ne olursa olsun sohbeti terkedip birbirinizden kopmayın... Dâima terakki halinde olmalısınız. Bu nasihatlarımı terkederseniz perişan olursunuz.»

Ölümlerine yakın dudaklarından dökülen sözler, Rıza,

Vecd, Muhabbet, Aşk, Şavk, dostluk ve sık sık insanlara duadan ibaret. Sıksık da şu beyti okurlardı :

«Mâ neyistânim ü ışket âteşest
Muntazır tâ âteş ender ney füted.» (1)

*
* *

Yine ölümlerine yakın buyurdular :

— Ben ruh ve şekilde hizmet pehlivanıyım.

— Ölümünden birkaç gün sonra bir müridi tarafından düşde görüldü. Müride buyurmuşlar ki:

— Rabbimin bana ettiği ihsan, dostlarımızın sandıklarından çok daha üstün oldu. Ben size en kıymetli manayı emanet ederek ayrıldım. Ve ellerindeki iğneyi dikine, ayaklarının altına koyarak :

— Ve o mananın zuhuru, o kimsenin hakkıdır ki şu iğne üstünde hiç sendelemeden durabile...

---

(1) «Biz neyistanız, senin aşkın bizi yakmağa nâr
Muntazırıdır nâye âteş düşmüğe uşşak-ı zâr»

# H. 9. ASIR

## ASRA KISA BİR BAKIŞ

Bu asırda islâmiyet namına konuşmak, Osmanlıdan söz etmek demektir. Kur'ânî mukaddeslerin vakur, yenilmez, erişilmez savunucusu Osmanlı, İslâm bayrağını, akıl almaz bir ihtişam ve dehayla tarihin en yüce burçlarına dikiyordu.

M. 13 asırda İslâmî şahlanışın ciğerine hançer saplayan Moğolların yerine, bu yüz yılda Timur denen bela geçmiştir. Bu sıralarda Osmanlı bir yandan İranlı casuslarla uğraşırken, bir yandan da sûfî kisvesine girmiş nefsperestlerin fesadlarıyla boğuşuyordu. Nihayet birliğini yeniden kurdu ve fazla geçmeden ihtiyar Bizansın katranlı cübbesini yırtarak yeni bir çağı, bizzat kendi eliyle açtı.

Baştan beri söylediğimiz gibi, Türk gönlüne İslâmi sevdayı soktuğu günden beri Onun başarısı İslâmın -burada tasavvuf da diyebiliriz- başarısı olmuştur. Çünkü Türk, İslâmiyeti, tasavvuf halinde idrak etti. Onun şuur altı dervişlerin tatlı, mütevazi, fakat yükseltici nağmeleriyle doludur. Sultan Fatih Mehmet yanında devrin sûfîsi Akşemseddin Bizansı devirip İstanbula girince patrik tayin ettiği Ganadios'a makamının âlameti olan asayı kendi eliyle veriyor, bir kese altınla eğerlenmiş bir atı da ihsan olarak ekliyordu. Aynı asırda müslüman İspanyayı çiğneyen Ferdinandın müslümanlara reva gördüğü canavarlıklar vahşeti bile tiksindirecek cinstendi.

Ve bu Ferdinand M. 1487 de (H. 893) Malaga'yı zapt ettiği vakit daha önce müslümanlığa geçmiş olan Hıristiyan ırkdaşlarını -müslümanlığa geçişlerine ceza olarak- sivri uçlu kamış parçalarıyla, ciğerlerini deldirerek işkence ettirmek suretiyle öldürtüyordu. İşte Avrupalıdaki canavarlık ve işte Osmanlıdaki ulviyyet. (1)

Endülüsün Hıristiyanların eline geçişinden söz etmişken mevzuumuz namına dikkate layık olan şu hadiseyi de kaydedelim: 1492 de Granada düşünce buranın müslüman halkı, Sâkiyetu'l Hamra'ya sürülür. Bu muhacirlerin bir kısmı, civardaki bir Kaadiriyye tekkesine intisab eder. Bu yeni muritler, tekkenin öteki dervişleriyle birlikte büyük bir tebşir hareketini başarıyla sonuçlandırırlar. Cezayirde meskûn Kubeylleri İslâm dairesine sokmak şerefi bu dervişlere nasip oldu. O Kubeyller ki, yıllarca devam eden gayretler, en basit manada da olsa, kendileri üzerinde İslâmî bir tesir bırakmamıştı.

Mezkur tekkenin şeyhi, bu irşad görevini müritlerine verirken onlara şu yolda talimatda bulunur :

«O gideceğiniz yerlerin halkı arasına hidayet nurunu sokmak hepimizin vazifesidir. Bu bedbaht Kubeyller çocuklarına ahlâkî konularda, İslâmî faziletleri öğretecek hiçbir vasıtaya malik değiller. Dinsiz ve Allahsız kalmış olup idraksiz hayvanlar gibi yaşıyorlar. Bu kötü durumun ortadan kaldırılması için sizin dinî gayretinize ve bilginize baş vurmaya karar verdim. O dağ halkının sapıklık içinde kalmasına razı olamazsınız. Gidiniz, onların iman ateşlerini körükleyerek, sönük kıvılcımlarına yeni alevler veriniz. Vazifenizin güçlüklerle dolu olduğu gerçeğini sizden gizlemek istemem. Ancak yüksek gayretiniz ve üstün iman azminiz bütün zorlukları yenmede size yardımcı ola-

(1) Bknz. T. Arnold a.g.e. S. 208-218

caktır. Gidiniz, çocuklarım, cehalet ve imansızlık bataklıklarına saplanmış olan o çaresiz halkı Allah ve Resûlünün istediği yola getiriniz. Gidiniz yavrularım, kurtuluş haberlerini onlara götürünüz. Allah yardımcınız olsun ve sizi korusun.»

Kubeyllere gönderilen bu sûfîler, üstlerinde eski aba, ellerinde asâ beşer altışar kişilik gruplar halinde çeşitli yönlerden yola koyuldular. Bunlar, dağların tenha ve ziyaretten hemen hemen uzak noktalarını seçtikten sonra inziva yerlerini mağaralarda, ağaç kovuklarında kurdular. Bunların nefislerini eğitmek için yaptıkları riyazat ibadetteki müdavemetleri az bir müddet zarfında Kubeyllerin meraklarını tahrik ettiğinden kendileriyle dostane temaslara başladılar. Sağlık mevzuunda ve medenî hayatın icabı olan diğer konulardaki bilgilerinden dolayı arzu ettikleri nûfuzu kazandılar. Öyleki bunların inziva yerlerinden her biri İslâmî bilgilerin öğretildiği birer mektep haline gelmişti. Memlekete yeni giren bu zatların sahip oldukları bilgiler, tedris halkalarında toplanmak için birçok talebeyi cezbetmişti. Ve bu talebeler daha sonra İslâmiyetin birer mübeşiri sıfatı ile kendi vatandaşları arasına döndüler. Böylece İslâm Cezayirin Sahra cihetlerine kadar yayıldı.» (2)

---

(2) Bknz. T. Arnold a.g.e. S. 192-195

## İBRAHİM el-METBÛLÎ

«Tasavvufta, büyük mertebe ve tecellilerin sahibi», diyor Ona Şa'raanî. Lâkabı, İmâmu'l Evliya... Velîlerin önderi...

Dünya zevk ve servetiyle bütün ilgisi, Kahire'de Emir Şerefuddîn Camiî civarında leblebi satıp geçimini sağlamaktan ibaret. Hiç evlenmedi. Ve derler ki, hayatında bir kere olsun cünûplük görmedi. 109 yıl yaşadığı bildiriliyor.

Alî el-Havvas gibi bir velinin şeyhi. Havvas, sonsuzluk ve ölümsüzlük kokan gönül yapraklarını İbrahim el-Metbûlî'nin nefesiyle olgunlaştırdı.

880 H. yıllarında, Kudüs'e giderken, yolda, Şüdüd mevkiinde bu âleme veda etti.

Cinsî heyecanları kabaran gençler, kendisine baş vurur, feyz ve şifa rica ederlerdi.

Derler ki:

Gençlere sorardı teker teker:

— Bu heyecanı, geçici bir zaman için mi duymamak istiyorsun, devamlı mı? Cevap:

— İmkânını bulup evleninceye kadar, geçici bir zaman için, şeklinde gelirse, gence bir tel verir:

— Bunu beline sar, derdi. Genç:

— Ben bu arzuyu hiç duymamak emelindeyim, diye cevap verirse, Şeyh tarafından arkası oğulur ve artık cinsî dürtülerin ağına düşmezdi.

Buyurdu:

— Yemin ederim ki, Ma'nevi vazife ve yüklerim, benden sonra yetmiş kişiye dağıtılsa, yine de taşıyamazlar.

En çok sevdikleri giyecekler yünden dokunan basit elbiselerdi. Bazen kendisine kıymetli giyecekler takdim ederlerdi. Karşılığı:

— Bizim yanımızda, dünya elbiselerinin hiç kıymeti yoktur.

Şu sözüne bakın:

— Saçlarının sayısınca zalim öldürmeyen, sûfi olamaz.

Derler ki:

— Burnuna dikkatle baktığı insanın hangi günahı işlediğini derhal söylerdi.

Tekrar edelim ki Onun en büyük eseri Ali el-Havvas Hazretleri...

## UBEYDULLAH AHRAR TAŞKENDÎ

806 da Taşkent şehrinde doğdu. Cedleri, esasen Bağdad'lı. Baba adı, Mahmud. Anne tarafından neseblerinin Hz. Ömer'e ulaştığı söyleniyor. Tasavvufta birkaç velîden feyz almışsa da Onu esaslı şekilde yetiştiren, halefi olduğu Ya'kup Çerhî'dir. Alâeddin Attar'ın halifesi Yakup Çerhî...

Hicrî 895 de Semerkant'da göçtü.

Bu yolun birçok bağlısı gibi O da önce ilme sarıldı. Kendisinden dinleyelim: «Yirmi yaşlarında idim. Taşkent'de bana, zaahir ilmi tahsil etmek arzusu düştü. Semerkant'a geldim. O zaman Semerkant'da Uluğ Beg Medresesi vardı ve müderrisi Mevlâna Nizameddin Hâmuş idi. Hazretin namını duymuştum.

Medreseye gittim. Üstad ders ta'lim ediyordu. Bir köşeye sinip dinlemeye başladım. Ders bitince bana seslendiler:

— Siz hep sessiz duruyorsunuz. Sebebi nedir? Ben yine sustum. Bu defa şunları söylediler:

— Susmak iki türlüdür: Beşerîlikten kurtulmuş, yükselmiş olanın susması, bedenîliğe saplanıp kalanın ses çıkarmaması. Evvelkisine sahip olan, ulvî ve mübârek, ikinciye mâlik olan ise tuzağ tutulmuş, zavallı.»

Bu sözleri duyunca hemen hizmetlerine girdim. Her an hizmetlerinde bulunurdum. Abdest ibriğini bile taşır-

dım. Sabahları hizmetini yapar işime giderdim; öğleye döner yine hizmetlerini yerine getirirdim.

Kendisi anlatıyor:

— Bu yola intisabımın ilk zamanlarında şöyle bir rüya gördüm: Cenab-ı Peygamber - Sahabîlerden ve başkalardan - büyük bir toplulukla bir dağın dibinde duruyorlar. Beni çağırdılar. Ve:

— Beni sırtına alıp şu dağın tepesine çıkaracaksın, dediler. Alıp çıkardım. Resullerin Sultanı, çok memnun olarak şöyle buyurdular:

— Ben senin bu işi yapacağını biliyordum. Bir de herkes görsün istedim.

Yine kendisi anlatıyor:

— Bu yola girişimin ardından bende öylesine bir hizmet etme hevesi uyandı ki, hür-köle, beyaz-siyah, büyük-küçük demez rastgeldiğime hizmet ederdim. Hatta, yüzümü ayağına sürerek yalvarır: « Bana gönül yardımı et», derdim.

Devam ediyorlar:

— Bir gün babam, anbara dökmem için bir Türk'le buğday göndermişlerdi. Türk buğdayı getirince hemen yerine dökmekle meşgul olmaya başladım. Bir de baktım ki Türk çekip gitmiş. Onun gönlünü alıp hatırını hoş etmediğim için üzüldüm. Peşinden koştum. Şehrin ortalarında yetiştim. Boynumu bükerek yalvardım: «— Beni gönlünden kovma. Bana iyi niyetle bak. Olur ki senin duan bereketiyle affedilirim.» Türk, hayret etti. Ve dedi ki:

— Galiba siz Türk şeyhlerinin sözlerine uygun hareket ediyorsunuz.

Onlar derler ki: «— Her gördüğünü Hızır bil! Yoksa bende ne var. Ben göçebe bir Türküm. Elimi-yüzümü

yıkamaktan öte bildiğim yok! Senin bahsettiğin mânâdan haberdar değilim.»

Ben yine yalvardım. Aniden Türk'de bir hal oldu. Ellerini açıp yalvardı. Bana hayır dua etti. Ve ben onun duasından çok derin feyzler buldum.

Gençliğinde en hoşlandığı şey tenha semtlerdeki mezarlıklara gidip saatlerce vecd içinde, dalmak! Bu hal öylesine ilerledi ki, bazı geceler dahi onu arayanlar mezarlıkta bulurlardı.

Bakın ne diyor:

— Öyle zamanlar olur ki bütün seslerin; rüzgârın, suyun, yağmurun Allah'ı zikreder olduğunu duyarım. Hatta Semerkant'da bir eğlence meclisinin önünden geçiyorken kahkaha ve çalgı seslerinin hep Allah'ı zikrettiğini dinledim.

Anlatıyorlar :

— Mirza Şahruh zamanında Herat'da idim. Bir buğday dânem bile yoktu. Başıma sardığım tülbent parça parça idi. Parçalarını birbirine bağlar,öyle kullanırdım. Fakat yine de lime lime, sarkardı. Bir gün pazar yerinden geçiyordum. Dilencinin biri sadaka istedi. Verecek şeyim yoktu. Tülbendimi çözdüm; bir aşçı dükkânının önüne yaklaştım. Aşçıya:

— Bu tülbent eskidir, ama bulaşık yıkamakta kullanılır. Lütfen alın da, karşılığında şu fakiri doyurun, diye rica ettim. Aşçı fakiri doyurdu, tülbendi bana uzattı. Almadım. Uzaklaştım. Ne atım vardı, ne de merkebim. Yılda bir kaftan giyerdim. Amma ne kaftan! Pamukları dört yandan sarkardı.

Müridlerine anlatmaya devam ediyorlar:

— Mevlâna Müsâfir ile bir odada kalıyorduk. Bir tulumcunun bitişiğindeki bu oda zeminden çok aşağıda idi. Yağmur yağdığı zaman sokaktan sıçrayan çamurlar içeri dolardı. Seher vakitleri kalkar mescide giderdik.

— Kış günleri vücudumun yarıdan aşağısı ısınmazdı. Elbiselerim çok ince idi. Abdest etmek için bir ibrik sıcak suya hasret idim. Ben ki bu Ma'rifeti elde etmek için gurbet ellerde böyle çektim; şimdi sizin için her şeyi hazırlamış durumdayım. Bu fırsatı değerlendirin de dünyanın hücumlarına mağlup olmayın.

Ve derlerdi ki:

— Beş yıl gurbet ilde yaşadım. İki kerre birinin sofrasında yiyecek oldum; ikisinde de dişlerim ağrıdı, yiyemedim!...

***

Hayatları boyunca ne sadaka kabul ettiler, ne de hediye...

Bir gün müridleri ile şehir dışına çıkmışlardı. Uzakta çadırlar gördüler. Ve biraz sonra birkaç kişi ellerinde yoğurt bakraçları, önlerinde bir koyun, şeyhin önüne dizildiler:

— Efendimiz, bu koyun dervişlere adanmış, bu yoğurt da öyle... Lütfen buyurun.

Dediler ki:

— Evlâdım, ben kimsenin nezrini, hediyesini kabul etmiyorum. Koyunu sürüye katın. Yoğurdu da, parasını ödeyerek alalım.

Ve dervişlerinden birine:

— Yoğurt için bir Şahruhî ver!

***

Yirmiiki yaşında, tahsil için Semerkan'ta geldiklerini söylemiştik. İki yıl sonra Semerkant'dan Herat'a geçtiler. Yirmidokuz yaşına kadar Herat'da kaldılar. En fakir ve sıkıntılı günleri orada geçti. Herat'dan, memleketi olan Taşkent'e döndü. Zıraate başladı. Zorluklar içinde bir

çift öküz alabilmişti. «Ba'dehu, az zamanda, Hak sübhânehû ve Taala, ziraatine bir mertebe bereket verdi ki zaptından âciz olup vükelâ (yardımcılar) nasbettiler.» «Bu fakir, Hâce Hazretlerinin der-i devletlerine (kapılarına) yüz sürdüğümde vükelasının birinden işittim ki Hâce'nin mezrealarının (tarlaları) adedleri bin üçyüzden ziyade imiş.» (1)

*
* *

Kur'an'daki:

«Şu muhakkak: Biz sana Kevser'i verdik.» (2) mânâsındaki ayeti izah ederken şöyle diyor: Sana, kesrette, Ahadiyyeti müşaha imkânını verdik, demektir.

*
* *

Hayatını yazan bir müridi Ondan şöyle bahsediyor:

— Dostu olsun, düşmanı olsun, insan olsun, hayvan olsun; O bütün canlılara merhamet ve şefkat göstermeğe susamıştı. Bu hususta ihtiras sahibi idi.

Kendileri anlatsınlar:

— Semerkant'da Mevlâna Kutbuddin Medresesi'nde okuyordum. Kızamığa tutulmuş üç hastaya hizmeti kabul etmiştim. Hastalıkları şiddetliydi. Zaman zaman kendilerini kaybedip yataklarını berbad ediyorlardı. Temizler, pisliklerini atardım. Hizmetlerinde kusur etmeyeyim diye yanlarından ayrılmadığım için hastalık beni de yakaladı. (3)

Bir gece çok fenalaştım. Fakat yine de iki üç testi su getirip onları temizlemeyi başardım.

---

(1) Reşehat müellifinin sözleri.
(2) Kevser S. A. 1
(3) Burada geçen hastalığı karşılamak için «Hasba» kelimesi kullanılmış. Benim bildiğim, kızamık. Başka karşılık bulamadım. Yanılıyorsam düzeltilmesini rica ederim.

Ve :

— Sıksık hamama gider, siyah-beyaz, fakir-zengin demeden bütün insanlara hizmet ederdim. Ve ücret vermesinler diye bucak bucak kaçar, görünmezdim.

Buyuruyor :

— Bizim yolumuzda, yaşanan an, hangi hizmeti gerektiriyorsa, himmet ve hatır ona sarfedilir. Zikr ve Murakabe öyle bir zamanda yapılır ki, bir insana rahat eriştirecek bir hizmet olmaz. Bir hizmet ki gönül sevindirmeye sebeptir, o hizmet Zikr ve Murakabe'den öne alınmalı... Bazıları, fazla ibadeti, insanlara hizmetten üstün sanırlar. Halbuki gönüllerde temkin ve mahabbet, hizmetin neticeleridir.

Ve :

— Ben bu irfanı, tasavvuf kitaplarından almadım; insanlara hizmetle kazandım. Bu demek değildir ki, hizmet ettiğim insanlar bana öğrettiler. Hayır! Hizmet etmek bu işi kendiliğinden hallediyor.

Ve :

— Herkes bir yoldan gider. Benim yolum hizmet yoludur. Hizmet benim seçtiğim, sevdiğim... Hayrını murad edip, hayır beklediğime hizmet ederim.

*
* *

Reşehat Müllifi Kâşifî anlatıyor :

—Bir defasında dört, birinde de sekiz ay olarak iki defa hizmetlerinde bulundum. Bu zaman zarfında bir defacık olsun esnediklerini, tükürdüklerini, burnunu çektiklerini, yayılarak oturduklarını görmedim.

*
* *

Bir mecliste, devrin büyük bilgini Ali et-Tuusî'ye şöyle derler :

— Siz ilim sahibisiniz, sizin yanınızda konuşmamız edepsizlik olur. Siz konuşun, biz dinleyip, faydalanalım.

Mevlâna Ali cevap verdi :

— Feyz hazinesinden, vasıtasız sözlerin akacağı bir yerde, söyleyecek sözüm yok!

Gönlün ilme, ilmin gönle iltifatı.

*
* *

Seyyid Kaasım Tebrizî, Mevlâna Sa'düddin Kaşgarî, Mevlâna Nizamüddin, Şeyh Siracüddin, Mevlâna Hüsameddin Şâşî, eŞyh Bahaeddin Ömer, Şeyh Zeynüddin Hevâfî, Mevlâna Hüsameddin Pârisâ, Şeyh Alâeddin Gücdüvanî gibi ululardan yıllarca feyz aldılar.

Esas mürşidi, baatınî üstadı Yakup Çerhî istisna edilirse, içlerinde en fazla meftun olduğu Seyyid Kaasım Tebrizî Hazretleri... Buyurdular ki:

Ben ömrümde ondan ulu insan görmedim. Onun üzerimdeki tesirleri hayatım boyunca devam etmiştir...

*
* *

Mevlâna Fethullah-ı Tebrizî anlatıyor :

— Tasavvufî meselelere alaka duyuyordum. Bu alakam, giderek şiddetli bir sevgi haline geldi. Öyle geceler olurdu ki baatınî hayatın bir sırrı üzerinde sabaha kadar düşünür, uyku nedir bilmezdim. Yine böyle derin derin düşünüp halledemediğim bir meseleye dalmıştım. Ubeydullah Hazretleri içeri girdiler ve hemen o meseleyi açıklığa kavuşturan bir konuşmaya başladılar. Onun karşısında bir şey gizlenmez, saklanamazdı.

*
* *

Sözü :

— Kişi, kendini güzel ve iyi düşüncelerle mutlu edebilir.

Ubeydullah Ahrar Hazretlerinin iç dünyasında fırtınayı koparan hadise Mevlâna Yakup Çerhî ile tanışmasıdır. İrfan yolunda en ileri merhalelere Yakup Çerhî'yi tanıdıktan sonra ulaştılar. Kendisinden dinleyelim :

— Çılduhteran'a vardığımda bir ribatın eşiğinde oturan bir kervancı gördüm. Yüzü güzel, giyinişi çok temizdi.

«Bu adam Nakşibendiyye meşrebinde bir sufî olmaya?» dedim. Sordum :

— Bağlı olduğunuz bir aziz var mı? Dedi :

— Bahaeddin Nakşbend halifelerinden Yakup Çerhî diye bir aziz vardır. Biz ona bağlıyız.

Adam, Mevlâna Yakup'un medhini edeyim diye konuştukça, ifrat dolu mübalağalara baş vuruyordu. Canım sıkılmıştı. Hazreti görmeye karar verdim. Fakat Şeyh Bahaeddin Ömer ile olan münasebetim yüzünden tam dört yıl geciktim. Dört yıldan sonra Mevlâna Yakub'un oturduğu yere doğru yollandım. Ancak Çiğaniyan kasabasında hastalandım. Ateşim yükseldi. Yirmi gün de burada kaldım. O civarda birçoklarını dinledim. Yakup Çerhî'nin aleyhinde konuşuyorlardı. Bunları duydukça, içim «geri dön» diyordu. Nihayet şunu düşündüm: «Bunca zahmet ve zamanı harcadıktan sonra geri dönmek olmaz!»

Gittim. Huzurlarına vardım. Çok iltifat ettiler. Uzun uzun sohbet ettik. O gün ayrıldım. Ertesi gün tekrar gittim. Bu defa çok sert ve öfkeli davrandılar. Meseleyi anlamıştım. Haklarındaki dedikoduya kulak verdiğim için böyle yaptılar. Bunu anlatır mahiyette şu sözü söylediler:

— Sehl bâşed ki kesî âmeden-i kesîra pîş ez do mâh nebîned. (1)

Bu serzenişten sonra yine tatlı tatlı sohbete başladılar. Yine iltifat ve teveccüh...

Bahaeddin Nakşibend Hazretleriyle buluşmalarını anlattılar. Ve aniden ellerini bana uzatarak :

— Beri gel, biat eyle, diye seslendiler.

Yüzlerinde alaca hastalığından izler vardı. Bunlar beni Ondan nefret ettiriyordu. Gönlüm bir türlü biat etmek istemiyordu. Şeyh bunu fark etti. Birden ellerini çekti. O

(1) Revâ mıdır ki, dost dostun gelişini iki aydan sonra duysun?

anda, kendi suretlerini değiştirdiler. Öylesine güzel bir yüz izhâr ettiler ki, kalkıp boynuna sarılmamak için kendimi zor tuttum. Ellerini tekrar uzattılár. Ve buyurdular :

— Bahaeddin Nakşibend Hazretleri ellerini bu ellerin üstüne koyarak «Benim elim, senin elindir. Senin ellerini tutan, benimkileri tutmuş olur.» demişlerdir. İşte onun elleri, haydi tutun!

Derhal ellerine yapıştım. Bu hal üzre bana, Nefy - İspatı ta'lim ettiler. Yani «Vukûf-i Adedî»yi.

*
* *

Yakup Çerhînin Ubeydullah hakkında sözü :

— Taalip, Ubeydullah gibi olmalı. Her şeyi hazır ve emre âmâde huzura gelmeli ve kudretini kullanması, sadece bir icazete bakmalı.

Ve :

— Mürşid huzuruna, Ubeydullah gibi olup ta öyle çıkmalı. Kandil hazır. Ateşlemek için bir kıvılcım lâzım...

*
* *

Kur'an-ı Kerim'in bazı âyetlerini tefsiri: «Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsus...» (2) İzahı: Hamdin bir bidayeti, bir de nihayeti vardır. Bidayet odur ki, kul kendine verilen nimet mukabelesinde hamd eder. Nihayete gelince bu, kulun benliğinde, Allah'ın hamd ettiğini idrak etmekten ibarettir. Bu merhalede kul kendisinin yokluğunu anlayarak, Zat ve Sıfat noktasından hiç bir şeye sahip olmadığının farkına varır. Ve Allah'ın onu Zat ve Sıfat'ına tecelli yeri kıldığını düşünerek mutlulukla dolar...

---

(2) Faatiha S. A. 1

Ayet: «Kullarımdan şükr edenler çok az!» (x) İzahı: Şükr eden, nimet içinde mun'imi (nimeti vereni) müşahade edebilendir. (Lafla şükreden sürü işi.)

*
* *

Ayet :
«Saadıklarla beraber olunuz!..» (1) İzahları:
— Saadık onlardır ki kalb gözleri Mâsivâ'dan hiçbir şey görmez. Ve şu mısraları okudular :
«Bâ âşıkaan nişîn o heme âşıkî güzîn.
Bâ her ki nist âşık hergiz meşev kârîn.» (2)
Ve :
«Olsa üstadı âdemin Nahvî
Eyler ol fende âdemi maahir
Fenni, üstadın olsa, Mahv ü Fena,
Sende, Mahv ü Fena olur zaahir.» (4)

*
* *

Âyet: «Allah, de; ötekileri bırak» izahi: Bu ayet şunu demk istiyor: «Sıfatları bırak; Zat-ı Akdes'e yönel!» yönel!»

Ayet: « O her an yeni bir şe'ndedir...» (1) İzahı: Bu ayet Fena'dan sonra Beka'nın son mertebesine işarettir. Beka Ba'del Fena'nın iki mertebesi vardır. Evvelkisi şu: Sâlik Zat-ı Akdes'i müşahadeyi gerçekleştirip kemale erince istiğrak ve Gaybetten Şuur ve Huzur'a döner. Bundan sonra fiil isimlerinin tecellilerine erdiği gibi kevnî

(x) Sebe S. A. 12
(1) Tevbe S. A. 119
(2) «Âşıklarla otur, âşıklığı seç.
Âşık olmayana yaklaşma, vazgeç!»
Reşehat tercümesinden alınmıştır.
(4) En'am S. A. 91
(1) Rahman S. A. 29

isimlerin tecellilerini de bizzat kendi benliğinde bulur. Bu halde ilâhî isimlerin her birinin mahiyetini idrak ederek, onlardan ayrı ayrı haz duyar.

İkincisi şu: Bu oluş, zaman zaman değil devamlı halde ve bütün zerrelere nüfuz edecek şekilde duyulur. Ve öyle bir an gelir ki, artık kul ilâhî isimlerin bütün tecellilerini, yalnız kendi baatınında görür. Artık haaricî alemde herhangi bir tecelli farkedilmez. (Bu hal, Zat-ı Akdes'de yok olma keyfiyetini ifade eder.) Bu gayet nâdir olarak meydana gelir ve velilerin en yükseklerine mahsustur. İşte, ayet buna işaret ediyor.

*
* *

Bazı hadisler üzerindeki açıklamaları :

Hadis: «Kànaat, bitmez hazinedir.» İzahı: Kanaat bizce odur ki, pişmemiş arpa ekmeğini bulunca, pişmişinin hasretini çekmeyiz.

Ve :

— Bizce kişi öyle geçinmeli ki, her zaman aynı şekilde geçinebilmesi, imkân dairesinden çıkmasın.

Ve :

—İnsanı bir avuç pirinç ve bir avuç un da doyurur. Ve bununla doyabilen, ebediyyen müsterih olur.

*
* *

Buyurdular ki :

— Mâsivâdan hakkıyla boşanan kalbin esrarını müşahade, Zat-ı Akdes'i müşahadeden başka şey değildir.

Ve :

— Cenab-ı Mustafa'ya verilen Sırr'ın Allah ile -hiç bir varlık ve oluşun müdahale edemiyeceği- hususî bir irtibatı vardı.

*
* *

Müridlerine derdi ki :

— Sokaklarda boşuna dolaşmak hüner değil. Halka

faydası olacak bir işle meşgul olun. Ve gayret edin de çoklukta birliği (Kesrette Vahdet) gerçekleştirin.

Buyurdular :

—Sohbet, huzur ve uyanıklık getirir. Sohbet edenlerin birbirinden haberdar olmaları gerekir. Allah insandan bahsederken: «Kendi elimle yarattım» diyor. Bu demektir ki insan bütün ilâhi vasıflardan hisse almıştır. Bu vasıflardan biri de Zatî huzurdur. İnsan bu Zatî Huzur'dan izler taşımaktadır. (O halde insanın, insanla sohbeti Allah'la sohbeti demektir.) Bu manada şöyle buyuruyor Ubeydullah Ensarî :

— İrfanı gerçekleştirmek, sohbet ettiğini iyice tanımandır.

«Bir zamanlar, sufîlerden bazılarını padişaha jurnal etmişler: Bunlar halkı yoldan çıkarıyorlar. Eğer temizlenmezlerse, zındıklık alır yürür. Bunları ortadan kaldıranın sevabı büyük olur... Padişah, Sûfîleri toplamış ve hepsinin öldürülmesi için emir vermiş. İçlerinden birini çekip celladın önüne getirmişler. Arkadaşlarından biri atılmış:

— Ne olur, arkadaşımı bırakın da beni öldürün! Kabul etmişler. Bir öteki atılmış:

— Ne olur onu bırakın da beni öldürün!..

Padişah şaşkın ve hayran; sormuş :

— Siz ne tuaf insanlarsınız ki birbirinizin yerine ölüme gitmekten zevk duyuyorsunuz?

Cevap vermişler :

— Biz, İsâr ehliyiz. Ve öyle bir makama gelmişiz ki, arkadaşımızın birkaç nefes daha alabilmesi için başımızı veririz.

Sultan bağırmış :

— Derhal bir ilim meclisi toplansın. Bunların kemal derecelerini öğrenmek istiyorum.

Meclis toplanmış. Dinlemiş sultan ve :

— Eğer bunlar zındıksa, âlemde zındık olmayan tek

insan yoktur. Ve hepsinden özür dilemiş.»

İşte tasavvufun anladığı ve anlattığı dostluk...

*
* *

Buyurdu :

— İstiğrak ve istihlak, terakkiyi gerektirmez. Terakki amelle ilgili. İstiğrâk ve istihlâk ise amelden kopmaktır.

Buyurdu :

— Büyükler demişlerdi : «Ma'rifet, Allah'ı hakkıyla bilmekten âciz olduğumuzu farketmektir.» Bu demektir ki, insan maddi varlığı itibarıyla Ma'rifete eremez. Onun maddî bünyesinde tecelli eden, ondan değildir. O bir ayna. Ve Allahın ilmi onla aksediyor. Şunu da unutmamalı; Marifet önünde acz, cehalet demek değildir. Cehaletle bunu bir tutmak baatıla saplanmaktır.

Buyururlar ki :

— Halkın ahlâk ve davranışları nebat ve cematları müteesir ediyor. Hakikat ehli bunun farkındadır.

Bakın ne diyor :

— Beyazid Bistamî yolda giderken önüne ıslanmış bir köpek çıktı. Şeyh, eteklerini, köpeğe sürünmesin diye topladı. Kenara çekildi. Köpek aniden dile gelerek: «Ey Bâyezîd! Eteklerin bana sürünseydi, bıı miktar suyla temizlenmen mümkündü. Fakat, beni küçümsemekle bulaştığın kirden seni hangi sular temizleyecek?»

Meclislerine gelen biri, murakabeye dalmış gibi başını eğmiş duruyordu. Şeyh bu adama bir müddet baktı ve :

— Başını yukarı kaldır. Senin tütününü tüter görüyorum. Senin murakebe ile ne işin var. Sen bu hususta muhatab olabilmen için yıllarca taharet suyu hazırlamak ve abdesthane temizlemek borcundasın. Nerde kaldı murakabe.

Sözü :

— Bu yolda usul şu: Dest be kâr o dil be yâr. (1)

İntisab etmek üzre kendilerine başvuran bir guruba şunları söylediler :

— Siz bu yolun yükünü çekemezsiniz. Bu yol son derece ince bir yol. Bütün arzularınızdan sıyrılıp gayrın muradı için yaşamak çok zor iştir. Siz bu işin eri değilsiniz. Ben size şimdi desem ki, «domuz güdeceksniz, bite tapacaksınız,» derhal benim kâfir olduğumu söylersiniz...

Müridlerinden biri anlatıyor: «Huzurlarında oturuyordum. Hatırımdan şöyle geçti. Ne olurdu şeyhim benim baatınımda tasarrufta bulunsa da tezden kemale ersem?» Birden bana seslendiler:

—Tam tasarruf olabilmesi için, ya sen, ben olacaksın; yahut da ben, sen olacağım. Başka yolu yok!

Buyurdular :

— Peygamber evladları olan velilerin oturdukları beldede oturmak, bana zor gelir. Cenab-ı Mustafaya olan bağlılıkları yüzünden öyle bir şeref ve üstünlüğe sahip olmuşlardır ki, lâyık oldukları hürmeti yerine getirmek haddimi aşar.

*
* *

Sözü :

— «İnsan, ölümünden sonra da tekâmül ve terakki etmektedir.» Başta Muhyiddîn-i Arabî olmak üzre birçok mutasavvıfın tekrar ettiği bir hakikattir. Çağımızda bunu en güzel biçimde dile getiren Muhammed İkbal olmuştur. İkbale göre Allah'a doğru yol alan büyük ruhlar ölümden sonra da hiçbir yerde durup eğlenmezler.

«Gerçi cennet, O'nun tecellilerindendir; lâkin can, dostun huzurunu istiyor.» diyen mutasavvıf İkbal, bu hakikati en kısa yoldan ifade edebilmiştir.

---

(1) El, işte; gönül, dostda!

Anlatıyorlar:

— Bir gece Şeyh Baakî'nin yanında idim. Bir sıkıntıları vardı. Hiç uyumadılar. Ben de uyumadım. Buyurdular ki Şeyh :

— Alakalı olduğumuz insanın eleminden müteessir olmamak için son derece katı yürekli olmak lazım. İnsan odur ki, eşyaya gelen elemden dahi kederlenir.

Ve :

— Bayezid-i Bistaamî'nin huzurunda bir merkebi, arkasından kan çıkacak şekilde dövmüşler. Ve Bâyezid'in böğründen de kan akmaya başladığını herkes görmüş.

***

Buyurdular :

— Halkın cefa ve horlamasından ürküp kaçan, Allah yolcularının ilminden nasip alamaz. Varlıkta Allah'tan başka faail yok. O halde, gelen cefa sevgiliden geliyor. Sükûnet ve niyazla kabul etmeli, mutluluk bilmeli!

Ve :

— Hiçbir şey insan tabiatını, ıstırap ve mihnet gibi temizleyemez. Istırap ve mihnet insanoğlunun en kalın örtülerini aralar. Bunun için Hadîs'de :

« En büyük belalar nebîler ve velîler üzerine dökülmüştür.» buyuruldu.

Ve :

— Vecd ve hal sahibi biri yolda giderken uyumakta olan bir köpek görse, kolay geçebilmek için köpeği uyandırsa, ve geçtikten sonra da eski vecd ve halinin yine devam ettiğini görse, iyice bilsin ki o vecd ona Allah'ın bir tuzağıdır. Tuzak olmasaydı, yaptığı işten sonra o eski hali kaybetmiş olurdu.

— Bu yola girenler kinden öylesine temizlenecekler ki, faraza bir derviş tarlasını sularken komşusuyla takışsa, vurup başını yarsalar, kanlar gözlerinden aşağı akmaya başlasa; bu esnada bile gönlünde zerre kadar kin ve

öfke olmayacak. Aksine, kendini bu hale koyanları mazur görüp affedecek ve onlardan hoşlanmaya devam edecek.

*
* *

Buyurdu :

— Allah her an varlıklara yönelmiş olup onlarda tecelli etmektedir. Bazıları hiç yoktan bir köşeye çekilir, adına da «halvet», «üzlet» derler. Bunların derdi nedir? Eğer Allahın gözler parçalayan muazzam tecellisini yok farzediyorlarsa, tam cahildirler; eğer kabul ediyorlarsa bu tecelliyi, neden bir işin başına geçmezler?

Ve :

— Sevgiliyi kesrette (çoklukta) yakala. Eğer onu halvete (ıssızlığa) çağırırsan, kaçar, gizlenir.

*
* *

Sözleri :

— Bu yolun hususiyeti çok ince. Öyle ki meselâ bir köpeğe, «sen de ne işe yararsın?» desen, yolun büyükleriyle bağların kopar.

— Her şey zıddıyla yaşar. Bu, umumî bir kanundur. Mahlûk, Hakk'ın zıddıdır. Zıdlardan birinden ürken, iğrenen, ötekine sevgi duyar, koşar. Bu sırra bağlı olarak büyüklerimiz (Nakşî büyükleri) halkın kümelendiği pazar ve benzeri yerlere çokça giderler. Ki halkın zıddiyeti gönüllerini Hakk'a çevirsin.

*
* *

Buyurdular :

— Evlenmek nebiler ve velilere, bir de kalabalığa lâyıktır. Nebi ve velilere şunun için lâyıktır: Evlilik onları Allâhtan uzaklaştıramaz. Ve kalabalığa, hayvaniyetini kemale erdirsin, diye lâzımdır. Bu ikisinin ortasında yer alanlara gelince, evlenmek onlar için musibettir. (Ta, kalabalık derekesine ininceye veya veliler derecesine çıkıncaya kadar.)

Ölçüleri :

— Bizim yolumuzda esas odur ki, kişi Allah'a zevk ve lezzet duyarak gitmeli, meşakkat ve külfetle değil...

Buyurdu :

— Öyle bir yakîn elde etmeli ki, su yıkayamasın, ateş yakamasın.

Buyurdu :

— İç dünyasında, Allah'a uzanmak isteyen bir his doğan, bunu büyük bir nimet bilsin ve hakkını ödesin. Yani, bütün varlığıyla Allah'a yönelmeye çalışsın.

Ve :

— Bu yolda bulmak, istemekten önce. (Yani Allah'ı istemek için önce Onu bulmak lâzım. Bulmak demek, önce Allah'ın kulu istemesi, böylece kulda Allah'ı arayan bir sevdanın doğmasıdır.) O halde talebin faydası nedir, diye sorulursa cevabı şu olur: Bulmak icmâlîdir. Taleb bu icmâli, tafsile dönüştürür.

*
* *

Sözü :

— Yapılacak ilk iş murakabe ve teveccüh değil, bütün arzuları bir maksada bağlayıp, bütün varlıktan hususî bir idrak çıkarmaktır.

Ve :

— Ameli başa almak lâzım, huzur ve zevki değil.

Ve :

— Bağlı olduğu mânâ ve muhtevaya teslim olmadıkça sözün doğruluğunu, biricikliğini tasdik etmek hiç bir değer taşımaz.

*
* *

Buyurdu :

— Nebîlerin Cezbe ve tasarrufla değil de sözle memur edilmeleri gösterir ki, kelâmın müstesna bir gücü ve güzelliği vardır.

— Dil, gönlün; gönül, ruhun; ruh, insanın hakikati-

nin; ve insanın hakikati de Hakk'ın aynasıdır. Hakk'ın manası bunca yolu aşarak «dil»e gelir. Ve dilde lafız elbiselerini giyerek kulaklara erişir.

— Hizmet ettiğim ulular bana şu iki şeyi öğrettiler: Yazdıkların yeni olsun. Şunun-bunun eskilerini pazara sürme. Ve tesiri olmayacak sözü söyleme.

— Bir ihtiyarın, bana tesir eden iki sözünü işitmiştim. Hayatım boyunca Ona hürmet duydum ve karşılaştığımız her yerde Ondan önce adım atmadım.

— Falan vilayette, «bu yolun hakikatlerinden bahseden bir kâfir var» deseler hiç çekinmeden gider, onun hizmetine girerim. Ve bunu canıma minnet bilirim.

***

Sözleri :

— Nahiv ilmi bir haftada elde edilebilir. Lâkin bu yolun ilmi öyle değil.

— Gönül, yüzü dünyaya bakan bir ayna. Ve dervişlik o aynanın yüzünü Melekût ve Lahût âlemine çevirmek...

***

Buyurdu :

— İlâhî ilimlerin ham maddesi, Tefsir, Hadis ve Fıkıh; özü tasavvuftur. Tasavvufun özü de Zat-ı Akdes bahsi. (Yani Tevhid).

***

Sözü :

— Din ve millet ıstırabıyla dolu olanların derdi, bütün dertlerin üstündedir.

Sözü :

— Gafletle ısıtılan su ile alınan abdest ve gaflet eşliğinde pişirilen yemekle doyurulan karın iç dünyayı karanlık hale getirir.

Müridlerine sözü :

— Aşırı açlık ve uykusuzluk, beyni zayıf düşürür,

tahrîp eder. Bu da hakikatları, incelikleri gerektiği gibi kavramayı engeller.

Sözü :

— Zikir bir kazma... Gönül yolunun dikenlerini söker.

Sözü :

— Yiğitlik, sâlikin cennet ve cehennem endişesinden kurtulmasıdır. Şeytanın, böyle birinden ödü kopar...

***

Buyurdu :

— Bu yolun ulularını şu kanaatte: Akıl ve idrak Allah'ı kavrayamaz. Kâmil akıl Onu anladığını sanmayan ve durmadan arayan akıldır. Bundan da anlaşılır ki, sükûnet ve rahat iyi şey değil. (Hep aramak, hep koşmak ve hiç durmamak... işte bütün mesele...)

***

Buyurdular :

— Ruhlar, Kutsî âlemde iken daima müşahadede idiler. Daha sonra bu dünyaya inerek nâsut kafesine haps edildiler. Bedenin levazımı olan yemek-içmek, giymek v.s. ile meşguliyet başladı. Ne gariptir ki, bunca bedenî meşgale ve bağlar içinde, «aslî vatan» arzusunu duyabilenler var. Bundan birtek netice çıkar: İnsanın var edilişinden maksat, bu arzu ve ıstırabın doğmasıdır.

***

Buyurdu :

— İnsanın varlık hikmeti, Taabbuddür (Allah'a ibadet). Taabbuddün özü de, huşu ve uyanıklık içinde, Allah'dan, her an haberdar olmaktır.

***

Buyurdular :

— Âlim ve ârif. Farklı şeyler. Âlim, tevhidi satırlardan öğrenip mânâsını kavramış olan. Ârif, ilâhî isim ve sı-

fatların -Allah'tan ve eşyadan- Zuhurunda Allah'ı farkeden...

*
* *

Sözleri :

— Halk sanır ki, bütün kemâl «Enelhak» demekte. Kemal «Ene»yi ortadan kaldırmakta...

— Vuslatdan maksat gönlün, zevkan Allah ile olmasıdır; başka değil. Nakşbend Hazretlerinin: «Biz nihayeti, bidâyette derceyledik.» buyurmaları da buna işarettir.

— Biz başkaları için gam çekiyoruz ve halk bizim yüzümüzden mutlu oluyor.

— Bizi büyük kılan «Bizlik»ten sıyrılışımızdır.

*
* *

Buyurdu :

— Şuhud'un iki mânâsı var: Şuhud-ı Zat, Şuhûd-i Ahadiyyet der kesret. Birincisi, Cenab-ı Lâyemut'u bütün eşya ve tecellilerden sıyrılmış olduğu halde müşahadedir. İkincisine gelince bu, Allah'ı varlıkta, çoklukta tecelli ederken müşahadedir. Muhammed Mustafa, nübüvvetle vazifelendirildikten sonra bu ikinci şuhûd üzreydi.

— Herşey yok olmaya mahkum ve hep var olan, Hak... İşte kader sırrı. Bu sırra erenler müsterih oldular. Onlar okyanustan ayrılmış sular gibi olduklarını ve akibet oraya karışacaklarını bildiler.

Sözü :

— Ârifin himmetiyle uğraşmak akıl kârı değil.

*
* *

Derdi ki :

— Eğer ben şeyhlik davasında olsaydım, dünyada hiç bir şeyh mürid bulamazdı. Fakat benim vazifem, müslümanları zalim hükümdarlardan kurtarmaktır.

Bu söz, «tasavvuf, dünyadan el-etek çekip miskince oturmaktır.» diyen miskinlerin yüzüne çarpsın.

**Ve :**

— Allah bana öyle bir kuvvet vermiştir ki, dilesem putperest Çin padişahını bir mektupla ayağıma getiririm. Yalın ayak, baş kabak, divane gibi kapıma serilir. Fakat Allah'tan ferman gelmedikçe biz işe girişmeyiz. Bağlı olduğumuz edep, Allah'ın işine karışmamızı engeller.

Reşehat müellifi anlatıyor :

— Sultan Ahmet Mirza, Şeyh Hazretlerini ziyarete gelmişlerdi. Şeyh, diz çökmüş oturuyordu. Mirza karşısına gelince bir dizini dikledi ve sultanla sohbete başladı. Sultan Mirza tirtir titriyor ve alnından ter boşalıyordu.

Sözü :

— Her hangi bir güzelliğin yanından geçerken, ciğerim yüz defa yanar.

*
* *

Reşehat müellifi anlatıyor: «Şeyh Hazretleri Hacc'a gitmemişlerdi. Bu hususta konuştuğumuz esnada Irak Şeyhülîslâmı Emir Abdullvahhab söze karışarak şöyle dedi :

Mekke şeyhi Abdülmu'tî'nin hizmetlerinde bulunduğum zamanlar Ubeydullah Hazretlerinin adı geçerdi de ben hemen tasvir etmeye çalışırdım. Şeyh, sözümü keserek :

— Kendini yorma! Ben Ubeydullah ile Harem-i Şerif de defalarca görüşüp konuştum. (Ubeydullah Ahrar'ın tayy-ı mekân kerametine işaret ediyor.)

## ALÎ el - HAVVÂS

Mısır'da yaşadı. Doğduğu tarih belli değil. Hicrî 939 da öldü. Kahire'de Şeyh Berekât zâviyesinde medfûndur

Fıkıh ve tasavvufta büyük bir isim olan Abdülvahhab Şa'rânî bütün feyzini ondan aldı. Ümmî olduğu söyleniyorsa da bunun doğruluğunu kabul etmek güçtür. Sözlerini tetkik edince kuvvetli bir felsefe, kelâm ve tefsir kültürü aldığını görüyoruz. Ancak herşeyden önce bir velî olarak önümüze çıkıyor. (1)

Önceleri meyvacılık ediyor, sabun v.s. gibi maddeler satıyor, bir taraftan da Şeyh İbrahîm el-Metbûlî'nin sohbetlerine devam ediyordu. Daha sonra Şeyhinin işaretiyle bir dükkân açıp yağ satmaya başladı. Ömrünün son yıllarında hurma yapraklarından bazı eşya örmekle geçiniyordu. Bu işi yapan mânasına kendisine Havvâs dendi ve öyle anılır oldu.

Kaynakların bildirdiğine göre umumî felâket zamanlarında ne konuşur, ne yer, ne içer, ne de uyurdu. Tâ musibet, insanların yakasını bırakıncaya kadar.

***

Velîlerin kerâmetlerine ait eserinde Yûsuf bin İsmail en-Nebehaanî, Şeyh Havvâs bahsinde Abdülvahhab eş-Şa'raanî'den naklen şunları yazıyor:

«Alî el-Havvâs bulunduğu yer ve civarındaki bütün tasavvuf mensuplarının hallerinden haberdar idi. Bakarsınız şöyle derdi: «Bugün falan muridin derecesi şu kadar yükseldi, filânınki şu kadar düştü. Şu ömrünce eksilmeyecek bir Feth'e erişti. Bu berikinin şu başarısı bir sene( yahut bir hafta v.s.) devam edip sona erecek.» Böyle söylerdi ve söyledikleri aynen çıkardı.»

Abdülvahhab devam ediyor: «Bir gün huzuruna,

---

(1) İslâm Ansiklopedisinin «Şa'raanî» maddesinde ölümünün 941 den sonra olduğu ve hangi yıla rastladığının bilinmediği zikrediliyor ki, kaynaklara vukufsuzluktan doğmuş bir hata olsa gerek.

mâ'nevi mertebesini göstermek isteyen bir sûfi gelmişti. Şeyh ona dikkatle baktı ve dedi ki :

— Yakında bu adamın mâ'nevi kemali silinecek. Aradan az zaman geçti. Bu sûfi kemal erbabından biriyle karşılaştı ve onu küçümseyen tavırlar takındı. O kemal ehli de bu sûfiye çok kızdı ve bütün feyzini giderdi, silip süpürdü. Şeyh Havvâs, Sûfiye :

— Oğlum edep azlığıyla, ma'nevî kemal, yanyana durmazlar. Ve ma'nevi rütbe kişiden, canı çıkıncaya kadar geri alınabilir, diye öğüt verdi.

*
* *

Müritlerinden bir başkası anlatıyor :

— Kendisiyle istişare edip fikrini alsınlar diye birkaç kişiyi şeyhime göndermiştim. Gitmişler. Daha ağızlarını açmadan, her birinin muhtaç olduğu cevabı vermiş; ne yapması gerektiğini bir kelimeyle belirtmiş. Meselâ birine «boşa» birine, «ortak ol», ötekine «sabret», bir başkasına «yola çık!» vs... demiş.

Kendilerinin esrarlı bir tedavi usulleri vardı; felçten cüzzama kadar çeşitli hastalıkları tedavi ederlerdi. Ve «kullanın» dediği şey mutlaka şifa verirdi.

*
* *

Talebesi ve mürîdi fakîh - mutasavvıf Abdülvahhab eş-Şa'rânî onun sözlerinin bir kısmını iki risâle halinde bir araya getirmiştir. Bunların birine, Dürerü'l Gavvâs 'ala Fetâvaa Aliyyi'l Havvas, ötekine de Ed-Dürer ve'l Cevaahir adını vermiştir. Aşağıda okuyacağımız parçalar bu iki risaleden seçilmiş olup, şeyhimizin tefekkür ve kemal mertebesini göstermek bakımından da enteresandırlar.

Şa'raanî anlatıyor :

Sordum :

— Ahmet bin Hanbel şöyle diyor: Rabbim Azze ve Celle'yi rüyada gördüm ve sordum ki: «Ya Rab! Senin

sevgili kuların sana nasıl ve neyle yaklaşıyorlar?» Dedi: «Kelâmımla, ey Ahmet!» Dedim: «Ey Rabbim, zihin yorarak mı, yoksa başka yolla mı?» Dedi: «Hem düşünerek, hem de yaşayarak!» «Peki, düşünerek ve yaşayarak yaklaşmak nedir?» diye şeyhime sordum! Cevap verdi :

— Allah'a düşünerek, zihin yoluyla yaklaşmak dinin zaahiriyle uğraşan Şerîat ulemasına hastır. Yaşayarak yaklaşmak ise hakikat ulemasının, kâmil âriflerin işidir. Ârifler bu varma işini gerçekleştirmek için bir düşünce âleti yerine Keşif ve Zevk'i kullanırlar.

*
* *

Dedim :

— Ölümümden sonra arkamdan yapılmak üzere vasiyet edeceğim bir şey söyleyin!

Dedi :

— Sakın böyle birşey yapma! Şunu iyi bil ki sen ve ben dünyada iken bile seçme hakkımız yoktur. Öldükten sonra, nasıl herhangi bir şeyi seçebiliriz? (Yani bizim irademiz Allah'ın iradesinde yok olmuştur. Bırak O dilesin, seçsin!)

*
* *

Dedim :

—Bir miktar Kur'an okuyup oruç tutsam ve âhirette buluşmamıza vesile olsun diye Âdem Peygamberin ruhuna hîbe etsem olmaz mı? Böylece Âdem'le benim aramda marifet noktasından bir alâka kurulurdu! Dedi:

— Allah'la senin arana hiç bir vasıta sokma. İsterse bu vasıta Nebî olsun! Dedim:

— Ama nasıl olur da Nebî de vasıta edilmez? Dedi:

— Nebînin vasıtalığı, kulu Allah'a çağırmakla geçerlidir. Allah'ın muradı olan iman gerçekleşir gerçekleşmez Peygamberin vasıtalığı sona erer. Resüle düşen,

kulu şeriat yönüne çevirmektir. Yoksa kulun nefsi ile Allah arasına girmek değil!

***

Bana şöyle buyurdu :

— Aman çok dikkat et. Dikkatli ol da nefsinin hoşlanacağı, ülfet edeceği şeye meyl etme. Çünkü o şey, beraberinde zehir getirir. Zehirin nüfuz edebilmesi için bir yardımcı lazımdır. İşt o yardımcı nefistir.

Buyurdu :

— Kul, Allah önünde acz ve fakr duymadıkça kulluğunda kemale eremez!

Sordum :

— Fazla uykusuzluk hakkında ne buyurursunuz? Cevap verdi :

— Eğer kendisine tefekkür eşlik ediyorsa, iyi, hayırlı. Yok, eğer, gaflet içinde geçiriliyorsa Allah'tan gelmiş bir belâdır!

***

Sordum :

— İyi davranışlar da kötü davranışlar gibi varlığın bütününe tesir eder mi?

— Evet, eder! Lâkin şu farkla: İyi davranışların esaslı tesirleri sahiplerinedir. Kötü davranışlarda ise tesir daha çok, davranış sahibinin dışındakilere yönelir. Nitekim Cenab-ı Hak :

«Korkun o musibetten ki, yalnız zulmedenlerinize isabet etmekle kalmaz; (hepinizi tesiri altına alır.)» buyurmuştur (2).

***

Buyurdu :

— İmtihan edildiğin sıralarda basıp bağırmaktan sakın!

---

(2) Kur'an, Enfal sûresi, âyet : 25

Dedim :

— Fakat sabır da istidat nisbetinde oluyor. Dedi:

— İşi hemen isti'dada bağlama! Şunu bil ki, Allah'a giden pek çok yol var. İsti'dat bunların birisidir, o kadar!

***

Sordum :

— Tevhîd nedir, şeyhim? Cevap verdi :

— Yokluk! Dedim:

— Peki, varlık olmaz mı? Dedi :

— Evet, varlık! Dedim:

— O halde yokluk, varlık; varlık yokluk oluyor! Buyurdu:

— Evet, öyle. Dedim:

— Buna göre yokluk ortadan çekilir ve yalnız varlık kalır. Ki o, şimdi nasılsa, ilkinde de öyle idi! Buyurdu :

— «Şüphesiz, Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz!» (3)

***

Sordum :

— Kendisinden feyz almak için çağdaş şeyhlerin herhangi birine yaklaşayım mı? Cevap verdi:

— Benim sağlığımda asla! Ölümümden sonraya gelince, o zaman eğer «belâ» ve ıstırapla kucak kucağa gelmiş birini bulursan ona yaklaş, dost ol! Belâ ve ıstırabın kolları arasında olmayandan uzak dur. Çünkü belâ ve ıstırap bu yolun giriş kapısıdır. Ve çünkü belâ ve ıstırabın dışında kalanın, insan terbiye edip kemale erdirmesi mümkün değildir.

***

Buyurdu :

(3) Kur'an Bakara sûresi, âyet : 156

— Hevâ ve hevesine tapan nefis, hakikatte (içinde bulunduğu) insanın ma'bududur. Onun sıfatları, zâtına ibadet eder. Bunun içindir ki Allah:

«Ve nefslerinizde âyetler var! Hâlâ görmüyor musunuz?» (4) buyurmuş. Ve bu yüzden Hz. Ali şöyle demiştir: «Nefsini iyi tanıyan, Rabbini de tanımıştır.» (5)

*
* *

Sordum :

— Kul için en çetin azap hangisi? Dedi :

— Ruhunun çıkışı.

— En lezzetli nimet hangisi?

— Nefsin bedenden kopuşu.

— İlimlerin en fazîletlisi hangisidir?

— Allah'ı bilmek.

— Amellerin en fazîletlisi.

— Edepli olmak.

— İslâmın başlangıcı nedir?

— Teslîmiyet...

*
* *

Buyurdu :

—Tevhîd hususunda fetva verenle konuşmayın! Zira o, içinde bulunduğu ruh haline mağlup olmuştur.

*
* *

Buyurdu :

— Şeriat ulemasına dil uzatmaktan sakının. Zira onlar Allah'ın esmâ ve sıfatlarının kapıcılarıdırlar. Velîleri inkâr etmekten de sakının. Çünkü onlar, Allah'ın zâtının kapıcılarıdırlar. Velîlerin Allah anlayışlarını kelâm âlimlerinden öğrenmeye kalkmayın. Çünkü evliyaullahın Allah anlayışları mutlak olup her an diridir. Onlar ilâhi şe'-

---

(4) Kur'an, Zâriyat sûresi, âyet : 21.

(5) Bunun, Hadîs olduğunu sananlar vardır.

niyeti sürekli olarak müşahede ederler. Kelâmcıların ise, şu anda tesbit ettikleri kâide az sonra ölmeye mahkûmdur. Zira onlar ilâhî şe'niyeti farkedemezler. Önleri perdelenmiştir.

Buyurdu :

— İç dünyanızı haset, kin, hırs ve benzerlerinden temizlemeniz şarttır. Zira bu hal üzere bulunduğunuz müddet, Sultan (Allah) sizin çevrenize dahi uğramaz! Bilmez misiniz ki, Yaratan Hz. Dâvud'a :

— Ey Dâvud! Evi (kalbi) benim için temiz tut ki, oraya yerleşeyim, demiştir.

***

Buyurdu :

— Yiyecek içeceklerinizin maddeten ve manen temiz olmasına çok dikkat etmek zorundasınız. Çünkü onlar, dininizin ve saalih amellerinizin oturtulduğu temellerdir.

Sordum :

— Kişinin tevhidinin sıhhatine delil nedir? Dedi:

— Allahın mahlûkatından her hangi birine karşı, riyaset dâvası gütmemek.

Sordum :

— Kul için, mukabilinde eksiklik olmayan bir kemal mevcut mudur? Cevap verdi:

— Hayır, değildir! Akla gelen her kemalin karşısında bir noksanlık vardır.

Buyurdu :

— Onun (Allah'ın) sizi sevmesiyle gururlanmaktan sakının! Ta ki kendi varlığınız sizi O'ndan uzak tutmasın, O'nu size karşı perdelemesin. Zira O, size kendi hakikatlerinizi açtıkça siz kendinizi O sanırsınız. Bundan da «İstidraç» doğar. Nerede toprak, nerede Hak?

Sordum :

— Bu halden kurtulmak nasıl mümkün olur? Dedi:

— Onu, kendinizle değil, O'nunla görmeye çalışın!

Sordum :

— Kâmil zatın başkasına kahr etmesi doğru karşılanır mı? Buyurdu :

— Hayır! Böyle bir zat başkalarına kahr etmez, başkalarını mağlup etmeye uğraşmaz, münakaşa ve münazaaya girişmez.

Kendisinden böyle şeyler zuhûr eden şahsın huzur halinde olduğunu asla kabul edemeyiz. Zira bunlar perdelenmiş olmaya işarettirler.

*
* *

Sordum :

— İlimle keşf arasındaki fark nedir? Buyurdu :

—Keşf, «şeyler»i hakikatte oldukları gibi bilmen, ilim ise dıştan görünüşlerine göre tanımandır.

*
* *

Sordum :

— Namaz ve benzeri faaliyetlerde hücum eden Hatarât'ı nasıl def etmeli?

Buyurdu :

— Âit oldukları şeye göre, Eğer Hatar, gerçekte olmayan bir şeye taalluk ediyorsa akıllı bir insanın, olmayan şeylerle kalbini meşgul etmeyeceğini düşün. Eğer gerçekte mevcut olan bir şeye ilişikse o zaman onu kalbinden sök ve zühd'le karşı koy. Böyle yaparsan zihnin kurtulur.

Sordum :

— Sevilen (Allah), sevene (insana) niçin azab eder? Bu hal hikmete aykırıdır. Dedi :

— Seven sevdiği için belâ ve azabâ dûçar olur. Ve sevildiği için de lutufla karşılanır. «Cennetliler» sadece sevilenler olup, sevmedikleri için nimetlerle karşılanırlar. Sevene gelince, O, sevgisindeki sadakatını ispatlamak için imtihan edilir.

Dedim :

— Peki, nebîler? Onlar da mı sadakatlerinin ölçülmesi için imtihan ediliyorlar?

— Allah Nebîlerin sevgideki kemallerinden ötürü, onlara hem nimet hem de belâ vermiştir. Sevildikleri için nimet, sevdiklerinden dolayı da belâ!

Sordum:

— Belânın azap mı, imtihan mı olduğunu nasıl anlayacağız?

Buyurdu :

— Belâ, eğer azap nevindense, belâyı çekende sabır olmaz durmadan bağırır — çağırır, halka şikâyet eder, dert yanar. Eğer imtihan nevindense bunun tam tersi vukua gelir.

Sordum :

— Ehl-i keşf nazarında her şey idrak sahibi olduğuna göre hayvanların cemadlarla farkı nedir? Dedi :

— Hayvanların şehvete sahip olmaları...

Yine buyurdu :

— Bütün cemadlar hitapları duyar ve hayvanlar gibi acıyı hissederler.

Abdülvahhab Hazretleri ilâve ediyor: Şeyhim Alî el-Havvas cemadlara da hayvanlar gibi acıyarak, dikkatle muamele ederdi.

Sordum :

— Allah'tan korkmak nasıl oluyor? Bu korku O'nun zatından mı yoksa?.. Dedi:

— Asla! Allah'ın zatından korkmak olmaz. Zaten cehlimiz O'nun zatına muttali olmaya engeldir. Korku, O'nun zuhuratından birine bağlıdır.

***

Buyurdu :

— Akıl sahibi bir insanın, yanında yiyecek dururken bedenine azap çektiren bir açlığa tahammül etmesi

doğru değildir. Böyle yapan nefsine zulmetmiş olur. (Allah: «Nefislerinize zulmetmeyin» diyor.) (6)

*
* *

Sordum :

— Allah Hz. Muhammed Mustafa'ya «De ki: «Rabbim, bağışla ve merhamet et!» (7) buyuruyor. Bu dilek, Hz. Peygamberden bütün suçlulara bir şefaat mıdır? Dedi:

— Evet, bütün günahkâr insanlar için bir şefaattır.

Dedim :

— Peki bu rahmeti kendi ümmetinin günahkârları için mi diledi, yoksa Âdem Peygamberden kıyamet gününe kadar gelmiş ve gelecek bütün insanlar için mi. Dedi :

— Kıyamete kadar gelecek bütün insanlar için.

Dedim :

— O halde Resulullaha vekâlet eden ulema ve evliyanın, dualarında, ehl-i sünnetten olmayan fırkaların mensupları için de rahmet ve mağfiret dilemeleri gerekir?! Buyurdu :

— Evet, öyle! Dua eden, doğru yoldan ayrılmış öteki ümmetler için dahi rahmet ve mağfiret dilemelidir.

*
* *

Sordum :

— Nebîler bütün günahlardan, kötülükten uzak, tertemiz oldukları halde, Allah'ın onları bir takım belâlara mübtelâ etmesinin hikmeti nedir? Dedi :

— Allah'ın, nebîleri bazı belâlara dûçar etmesi onların derecelerini yüceltmek ve kendilerini taltif etmek içindir. Zira Allah, nebîlerine fazlasıyla itina gösterir.

---

(6) Kur'an-ı Kerîm.

(7) Kur'an, Mü'minûn sûresi, âyet : 118.

Sebep bundan başka değil! Onların bağışlanması, örtülmesi gereken günahları yoktur. Onlar ma'sum ve mahfuzdurlar. Ancak Cenabı Zülcelâl haklarında bazen, «mağfiret etmek» tabirini kullanarak hem onların makamlarını bu fâni dünyada gizler, hem de mü'minlere rahmet ve yakınlık gösterir. Meselâ Allah, Peygamberinden şunu istemiştir:

« De ki: Ben sadece sizin gibi bir beşerim...»

İşte bu, Peygamberden gelen bir tevazu'un belirtisidir. Peygamberin mertebesi nerde, öteki insanlarınki nerde?..

*
* *

Buyurdu :

— İnsan, fıtratan hırs ve doymazlığa meyyaldir. Zira o, ilâhî ahlâk üzere yaratılmıştır. Ve ilâhî ahlâkın özelliği odur ki, her şey kendisine ait, kendi hükmü ve saltanatı altında olsun ister.

— Âlem, Allah'ın ilmi noktasından kadîm; varlık olarak zuhuru noktasından hâdistir. Allah «Kün» (ol!) dediği zaman şunu murad etmiştir: Hususî ilmimizden, şuhûd sahasına çık!..

— Müteşâbihatın bilinmezliği halkın akıl ve düşünceleri cihetindendir. Aslında Cenab-ı Lâyemût evliya ve ârif kullarını Müteşâbihatın, halktan gizli tuttuğu sırlarına muttali' kılmıştır. Beşeriyyetini yok eden her ruh onların öz mânalarını bilir. Âriflerin Müteşâbihat hakkında konuşmalarına gelince bu, Allah'ın Resûlüne olan saygılardan ileri gelmektedir. Zira O, Müteşâbihatı böyle kapalı bırakmış, açıklamamıştır. Nitekim Tevhîd bahsinde izlediği de aynı yoldur: Allah'ı tenzih etmekte apaçık davranmış, fakat Kur'an'da sâbit olan teşbihlere gelince

herhangi bir izahda bulunmamıştır. Çünkü bu teşbihlerin mahiyetini sadece kâmil ârifler bilir!

— Cenab-ı Hak bize şah damarımızdan yakın olduğu halde biz yetmiş perdenin arkasında kalmışızdır. Demek O'nun yakınlığının fazlalığı, O'nu görmememizin biricik sebebi... Bundan da anlaşılır ki, Bu'dun (uzaklığın) neticesi gibi Kurbun (yakınlığın) neticesi de perdelenmektir. Bunun içindir O :

«Ve O, nerede olursanız olun, sizinle beraberdir.» (9) buyurdu da, «siz O'nunla berabersiniz» demedi.

O, bizimle nasıl beraber olduğunu bilir; lâkin biz O'nunla ne şekilde beraber olduğumuzu bilemeyiz.

*
* *

Sordum:

— Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu:

«Rabbim, senin, azabından, affına; gazabından, rızana sığınırım. Ve senden de yine sana sığınırım!»

Bu ne demek oluyor?

Dedi:

—Bu hadîsde tevhîdin üç mertebesine işaret vardır. Şöyle ki: «Azabından, affına sığınırım» sözü Tevhid-i Ef'ale, «gazabından, rızana sığınırım» sözü Tevhid-i Sıfata, son kısmı da Tevhid-i Zâta işarettir. Bu mertebelerin en yücesi, Tevhid-i Zat mertebesi olup onu Tevhidi Sıfat mertebesi izler.

— Zat, sıfatlarla; sıfatlar ise, varlıklar, fiiller ve hâdiselerle perdelidir. Varlık perdesini aralayabilene fiillerin hakikati görünür ki, bundan Tevekkül doğar. Fiillerin perdesini aralıyana sıfatların esrârı tecellî eder ki, bundan Teslîm ve Rıza meydana gelir. Ve nihayet, sıfatların örtüsünü parçalayabilene Zat'ın nûru tecellî eder ki böy-

(9) Kur'an, Mücâdele sûresi, âyet : 7

lesi, Vahdette erir gider. O zaman kendisi, kendisini muvahhid, mutlak ,dilediğini yapar halde görür. Bu son makam sadece Cenab-ı Resûlün olup, bir başkası oraya varamaz. (Kur'an buna «Makam-ı Mahmûd» diyor.) (10)

*
* *

Buyurdu:

— Allah'a gerçekten yakınlığı olan, kendi nefsini müşâhede edemediği gibi, başkalarını da farkedemez. Çünkü ilâhî yakınlık bütün varlığı siler, süpürür!

Sordum:

— Bu hal ârif için bir kemal midir, yoksa noksanlık mı? Cevap verdi:

— Noksanlıktır! Zira kâmil odur ki, varlığı Allah vasıtasıyla ve Allah'la birlikte müşahede eder.

Buyurdu:

— Nereden, nasıl geldiğini iyi kavramaya çalış ki, nereye, nasıl döneceğini, gerektiği gibi bilesin?!...

Buyurdu:

— Nefislerin en ziyade güçlük çektikleri şey, görünmez kuvvet önünde ibadet etmektir. Zira nefis, ibadet etmekte olduğumuz varlığı görmeyi şiddetle arzular. Müşriklerin tapınmak için mücessem bir şeyi ilâh seçmeleri bu yüzdendir. Çünkü böylece nefs, sükûnete erer! Bunun menşeine gelince o, Allah'ı ve sıfatlarını bilmemektir (11). Cenab-ı Mustafa ümmetin bu noktada çektiği sıkıntıyı farkettiği içindir ki Câbir Hazretlerine:

«Allah'a, O'nu görüyormuşsun gibi ibadet et!» buyurdu. Bundan anlaşılır ki, ibadet, müşahede edildiği

---

(10) Kur'an, İsrâ sûresi, âyet : 79.

(11) İslâmın büyük mutasavvıf şairi Muhammed İkbal bu hususu şu şekilde ifadeye koymuştur: «Onu görmek arzusu bu âlemde binlerce put ihdas etti...»

farzolunan bir mâbuda taalluku olmadan yapılamaz! Büsbütün gayb üzere ibadet, imkânsızdır.

*
* *

— Acaba neden Allah'ın Resûlü: «Sadaka (bağışta bulunmak) bürhandır!» buyurdu? Cevap verdi:

— Şunu iyi bil! Tamah ve cimrilik insanda fıtrîdir. Bütün bütüne izâlesi mümkün değildir. Sadece muattal bırakılabilir. Bunun içindir ki Yaratan: «Nefsinin hırs ve cimriliğinden korunanlara gelince, kurtuluşa erenler işte onlardır.» (12) buyurarak cimrilik ve hırsı nefsin ayrılmaz bir parçası saydı. Şu var ki kul — Allah'ın yardımıyla — o kötü huydan korunabilir. Yine insan hakkında buyurulmuştur ki: «Hiç şüphesiz insan, sızlanıcı, sabırsız, ah ü vah edici, cimri, aç olarak yaratıldı. Kendisine bir kötülük dokununca feryad koparandır. Bir iyilik, bolluk dokununca da onu men eden, tutandır!» (13)

İşte bu yüzden, sadaka bürhan oluyor. Yani sadaka, insanın, nefsin kötü huyundan kendisini korumaya çalıştığının senedidir.

*
* *

Sordum:

— İlim, ma'rifet, idrak, temyiz kudreti... Bunlar nefsin sıfatları mı, aklın sıfatları mı? Dedi:

— Aklın.

Dedim:

— Peki, duyma, görme, dokunma, tadma, koklama, şehvet ve gazap?

— Bunlar nefsin sıfatlarıdırlar, diye cevap verdi.

Dedim:

— Sevgi, sabır, tapınma? Dedi:

---

(12) Kur'an, Teğaabün sûresi, âyet : 16
(13) Kur'an Meâric sûresi, âyet : 19-21

— Onlar rûhun sıfatları!

Dedim:

— Saadet duygusu, iman, iç aydınlığı, yakîn? Dedi:

— Onlar Sirr'in vasıflarıdır. Akl, nefs, ruh, sirr... (14) İşte bunların toplamı insanı meydana getiriyor. Netice olarak insan bir ve tek hakikattir. O vasıflar da, bu hareketli kalıbın özleri!...

*
* *

Buyurdu:

—Fetânet, feraset, ilham... Bunlar velîlerin ilimleri arasında olmakla beraber yine insanın cehil, acz ve gafletine işaret ederler!

*
* *

Buyurdu:

— Tevazuun özü, kendini yaranından aşağı görmektir. Ancak, ilmen değil, zevken. (Yani bunun böyle olduğunu sözle belirtmek şeklinde değil, rûhen duyarak, yaşayarak.)

*
* *

Buyurdu:

— Cehalet ve yokluk bizim zuhurumuzun aslı, mârifet ve vücut Hakkın zuhûrunun esası... Kul elinde, gözüken bir marifet ve varlık mevcutsa bu O'nun merhamet ve fazlındandır.

*
* *

Sordum:

— Bir âyette: «Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol (Sırat-ı Müstakim) üzeredir.» (15) buyuruluyor. Allah'ın, üstünde olduğu bu yol hangisi? Dedi:

(14) Sirr, tasavvufî bir terimdir. Zamanı gelince izah edilecektir.
(15) Kur'an, Hûd sûresi, âyet : 56

—Muhammed Mustafa'nın tanıttığı yol! İnsan bu yolda gidince kendisine Allah'ı rehber edinmiş gibidir.

*
* *

Buyurdu:

— Sakın, sakın! İlâhî kaderin yaptıklarından sızlanarak dua etmekten vaz geçme! Ezelî sünneti terk etmiş olursun. Dua, bizatihi ibadettir. Kendisine ister icabet edilsin, ister edilmesin!

*
* *

Buyurdu:

— Allah'ı, verdiği nimet yüzünden seven Allah'ın değil, o nimetlerin kuludur. (Gerçek kul Allah'ı, verdiği beâlar için sevendir.)

*
* *

Buyurdu:

— İnsanı Allah'ın zikrinden alıkoyan bir dünya malının, tek keffâreti vardır: O şeyi olduğu gibi birine bağışlamak, tasadduk etmek. İsterse bin dînar olsun. Nitekim Ensar'dan bir sahabî öyle yapmıştır. Bu sahabî bağlığında namaz kılmakta iken, yapraklar arasından çıkmaya çalışıp da, muvaffak olamayan bir kuş dikkatini çeker ve kaç rek'at kıldığını unutur! Namazı bitirir bitirmez, buna sebep olan bağlığı derhal tasadduk eder!

*
* *

Buyurdu:

— Câhil, eğer cehliyle perdelenmiş olmasa bilgisizliğinden tad alamazdı. Çünkü, eğer, kendi ufkunun ötesindeki şeyleri farketse hayatı perişan, karanlık olur. Âlimin ilmi ile nimetlendirildiği gibi câhil de cehli ile nimetlendirilmiştir. Bunun için Allah:

«Her zümre (hizip) kendi nezdinde bulunanla ferahlık duymaktadır.» (16) buyurdu.

---

(16) Kur'an, Mü'minûn sûresi, âyet : 53

*
* *

Sordum:

— İnsanın dışında kalan melek, hayvan, nebat, maden vs. de günahkâr olurlar mı? Dedi:

— Hayır! Onların, insanın bulaştığı şekavetle ilgileri yoktur.

Dedim:

— Neden böyledir? Buyurdu:

— Zira onlar öyle bir makamda yaratılmışlardır ki, ne terfî ederler, ne de rütbeleri düşer. İsyan, günahkârlık, kötülük... Bütün bunlar terakki etmek üzere yaratılmış olanların fiilleridirler.

*
* *

Sordum:

— Kul için en büyük pislik hangisidir? Buyurdu:

— Şirk ve dünyaya muhabbet! Dedim:

— Şirkin, ârizî, uydurma varlıkta yeri olmayan bir şey olduğunu söylemiştiniz. Dedi:

— Evet, öyledir! Hakikatlerin hiç birinde şirke asıl olacak bir şey bulunmamıştır. Çünkü, varlıklar âleminde, Yaratan'a ortaklık edecek hiçbir şey yoktur.

*
* *

Derdi ki:

— Günlük yiyeceğin olduğu sürece kimseden birşey isteme. Zira içinde olduğun günün yiyeceğinden başkasını bulundurmak fazlalık taşımaktır; lüzumsuzdur.

Sordum:

— Neden sûfiler, şeyhlerinin, kabirden kendilerine seslendiklerini kabul ediyorlar da aynı şeyi bütün fakîhler reddediyorlar? Dedi:

— İtikad meselesi! Sûfi, şeyhinin, mezara girmiş de olsa, diri olduğuna inanıyor. Fakîhe gelince o üstadının öldüğünü kabul ediyor. Diri konuşur, ölü konuşmaz, hepsi bu kadar.

Buyurdu:

— Zühd malın kendisine değil, mala duyulan derin arzuya karşı olmalıdır. Çünkü nefis, mala, malın bünyesi için değil, onda arzularını gerçekleştirecek imkânı bulduğu için, meyleder. Eğer malın bizzat varlığına karşı zühd lüzumu olsa idi, ona elimizi sürmekten bile men edilirdik.

— O halde mal ve servetin çokluğu ârifleri Rablerinden gafil bırakmaz. Dedi:

— Evet, öyle! (Her şey iç dünyaya, kalbe bağlı. Eğer kalb, mal aşkıyla tutuşuyorsa, elinde bir kuruş olmasa dahi yine mala tapıyor demektir. Bu incelik İslâm'la öteki doktrinlerin bâriz farklarından birini çerçeveler!)

Sordum:

— Sevgiyi Allah'tan başka şeylere bağlamamak nasıl gerçekleşir. Buyurdu:

— Herşeyi, Allah'ın sevdirmesiyle sevmekle! Eğer sevdiklerini bedenî tabiatının itişiyle seviyorsan, bütün çabalamaların, Allah karşısında perdelenmeni engelleyemez!

* * *

Sordum:

— Velilerin en kâmili kim olabilir? Buyurdu:

— O velidir ki, dünyaya gelir, Saalih ameller işler ve ne kendisi, ne de başkası onun ruhî kemalini farketmez. Öyle, bilinmeden geçip gider.

Dedim:

— İnsanların onun mertebesini bilmeleri, ona neden noksanlık getiriyor. Buyurdu:

— Kalabalığın, onun kemalini takdir etmesi, onun kâmil faaliyetlerinin mükâfatını eksiltmek karşılığında vukua gelir. Kemal ve makamı kalabalığa mâlum olan kişi, dünyadan müflis olarak ayrılır.

* * *

Sordum:

— İnsan, ruhundaki Fetih'lerin hayır olanı ile şer olanını nasıl ayırd etmeli? Dedi:

— Sana edep, takva, alçak gönüllülük ve nefsine zillet getiren fetih ilahî bir inâyet olup hayırdır. Ve sana bir takim haller, keşifler, halktan alakalar getiren fetih bunun tam tersidir. Ondan korun!

Sordum:

— Keşf ehlinin, kendi ellerinde tecelli eden bazı kerametlere iltifat ve meyl etmeleri mümkün müdür? Biz, onların kalabalığın uğraştığı şeylerle hiç meşgul olmadıklarını görüyoruz. Dedi:

— Ehl-i Hak, iki dünyanın hiç bir şeyine meyl etmez, bağlanmazlar. Çünkü bu, onların kalplerinin Allah'tan gâfil olmasına yol açar. Hatta onlar bedenlerini korumak endişesini bile kenara atmışlardır. Onlar için soğuk - sıcak kaygusu bile yoktur.

Sordum:

— Böylesi Ehl-i Hak, hâdiselerle karşılaşıp, onlarla yüz-göz olan ve aralarında bir tefrik yapandan daha mı hayırlıdır? Dedi:

— Hayır! Eşya ve hadiselerle göğüs göğüse gelip onların her birine hakkını veren ve onları bundan sonra Allah'a havale edenden hayırlı, hiç kimse yoktur. (Bu anlayış peygamberâne hayatın icabıdır. Halbuki birincisi, peygamberâne olmayan bir mistisizmi sembolize eder.)

Derdi ki:

— Şer'i hükümler ve ilimler, bu yolun bağlılarınca en başta gelir. Zira şeriat onların görüşlerinde temeldir. Şu varki onlar amellerle, Baatınî inceliklerine dikkat etmek sûretiyle uğraşırlar.

Sordum:

— Acaba feryat ve figan, insan fıtratında esas mıdır? Dedi:

— Evet! Ve bunun içindir ki insanlar korkmaya, ya-

radılıştan müsaittirler. Zira Yokluk'tan sonra Varoluş'un lezzetini tatmak bütün zevklerin üstündedir. Ve bu Varoluş esnasında o Yokluğu düşünmek emsalsiz bir acı ve korku sunar.

***

Dedim:

— İnsanlar, genellikle şu kanaatteler: «Kulun Ünsiyet duygusu, namazı, zikr'i ancak Allahın zatı ile irtibat halinde olabilir.» Dedi:

— Bu irtibat Ehadiyyet itibariyle asla olamaz. Olsa olsa Vâhidiyyet itibariyle olabilir ki, bu, dünyada da böyledir, ahirette de... Bunun için bu Üns, kulun isyanı ile orantılı olarak kesilir. Eğer Cenab-ı Akdes'in zatı ile ilintili olsa idi hiç kesilmemesi gerekirdi. Zira ilahi ş'niyet - mertebe ve derecesi değişse de - ortadan tamamen çekilmez. Dedim :

— Peki üns, Yaratıcı kudretin, Celâl'inin tecellisi mi, Cemâl'ininki mi? Buyurdu:

— Cemâlinin celâlinden bir tecellidir. Allah, mahlukatı vücuda getirdikten sonra bütün bütüne celâli ile, asla tecelli etmemiştir. Celâl diye tanıdığımız tecellisi de, yine cemaline gömülü bir celâldir. (Onun Celâlinin tam tecellesine dayanacak, bu âlemde var mı ki?)

Sordum:

— Kulun, bazı hallerde bulup, bazen kaybettiği üns, Hak'tan gelen bir üns müdür, yoksa kulun ahvalinden mi? Dedi:

— Hiç kimse Allahın zatı ile ünsiyet kurmuş değildir. Kuramaz. Kullar, sadece kendi halleriyle ünsiyet tesis edebilirler. Zira ünsiyet aynı cins ve aynı şekilden olanlar arasında vücut bulur. Halbuki mahluklarla Yaratan arasında en küçük bir cinsiyet ve şekil birliği yoktur. Böyle olunca da Allahın zatı ile ünsiyet kurmamıza imkân kalmaz. Mahlukların nasibi, Allahın kendi marifetine delil

kılmış olduğu varlık ve hâdiselerle ünsiyete girişmekten ibarettir. Bundan da anlaşılır ki Hakk'ın zatına izafe edilen ünsiyet, gerçekte varlığa bağlıdır.

Resullullah Hazretleri Mirac'da bir noktaya geldi ki, orada Allahla ünsiyete girişecek hiçbir «şey» yok. Tam bu noktada Zât-ı Muhammedîyi kuşatan ma'rifet «vahşet» haline dönüştü. Çünkü Allahın Resûlü o anda hemcinslerinden büsbütün kopmuş, tam bir infirad içinde idi. Bu halde iken kalbi sükûnetini yitirdi ve Hz. Ebû Bekr'in sesini duyuncaya kadar normal hâle gelemedi.

*
* *

Sordum:

— Uzlet mı hayırlı, insanlarla beraberlik mi? Dedi:

— Kendisine Allah'tan bir kavrayış ve anlayış gücü gelen için beraberlik iyi! Aksi halde uzleti tercih etmek yerinde olur!

*
* *

Sordum:

— Acaba neden Şeytandan Allah'a sığınırken «Allah'a sığınırım» diyoruz da, Allah'ın öteki adlarından birine sığınmıyoruz? Meselâ neden «Rabbime sığınırım» demiyoruz? Buyurdu:

— Sığınan, Şeytanın hangi maksatla geldiğini bilemez ki, o maksadını defedecek isme sığınsın. Böyle olunca kula düşen Yaratanın bütün isimlerini şumûlünde toplayan «Allah» lâfzına sığınmaktır. Bunun için Kur'an'da: «Kur'an'ı okuduğun zaman, o kovulan Şeytan'dan Allah'a sığın!» (17) buyurulmuştur.

Sordum:

— İlmin afeti nedir? Dedi:

— İddia sahibi olmak.

---

(17) Nahl sûresi, âyet : 98.

— Hal'in âfeti nedir?
— Âkibetinden emin olmak.
— Ârifin âfeti nedir?
— Kendisini kabul ettirmeye kalkmak.
— Sözün âfeti?
— Rencide ederek konuşmak.
— Sevginin âfeti?
— Nefsanî şehvet.
— Tevazuun âfeti?
— Allah'tan gayrısı önünde zillete razı olmak.
— Sabrın âfeti?
— Allah'tan başkasına şikâyette bulunmak.
— Zenginliğin âfeti?
— Hırs ve doymazlık.
— Sohbetin âfeti?
— Çekişmek.
— Zekânın âfeti?
— Şununla bununla cidalleşmek.
— Dünyanın âfeti?
— Onu taleb etmek.
— Hayra, iyiliğe çağırmanın âfeti nedir?
— Riyaset davasıdır.
— Adâletin âfeti?
— İntikam almaya kalkışmak...

***

Sordum:

— Bazı sûfîler halktan zahmet görmemek için kaçıyorlar ve buna Hakka teslimiyet diyorlar. Bunlar mı daha kâmil, yoksa kalabalığın eziyetine tahammül edenler mi?

Dedi:

— İnsanlara yararlı olmak için onların eziyetlerine katlananlar daha kâmildirler. Üstelik bu hal, teslimiyete aykırı da değildir!

Sordum:

— Mu'tezile ileri gelenleri Allah'ın görüleceği yolundaki itikadı tamamen reddediyorlar. Neden acaba?

— Şu mânâda doğru hareket ediyorlar: Hiç kimse Allah'ı bir perde arkasında olmadan göremeyecektir. Bu perde bir hadiste de belirtildiği gibi Kibriya örtüsüdür. Bu örtü ebediyyen O'nunla bizim aramızda kalacaktır.

Mu'tezile büyükleri Rü'yeti inkâr ederken bunu kastediyorlar. Ancak mezhebin ayak takımı bu sırrı bilmez de, Rü'yeti mutlak olarak reddeder. O başka mesele!...

***

Sordum:

— Kâinatta esas olan dişilik mi, erkeklik mi?

Buyurdu:

— Dişilik! Bu yüzden büyük insanlara kadın sevimli kılınmıştır!

***

Buyurdu:

— Allah'ın kuluna verdiği nimetlerin hepsinin özünde belâ ve mihnet gizlidir. Allah böyle yapmıştır ki kulun, o nimetleri kendi nefsinin malı mı, yoksa Rabbinin mülkü mü saydığını, görsün.

***

Abdülvahhap eş-Şa'raanî, Tabakaatu'l Kübra'sında da Şeyhine geniş yer vermiştir. Biraz da ordan takip edelim:

«Çeşitli mevkî sahiplerinden yardımlar, hediyeler ge-

---

(18) A'raf sûresi, âyet : 143.

lirdi. O bunları toplar, zerresine dokunmadan, dullara, yetimlere, hastalara dağıtırdı.

Ömrünün sonlarına doğru gözleri bozulmuştu. Artık rahatlıkla eşya öremiyordu. Dostlarımızdan biri kendisine bir miktar para vermek istedi. Cevabı:

— Öyle bir haldeyim ki, bedenim, kendi kazancımı bile kullanmıyor; nerde kaldı birininki...

*
* *

O, insanlara, yüzlerine göre değil, kalplerine göre muamele ederdi.

*
* *

Sıksık köpeklerin yalaklarını kontrol eder, su ve yiyecek doldururdu.

*
* *

Onunla on yıl sohbet ettiğim halde, yalnız bir saat konuşmuş gibiyim.

Derdi ki:

— Biz sûfiler, ilmi nakilden ibaret olana, âlim demeyiz.

Sözü:

— İlâhî inayetin kuşattığı kulun bir anlık mukavemeti, bundan mahrum olanın bin yıllık mukavemetinden üstün olmalıdır.

Sözü:

— Sûfi, kendi nefsi için yiyecek depolayamaz. Allah ona, başkalarına rızık olmak üzere depolaması yolunda bir işaret vermişse, bu müstesna. Böyle olursa Allah onu, bazı insanların rızıklanmasına vasıta kılmış demektir.

Sözü:

— Varlıkların aslî görevi, Allah'ı tesbih ve tenzihtir. Onların birbirlerinin işine yaramaları, «tebeî» (izafî) görevdir.

Sözü:

— Kalb doktorları çok az!

Sözü:

— Allah, bize «en yakın komşunun», kendisi olduğunu bildiriyor. Bu, Allah'ın lutuf ve merhametinin, en önce bize ulaştığını belirtir. Biz umursamasak dahi, O, komşuluk hakkına tam riayet eder.

Sözü:

— Rahat yaşamak isteyen, iyice acıkınca, yalnız bir bir çeşitten ve açlık acısını öldürecek kadar yesin. Ve aşırı hareket kadar, aşırı hareketsizlikten de kaçsın.

Sözü:

— Nefis, ölümden elbette nefret eder. Ölüm onu yokluğa gömüyor.

Sözü:

— İmanın hakikatini dile getirmek, imkânsızdır.

Sözü:

— Mümkünün kudreti bizatihî değil. Onun gücü ilâhî kudretin taallukunu kabulden ibaret. Çünkü, uluhiyyetin esaslı vasfı kudrettir. O halde, mümkün (varedilen) için kudret davasında bulunmâk, delilsiz iddia.

Sözü:

— Ahlâkî kemal, düşmanlara da güzel ve lutufkâr davranmayı gerektirir. Allah, «düşmanım» diye adlandırdıklarına dâima ihsanla muamele ediyor.

Sözü:

— Efendilik yalnız Onun ve kölelik, yalnız senin. (O halde sen ne kimseye köle, ne de efendi olamazsın.)

Sözü:

— Her nefeste nefsini aşabilen, değiştirebilen, Allah'ın; «O her an yeni bir Şe'ndedir.» (19) ayetinin sırrına ermiştir.

---

(19) Rahman S. A. 29

Sözü:

— Bu zamanda ârif, şeriate aykırı bir hal ve davranışla kendini gizlemelidir.

Sözü:

— Farzlar, anahtar; Sünnetler, bu anahtarın dişleri. Dişler eksildikçe anahtar çalışmaz hale gelir.

Sözü:

— İslâmî fırkalar içinde en çirkini, Allah'ın zâtı hakkında aklına dayanarak konuşan fırka. Onun zâtı, mahlukların vasıflarından hareketle bilinmekten münezzehtir.

Bu, ilmen böyle olduğu gibi, aklen, ruhen de böyledir. Allah, zaahir ve baatın hasselerimizi, Mahsûs alemi bilmemiz için yaratmıştır. Akıl da bu hasselerden biri.

Ve Allah'ın Zâtı, mâlum, mahsûs ve ma'kul değil...

Sözü:

— Varlıkta kesreti müşahade, cahilin cehlini, âlimin de ilmini artırır.

Sözü:

— Uluhiyyet mutlaktır. Zıdların beraberliğini kabul eder. O, Rahman ismi gibi, Muntakim (intikam alıcı) adını da benimser.

Sözü:

— Berzah âlemi, bütünüyle hayal... Aksi halde, oradan ahiret âlemine intikal edemezdik.

Sözü:

— Üç tecelli olmuştur. Âdem, İsa, Muhammed Mustafa... Birincisi, ilâhî isimlerin, ikincisi sıfatların tecellisi... Üçüncüsüne gelince O, Zât-ı Akdesin tecellisi...

## BİBLİOGRAFYA

Ahbaaru'l Hallac. Neşreden Luis Massignon, Paris, 1936

El-Bîdâyetü ve'n-Nihâye. Ebu'l Fida İmâduddîn İsmail bin Ömer. Mısır, 1932.

El - Behçetu's Seniyye fi Âdâbi't Tarikati'n - Nakş-bendiyye: Muhammed b. Abdullah el Haanî. Mısır, 1319 H.

El Cevâhirû ve'd Dürer. Abdülvahhab eş - Şa'ranî. El - İbriz kenarında.

Câmiu Keraamaati'l Evliya. Yûsuf b. İsmail en - Ne-behaanî. Beyrut, 1329.

Câvîdnâme. Muhammed İkbal Lâhorî. Lâhor, 1942.

Dürerü'l Gavvas. Abdülvahhab eş - Şa'ranî. Mısırda basılan bir el - İbriz kenarında.

Essai sur les origines du lexque technique de la mystique. Musulmane. Luis Massignon. Paris, 1922.

Gazalî, Mehmed Ali Aynî. İstanbul, 1327 R.

Geschichte Der Arabischen Litteratur. Brockelmann. Leiden, 1967.

Gülistan. Muslihuddin Sa'dî-i Şirâzî. Tahran, 1329.

Hilyetü'l Evliya. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el - İsfehanî. Mısır, 1932.

Hediyyetu'l Ârifin ve Esmâu'l Müellifîn. İsmail Paşa. İstanbul, 1951.

Hakkın Zaferleri. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul, 1344 R.

İhyâu Ulûmi'd - Din. Ebû Hâmid Muhammed el - Gazalî Kahire, 1967.

İntikad ve Mülâhazalar. Mehmet Ali Aynî. İstanbul 1923.

İslâm Ansiplopedisi.

Keşfu'z Zunûn. Kâtip Çelebi. İstanbul, 1941.

Keşşâfu Istılâhâti'l Fünûn. Muhammed A'lâ et Tehânevî.. Kalküta, 1863.

El-Mukaddime. İbn Haldûn. Kahire, 1322 H.

Mu'cemu'l Matbûat. Yûsuf Elyan Serkisî, Mısır, 1928.

Muhtasarru Kitab's Safve, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali el - Cevzî. Mısır, 1339 H.

Nefehâtü'l Üns. Abdurrahman b. Ahmet el - Câmî, Lâmiî Çelebi. İstanbul, 1270 R.

Notlar. Selçuk Eraydın'ın ders notları. Yüksek İslâm Enstitüsü, 1970 - 1973.

Er - Risâle. Abdülkerim el - Kuşeyrî. Kahire, 1972.

Reşehaatü Ayni'l Hayât. Müellifi: Mevlâna Alî b. Hüseyn el - Vâiz el Kâşifî. Osmanlıca tercüme. İstanbul, 1279 R.

Er - Riyazu't Tasavvufiyye. Abdülhakîm Arvasî, İstanbul, 1341 R.

Şezerâtü'z Zehab fî Ahbâri Men Zeheb. Ebu'l Felâh Abdülhayy b. İmâd. Kahire, 1350 H.

Tabaakaatü'l Kübra. Abdülvahhab eş - Şa'ranî Mısır, 1299 H.

Tabakaatü'l Mütessirîn. Ömer Nasûhi Bilmen Ankara, 1960.

Târîhu Bağdâd. Ebû Bekr Ahmed b. Alî el - Hatîb el - Bağdâdî. Mısır, 1931.

Ta'rifât. Seyyid eş - Şerif el - Cürcânî. İstanbul, 1275 R.

Et - Tasavvufu'l İslâmî, Dr. Zeki Mübârek. Mısır, 1954.

Tassavvufun Zaferleri. Şeyh Safvet. İstanbul, 1343 R.

Tasavvuf. Mahir İz. İstanbul, 1969.

Tasavvuf Tarihi. Mehmet Ali Aynî.

Tabakaatu's Sûfiyye. Ebû Abdurrahman es -Sülemî.

Tabakaatü's Şâfiiyyetü'l Kübra. Ebû Nasr Abdülvahhab b. Takiyyüddîn es - Sübkî. Mısır, 1324 H.

Tezkiretü'l Huffaz. Haafız Şemsüddîn Ebû Abdullah ez - Zehebî, Haydarabad, 1333 H.

Vefeyâtü'l A'yan. Şemsüddîn Ahmed b. Hallikân. Beyrut, 1968.

El - Mefâhirü'l Aliyye fî Meâsiri'ş Şâzeliyye. Ahmed b. Muhammed b. Ayyâd. Mısır, 1293 H.

Es - Sirru'l Celîl. Ebu'l Hasan Alî eş - Şâzelî Mısır, 1297 H.

Letaaifü'l Minen. Tacüddîn b. Ataullah el - İskenderî. Mısır, 1322 H.

Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar — F. Köprülü Ankara, 1966.

İntişar-ı İslâm Tarihi. T. W. Arnold. Çeviren: Hasan Gündüzler — Ankara, 1971.

Selçuklular Zamanında Türkiye. Prof. Osman Turan İst. 1971.

İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri. De lacy O'leary. Tercüme — Ankara, 1959.

Mistisizmin Anahatları. Cavid Sunar Ankara, 1966.

İslâmda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, Muhammed İkbal. Çev: Sofi Hûri İst. 1964.

Mystique Musulmane.
G.C. Anawati, Louis Gardet
Paris, 1968

Varlığın mânâsı insanda, insanın mânâsı dinde. Ve bütün semavî hakikatlerin tükenmez hazinesi olan Kur'ân'ın kâmil izahı tasavvufta. Millet olarak şuuraltımızı, seciyemizi, ahlâk ve irfanımızı damgalamış olan tasavvuf, anlaşılmayınca İslâm anlaşılmaz.

Elinizdeki eser, dört kitaptan meydana gelecek «Tarih boyunca tasavvufî düşünce» serisinin ilk kitabıdır.

Kapak düzeni : Selim Yağmur